

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

***ВИХОВУЄМО
ГРОМАДЯН-
ПАТРІОТІВ
УКРАЇНИ
Ч.ІІІ.***

Схвалено до використання у загальноосвітніх навчальних закладах
Комісією з питань інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної
роботи загальноосвітніх навчальних закладів Науково-методичної ради з
питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України
(протокол № 21 від 26.09.2011)

Київ
2012

УДК 371.4
ББК 74.200.504
В 54

Виховуємо громадян-патріотів України: Науково-методичний посібник / авт. кол. за заг. кер. К. Чорної. - Черкаси: видавництво ЧОППОП, 2011. – 273с.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Миропольська Н.Є., доктор педагогічних наук, професор Інституту проблем виховання НАПН України;

Волошенко О.В., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників;

Кудін В.С., методист лабораторії виховної роботи Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників

Посібник містить результати дослідження проблеми виховання патріотизму дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін, здійсненого науковцями лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України. Подано конкретні методики виховання патріотизму учнів різних вікових категорій, апробовані в експериментальних (всеукраїнського рівня) навчальних закладах Черкаської області.

Матеріали стануть у нагоді педагогічним працівникам, методистам та управлінцям у галузі освіти, науковцям, аспірантам і докторантам, а також усім, кому небайдужа проблема організації патріотичного виховання школярів.

Видання підготовлено до друку та віддруковано
редакційно-видавничим відділом ЧОППОП
Зам. № 1150 Тираж 100 пр.
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1

В.А. Киричок

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Актуальність патріотичного виховання обумовлена процесом становлення України як єдиної політичної нації. При цьому слід враховувати, що Україна є поліетнічною державою. Тому об'єднання різних етносів України, розбудова суверенної правової держави і громадянського суспільства має здійснюватись на основі демократичних цінностей, які мають об'єднувати усіх громадян, що проживають на теренах України. У цьому плані патріотизм набуває особливого значення в умовах сучасних модернізаційних змін.

На сьогодні серйозне занепокоєння викликає споживче ставлення молоді до рідної землі, прагматичне бажання влаштуватися комфортніше. Відсутність належного патріотичного виховання дітей, шкільної молоді може спричинити серйозну духовно-моральну деформацію суспільства. Таким чином, сформувати в учнів почуття патріотизму як найважливішої духовно-моральної й громадянської цінності – нагальне завдання загальноосвітньої школи, починаючи з першого року навчання дитини у школі.

Кризу у вихованні патріотизму молодших школярів на сьогоднішній день поглиблює ряд суперечностей, що виникли на суспільному, особистісному та родинному рівнях. До них належать:

- стан вихованості сучасної молоді та недостатнє використання у педагогічній практиці сучасних інноваційних форм та методів патріотичного виховання молодших школярів;

- суперечність між вимогами педагогів до виховання патріотизму у дітей молодшого шкільного віку та відсутністю сучасних виховних програм патріотичного спрямування;

- між цінностями сім'ї і соціуму.

Важливе значення для дослідження проблеми патріотичного виховання школярів, особистості взагалі, має етнопедагогічна спадщина вчених, діячів культури, педагогів, письменників України: М.Драгоманова, М.Коцюбинського, Лесі Українки, І.Франка, Т.Шевченка тощо.

Класики педагогічної науки Г.Ващенко, О.Духнович, А.Макаренко, О.Огієнко, С.Русова, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Я.Чепіга та інші у своїх працях розглядали актуальні для свого часу проблеми розвитку патріотичних почуттів школярів як складової частини національної системи виховання, висували ідею виховання „свідомого” громадянина, патріота своєї Батьківщини.

Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. Патріотизм передбачає також знання особливостей своєї „малої Батьківщини”, любов до неї.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці багатогранні аспекти патріотичного виховання розробляють І.Бех, Ю.Завалевський, П.Ігнатенко, О.Сухомлинська, К.Чорна та інші. За останні роки окремі аспекти цієї проблеми в залежності від вікових особливостей школярів досліджувалися в дисертаційних роботах Т.Гавлітіної, В.Коваля, О.Коркішко, О.Красовської, П.Оніщука, І.Охріменка, Р.Петронговського, С.Рашидової та ін.

Теоретичному усвідомленню нових тенденцій у вітчизняній педагогічній науці сприяли роботи О.Вишневецького, П.Кононенка, В.Кузя, Ю.Руденка, М.Стельмаховича, Б.Ступарика, Б.Чижевського, Г.Шевченко, П.Щербаня, які основою патріотичного виховання вважають національну свідомість та наголошують на усвідомленні безперечної цінності Батьківщини.

Наукову цінність для нашого дослідження представляють роботи сучасних психологів, які у своїх працях розкривали поняття „патріотизм”: І.Бех, А.Богущ, М.Боришевський, В.Котирло, Ю.Трофімов, О.Чебикін та ін. Як справедливо зазначає І.Д.Бех, „особистісна цінність почуття патріотизму генерується стійким переживанням любові людини як до найближчого, так і до віддаленого середовища, в якому вона перебуває і яке є для неї значущим”. При цьому він відмічає, що коли говорять про любов

людини до всього, то передбачають, що це те, що є для неї рідним, тобто мова, культура, традиції. У цьому зв'язку слід пам'ятати, що „неможливо бути патріотом і не відчувати свого кровного зв'язку з рідною землею, не знати чи забути, як любили її твої пращури, як берегли, як уміли розповідати своїм нащадкам про цю любов” [1, С. 192].

Дослідженню проблеми патріотизму молодших школярів у позаурочній діяльності присвячено дисертаційне дослідження Коркішко О.Г., котра розглядає патріотизм як духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, що характеризується відповідальним ставленням людини до рідного краю, до Батьківщини, до народу, це активна праця на благо Вітчизни, примноження її багатств, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави. Коркішко О.Г. розроблений орієнтовний зміст патріотичного виховання, де виділено такі розділи: державний, соціальний та родинний, які, в свою чергу становлять визначені автором критерії патріотичної вихованості учнів 1-4 класів. На жаль, подальшої розробки потребує доопрацювання нового змісту виховання, який враховував би культурні особливості різних етносів, що є характерним для будь-якого регіону багатонаціональної України, сучасні форми і методи патріотичного виховання молодших школярів [2].

Заслуговує на увагу також психологічне дослідження Н.Михальченко, присвячено розвитку патріотичної рефлексії молодших школярів. Автором була запропонована психокорекційна програма, в основі якої лежить модель розвивальних впливів на учнів початкової школи (поєднання навчальних, ігрових, практичних процедур тощо), які позитивно впливають на рівень сформованості патріотичної самосвідомості учнів 1-4-их класів [3].

Процес формування ціннісних орієнтацій молоді є невід'ємною складовою частиною розвитку підростаючої особистості, її відносин, спрямованості, емоційної і мотиваційно-потребнісної сфер.

Враховуючи вікові особистісні новоутворення дитини молодшого шкільного віку, процес патріотичного виховання розпочинається з першого року її навчання у школі. При цьому слід обов'язково спиратись на здобутий особистістю морально-духовний фундамент в дошкільному віці та в процесі родинного виховання.

У своєму дослідженні ми спирались на вікову періодизацію та характеристику дітей молодшого шкільного віку, запропоновану І.Д.Бехом. Як справедливо зазначає вчений, на початку молодшого шкільного віку діти-шестилітки виділяють особисті цінності, відбувається їх емоційне освоєння, яке закріплюється в діяльності, поведінці та міжособистісних взаєминах. У шестирічних дітей з'являється дистанція соціальних зв'язків при оцінці норм поведінки дітей і дорослих; для них характерною є певна орієнтація на соціум, вміння на відповідному рівні розуміти і оцінювати суспільні відносини, розуміння важливості суспільно значущих справ, формування певного розуміння й оцінки соціальних явищ, орієнтація на оцінне ставлення дорослого через призму конкретної діяльності. За всіх індивідуально-варіативних особливостей.

Процес становлення ціннісних орієнтацій саме у шість років відрізняється найбільшою динамічністю.

Разом з тим, у період розвитку дитини між шістьма-сімома роками чітко відмічається нарощування й розвиток найважливіших компонентів ціннісних орієнтацій, їх адекватно мотивоване вираження. У цілому діти – шестилітки усвідомлюють соціальні очікування й орієнтуються на добру поведінку, хороші вчинки. Однак, дитина в цей період ще не сприймає еталони поведінки як соціальну необхідність, не усвідомлює їх соціальну значущість. Вони видаються шестиліткам як індивідуальні цінності, виступаючи лише окремими компонентами ціннісних орієнтацій, що розвиваються.

Суттєві зміни у ціннісних орієнтаціях дітей відбуваються при кінці молодшого шкільного віку. Психологічна роль ціннісних орієнтацій дитини в цей час особливо зростає й ускладнюється, враховуючи закономірності формування її як особистості.

Останнє обумовлюється, зокрема, тим, що на відміну від шестирічного віку, зміна еталонів поведінки дітей тут жорстко не визначається. Розвивається потреба дитини вийти за рамки лише дитячого способу життя. У молодшого учня десятирічного віку відбувається якісний стрибок у його ціннісних орієнтаціях як у системі взаємовідносин, ставлень до інших людей, до спільної справи, так і в ціннісному орієнтуванні у різних видах діяльності, оцінці явищ оточуючого довкілля, принципово змінюються ціннісні орієнтації у всіх сферах відносин дитини, яка активно долучається до норм суспільства, на новому рівні оцінюючи суспільно корисні справи. Тож у дітей кінця молодшого шкільного віку ціннісні орієнтації починають складатися у більш розвинену, складну й стійку систему, яка визначає ставлення їхньої активної життєвої позиції. Дане положення обумовлено тим, що ступінь розвитку соціальної активності дітей пов'язаний з певним рівнем розвитку їхньої свідомості й самосвідомості [Там само, С. 99-101].

Важливою ділянкою навчально-виховного процесу школи є позаурочна діяльність, яка забезпечує гнучкість та цілеспрямованість навчально-виховної діяльності як в цілому, так і у вмілому її поєднанні з навчальною роботою, сприяє практичному оволодінню дітьми знань, які вони набувають на уроках. Це стосується і реалізації завдань патріотичного виховання молодших школярів.

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, ми дійшли до висновку, що у молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи; до рідного слова та державної мови, побуту, традицій, культурних особливостей як рідного, так й інших етносів українського народу.

Виняткова актуальність і недостатня теоретико-методична нерозробленість проблеми патріотичного виховання визначили вибір теми нашого дослідження „Патріотичне виховання молодших школярів у позаурочній діяльності”.

Завданнями констатувального експерименту є:

1. Діагностика патріотичної вихованості учнів 1-4 класів. Визначення рівнів сформованості патріотизму у молодших школярів.
2. Аналіз педагогічного досвіду організації патріотичного виховання у початковій школі.

Критерії патріотичної вихованості молодших школярів визначались з урахуванням їх вікових особливостей. Саме цим пояснюється постановка на перше місце емоційно-ціннісного компоненту, замість когнітивного, як було прийнято раніше. Ми виходили з того, що маленькій дитині в процесі патріотичного виховання, перш за все, слід „пропустити” отриману інформацію (знання про Батьківщину, свій народ, рідний край, мову, традиції свого народу, його культуру та історію) через світ власних емоцій та почуттів, „емоційно-пережити” її, лише тоді дитина краще усвідомить отриману інформацію, засвоїть її, спробує використати у своїй практичній діяльності.

Критерії патріотичної вихованості молодших школярів.

1. Емоційно-ціннісний компонент.

Його показники:

- любов до батьків, своєї родини, відчуття гордості за свій рід;
- емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю, його природи;
- ціннісне ставлення до Батьківщини, свого народу;
- терпиме ставлення до представників інших національностей, шанобливе ставлення до їх релігій, культури, традицій.

2. Когнітивний компонент.

Його показники:

- знання свого родоводу;
- усвідомлення себе членом сім'ї, родини; учнем; жителем міста (села);

- знання основних конституційних прав та обов'язків людини, державних символів України, рідної мови, традицій, культури українського народу;
- знання правил поведінки людей в сім'ї, суспільстві, традицій миролюбності, безконфліктного проживання з іншими народами.

3. Діяльнісно-поведінковий компонент.

Його показники:

- участь у громадській діяльності з метою зробити свій внесок у розвиток рідного краю;
- дбайливе ставлення до своєї природи, села (міста), вулиці, оволодіння рідною мовою;
- ініціативність, активність;
- участь у традиційних та сучасних святах.

4. Рефлексивний компонент.

Його показники:

- усвідомлення себе частиною українського народу.

У ході дослідження нами було зроблено припущення, яке знайшло своє підтвердження в ході формувального експерименту. Ми виходили з того, що патріотичне виховання молодших школярів у позаурочній діяльності буде більш ефективним, якщо:

- буде спрямоване на розвиток особистості як найвищої цінності держави;
- воно буде впливати на почуття, переконання та діяльність вихованців;
- здійснюватиметься системний підхід в отриманні знань про свою Батьківщину, відбуватиметься взаємозв'язок урочної та позаурочної діяльності через навчальні предмети („Українська мова”, „Читання”, „Я і Україна”, „Природознавство” тощо);
- пріоритетна роль у вихованні учнів 1-4 класів належатиме активним методам (т. як ситуаційно-рольові ігри, соціально-проектна діяльність, „Мозкові атаки”, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій, методики колективних творчих справ тощо).
- творчо використовуватимуться традиції національного виховання, етнопедагогіки.

РЕЗУЛЬТАТИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

У процесі проведення дослідно-експериментальної роботи ми використовували комплекс спеціально розроблених та адаптованих засобів збирання матеріалу: спостереження за учнями у різних видах діяльності та спілкування; бесіди з дітьми, вчителями, вихователями, анкетування, інтерв'ювання; методику незакінчених речень; ігрові методики; постановка й розв'язання проблемних питань учнями; метод ситуацій; метод проектів; творчі завдання для дітей тощо.

У констатувальному експерименті, метою якого було виявлення рівня сформованості патріотизму у молодших школярів, брали участь 30 вчителів і 420 учнів 1-4-их класів. Експериментальною базою дослідження були: на базі Черкаського обласного інституту післядипломної освіти вчителів у Звенигородському районі: Моринська ЗОШ I-III ступенів; Шевченківський НВК I-III ступенів; Козацька ЗОШ I-III ступенів; у Корсунь-Шевченківському районі: Корсунь-Шевченківська ЗОШ I-III ступенів № 1; Комарівський НВК I-II ступенів; Шендерівський НВК I-III ступенів; у Чигиринському районі: Чигиринська спеціалізована школа I-III ступенів № 2; Медведівська ЗОШ I-III ступенів; Бершадська ЗОШ I-III ступенів; Суботівська ЗОШ I-III ступенів; ЗОСШ № 115, 54, 177, 324, 43 м. Києва; а також ЗНЗ № 4 м. Антрацит.

Експериментальним дослідженням було охоплено 104 учня перших класів, 102 учня других, 108 учнів третіх та 106 четвертих класів. Усього в експерименті брали участь 420 молодших школярів.

У ході дослідження ми прагнули створити таку ситуацію, в якій вихованець початкової школи зміг би максимально виявити свої почуття, оскільки, саме вони виявляються та розвиваються у процесі спілкування, стають спонукальною силою поведінкового акту.

У ході дослідно-експериментальної роботи на етапі констатації з метою виявлення рівня сформованості патріотизму у вчителів початкових класів нами було проведено анкетування. В ньому брали участь 200 вчителів та вихователів ГПД.

Досить повними та ґрунтовними були відповіді педагогів стосовно змісту самого поняття „патріотичне виховання молодших школярів”. Більшість з них (до 82,0%) вважають, що в поняття патріотичного виховання слід включити виховання у дітей любові до своєї Батьківщини, рідного краю, почуття гордості і пошани до них, знання і повагу до державної символіки, любов до рідної мови, повага до народних свят, традицій, звичаїв, історії; толерантне й шанобливе ставлення до представників інших народів, які населяють Україну. На жаль, поодинокими були висловлювання педагогів стосовно необхідності виховувати патріотів на засадах гуманістичної моралі.

На думку опитаних, „бути патріотом” означає: „поважати закони своєї країни, права і свободи кожного громадянина, любов до неї, бажання працювати на її користь”; „вміння захищати її”; „будувати країну нового типу” (розбудовувати суверенну, незалежну Україну, на засадах демократії і дотримання законів). У цих відповідях усі опитані були майже одноставні.

Досить різноманітними і цікавими виявились відповіді педагогів стосовно необхідності врахування певних вікових особливостей вихованців початкової школи. До них були віднесені:

- тип мислення, пам'яті в учнів, саме тому, як вважають вчителі, слід починати з конкретних, зрозумілих дітям понять і категорій, а не зі складних для розуміння категорій (наприклад, поняття „рідний край” ближче для розуміння дітям, особливо шестирічкам, ніж „Батьківщина”, „країна”, „народ” тощо);

- слід враховувати рівень патріотичної та моральної вихованості самої дитини (те, що вона отримала за роки довілля у сім'ї, в дитячому садку тощо);

- необхідність дотримання у цій роботі педагогічних принципів доступності, унаочнення;

- відповідальність дорослих (вчителя, батьків), які мають бути прикладом для дитини;

- врахування такої вікової особливості (зокрема шестирічок), як участь дітей в ігровій діяльності, яка поряд із новим видом діяльності – навчанням, залишається ще важливим та привабливим видом діяльності для дітей; необхідність включення вихованців в імітаційно-ігрові ситуації тощо;

- необхідність добору навчально-виховного матеріалу, який би враховував надзвичайну емоційну сприйнятливості дітей цього віку.

Усі ці побажання вчителів ми намагались використати у своїй подальшій експериментальній роботі.

У своїх анкетах більшість педагогів (70,2%) вважають, що вся робота вчителя початкових класів у патріотичному вихованні має бути спрямована на плекання таких якостей у вихованців, як любов до рідного міста, села, країни, держави, мови; своєї родини; повага до старших, гуманність у ставленні до людей; повага до народних традицій, знання й дотримання державних свят; любов до праці, повага до людей праці; любов до природи рідного краю та ін.

Серед характерних „болючих” проблем у даному напрямку виховання більшість педагогів (до 85,0%) називають відсутність певних орієнтирів на державному рівні, знецінення духовних цінностей у суспільстві, засилля та пропагування через ЗМІ західного стилю життя, культу насилля, агресії; відсутністю узгоджених дій школи та сім'ї

у патріотичному вихованні дітей; непослідовність у діях та вчинках державних діячів, представників органів влади; відсутність гуманістичного ідеалу в суспільстві тощо.

У ході дослідження ми спробували визначити, які форми і методи патріотичного виховання молодших школярів найчастіше використовують педагоги у своїй практиці. Проведене нами анкетування вчителів виявило їх недостатню обізнаність (до 40,0%) у сучасних інноваційних формах та методах патріотичного виховання учнів 1-4-их класів, невміння їх використовувати у навчально-виховному процесі початкової школи. Вчителі, в основному, називають традиційні усталені форми і методи: розповіді, бесіди, свята, конкурси, змагання, зустрічі з односельцями, ветеранами ВВв, екскурсії, перегляд фільмів, участь в акціях, читання та обговорення книг з патріотичної тематики тощо. Серед сучасних форм і методів названі метод проектів, КТС, метод ситуацій, відвідування і перегляд художніх виставок, музеїв, диспути, ігрові методики, участь в акціях (добродійних, екологічних) тощо. Але, на жаль, ці вибори часто поодинокі і названі не всіма вчителями.

Це відбулося тому, що за найбільш поширеними в педагогічній літературі класифікаціями методів виховання розподіл відбувався за ознакою спрямованості на сфери особистості і, головним чином, цей термін пов'язувався виключно з діяльністю педагога (М.І.Болдирєв, М.К.Гончаров, Ф.Ф.Корольов, Т.А.Ільїна, І.Т.Огородніков, Г.І.Щукіна).

Однак, в сучасних умовах, коли реалізується гуманістичний та особистісно-орієнтований підходи у вихованні не можна не враховувати участі самого вихованця в цьому процесі. В сучасній школі поняття „метод виховання” має означати спосіб спільної діяльності, спільний шлях партнерства, співробітництва між вихователем і вихованцем, досягнення бажаної мети виховання. Ми поділяємо точку зору М.Фіцули [7], Н.Мойсеюк стосовно методів виховання: „Під методами виховання слід розуміти найважливіші способи взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, які спрямовані на усвідомлення школярами сутності суспільних цінностей, розвиток позитивних ставлень до них, вироблення відповідних навичок і звичок поведінки, їх корекцію і вдосконалення, підтримку розвитку індивідуального потенціалу особистості” [4, с. 458-459].

На жаль, у початковій школі не до кінця використовується у патріотичному вихованні потенціал таких сучасних методів як метод проектів, міні-диспутів, міні-дискусій, КТС, ігрових подорожей тощо.

Відповідаючи на останнє запитання, усі вчителі хотіли би отримати певну методичну допомогу у реалізації завдань патріотичного виховання учнів 1-4-х класів, а саме: збільшення кількості сучасних засобів унаочнення (навчальних фільмів, плакатів, музичних дитячих творів, збірок пісень, дитячої літератури); необхідність у підготовці методичної літератури для вчителів; отримання допомоги в організації екскурсій для дітей з патріотичної тематики; підготовка відеоматеріалів (для проведення уявних подорожей по Україні); необхідність у сучасному підручнику з методики виховної роботи, зокрема, з патріотичного виховання; видання збірки сучасних проектів з теми тощо.

З метою виявлення рівня сформованості патріотизму у учнів 2-4-х класів нами було проведено анкетування. Усього було охоплено 380 учнів початкових класів. В учнів першого класу (шестирічок) ми брали інтерв'ю.

Переважає більшість дітей (93,0%) правильно відповіли на запитання „Що означає вислів: любити Батьківщину?”. Ми отримали наступні відповіді: „любити Україну”, „любити усе, що нас оточує”, „любити місце, де народився”, „любити природу рідного краю”, „шанувати й вивчати, історію, культуру українського народу”; „відчувати гордість за свою країну”, „захистити Батьківщину від ворогів”, „бути відданим їй”, „робити все для її процвітання”.

Як показало анкетування, більшість учнів знають державну символіку (до 90,0%). Дещо складнішим виявилось запитання стосовно історії походження державних символів (Герба, Прапора та Гімну), знання правил поведінки при їх виконанні та використанні:

28,2% учнів дали змістовну відповідь на запитання, 41,6% - мали труднощі, 30,2% - не знають історії походження державних символів та не виявляють інтересу до цього питання.

Більшість дітей на запитання „Яку людину називають патріотом?” відповіли так: „Людину, що любить свою державу”, „що прославляє свою країну”, „любить свою країну”, „яка вважає її найкращою”, „та, що хоче, щоб тут жили її діти й онуки”, „чесну, сміливу людину”, „людину, віддану Україні”, „готову віддати за нею життя” тощо. Отже, майже половина дітей (близько 52,1%) надають цьому поняттю емоційного забарвлення („шанує”, „любить”, „звеличує” свою державу). Разом з тим, зрозуміло, що діти часто ототожнюють такі поняття, як „Батьківщина”, „країна” та „державу”, не завжди розрізняючи їх за змістом.

Як показало анкетування, діти краще знають назви народних та традиційних свят (до 86,2%), ніж нових сучасних, особливо пов'язаних з історією молодої української держави (до 45,6%). Так, до народних традиційних свят більшість учнів правильно відносять: Різдво, Великдень, Трійцю, Благовіщення, свято Покрови, Спаса, Вербну неділю, Новий та Старий Новий рік, Свята Андрія, Миколая, Маланки тощо. До сучасних свят вони відносять: день Незалежності, день Соборності, день Конституції, день Перемоги, свято 8-го Березня, день Матері, День знань, молоді, День Святого Валентина, День театру, День захисника Вітчизни тощо. На жаль, значна частина учнів навіть не згадали про такі сучасні державні свята як День Прапора, Гімну тощо.

Разом з тим, слід зауважити, що досить складним завданням для дітей було розповісти про історію виникнення свят (навіть нових сучасних) та їхнього значення для українського народу. Цей факт можна пояснити, перш за все, недостатнім обсягом отриманих знань (зокрема, на уроках з курсу „Я і Україна”, присвячених громадянській освіті та вихованню, уроках читання тощо) та віковими особливостями дітей. Результати опитування молодших школярів свідчать про недостатні знання ними українських народних (традиційних) свят, народних традицій та звичаїв, оскільки більше п'яти свят назвали 50,8% школярів.

Певні труднощі виникли в учнів при відповідях на запитання про те, яких героїв України вони знають і що їм відомо про них. Повну та вірну відповідь дали 14,7% дітей; 56,9% мали труднощі, не змогли відповісти – 28,4% опитаних. Не завжди учнів називають героїв, ім'я яких носить школа, відомих у рідному місті, селі, регіоні. Разом з тим, до героїв України діти вірно включили Б.Хмельницького, М.Залізняка, Я.Мудрого, Л.Каденюка, Г.Сковороду, Т.Шевченка, М.Грушевського, Б.Вишневецького, І.Мазепу та ін. Слід відзначити, що учні 3-4-х класів дають досить вичерпні відповіді про них „Б.Хмельницький – гетьман України, який захищав рідну землю з козаками від ворогів”, „М.Залізняк – народний ватажок, який захищав бідних людей. На його честь названо дуб у Холодному яру” тощо.

З метою виявлення ставлення молодших школярів до своєї Батьківщини їм було запропоновано відповісти на запитання „Де б ти хотів жити в майбутньому? Чому?” ми отримали наступні відповіді: „Я хотів би жити в Україні, тому що це моя Батьківщина”, „Я тут народилась, тут живуть мої рідні” – 87,3%, тобто переважна більшість.

Проте зустрічалися й такі відповіді: „Ні, я хочу жити за кордоном, бо там краще”, „Я мрію жити в Москві, там хороша робота”, „Я б хотів жити в великому місті, такому як Київ, Черкаси, бо там дуже красиво і я хотів би там вчитись” (або там працюють мої батьки, або живуть мої рідні), „Я хотів би жити в місті” (найчастіше це бажання висловлювали сільські діти). В основному, дитячі відповіді засвідчили, що переважна більшість учнів 1-4-х класів люблять свою країну, хочуть жити на Батьківщині.

Слід зазначити, що відповіді першокласників були, як правило, однозначними. Учні четвертого класу давали більш умотивовані відповіді.

Цікавими були роздуми дітей стосовно рис характеру, притаманних українцям. Даючи характеристику українцеві, учні називали такі риси: сміливість, хоробрість,

чесність, гостинність, щирість, ввічливість, доброту, доброзичливість, працьовитість, розум, веселий настрій. До основних рис вони віднесли: доброту, сміливість, щедрість, ввічливість, гостинність і працьовитість. Особливо це стосується учнів 3-4-х класів, адже вони читають багато художніх творів, знайомляться з історією рідного краю, України, мають вже достатній рівень знань про своїх пращурів.

З метою виявлення рівня розуміння цінності Батьківщини молодшими школярами ми використали в експерименті методику „Розуміння гуманістичних цінностей” (для учнів 3-4-х класів), де учням треба було серед запропонованих відповідей віднайти вірний варіант, який найбільше підходить до поданого поняття, правильно розкриває його сутність, наприклад:

1. Любити Батьківщину – це...
  - а) знати й шанувати історію, мову, культуру свого народу;
  - б) брати участь у добрих справах;
  - в) знати історію лише того місця, де народився;
  - г) знати гімн, прапор України.
2. Патріот – це той, хто...
  - а) любить свою Батьківщину, свій народ;
  - б) любить те місце, де народився;
  - в) любить свій рідний край.

Переважна більшість учнів 3-4-х класів справились із завданням, правильно визначивши відповіді. В усних відповідях, вони пояснювали, чому зробили саме такий вибір.

Використані нами в ході дослідження тестові завдання для учнів 2-3-х класів (за В.Семенко) мали на меті виявити знання дітьми змісту таких понять, як „родина”, „рідня”, „рід” та „родовід”, знання учнями власного родоводу. З цією метою ми пропонували учням такі завдання.

- Діти! Виберіть і обведіть номер вірної відповіді:

1. Родина – це...
  - 1) мама, тато, діти, бабусі, дідусі, всі родичі;
  - 2) члени сім'ї, які живуть разом;
  - 3) рідна земля.
2. Рідня – це...
  - 1) усі родичі, які є в людини;
  - 2) тільки ті родичі, які живуть в одному помешканні;
  - 3) сім'я.
3. Рід – це...
  - 1) усі давні і теперішні родичі;
  - 2) усі давні родичі;
  - 3) усі теперішні родичі.
4. Родовід – це...
  - 1) імена родичів, які ми знаємо;
  - 2) імена всіх родичів: давніх і теперішніх.
5. Запишіть імена і по батькові членів вашої родини.

Чотири тестових завдання не викликали утруднення в учнів, переважна більшість з них виконали вірно (82,3%). Стосовно п'ятого завдання, по перерахуванню членів своєї родини (складанню фактично свого міні-родоводу) то тут, на жаль, не всі учні змогли впорались із завданням: 62,2% назвали родичів, включаючи дідусів і бабусь; більш далеких родичів назвали лише 12,8% учнів. Як виявило опитування, дуже мала кількість дітей може назвати 5-7 членів своєї родини, їхні імена та по-батькові, переважна більшість (до 80,2%) – лише членів своєї сім'ї. Не знають своїх пращурів не тільки діти, але й їхні батьки. Ці дані ми отримали від учителів, які проводили опитування батьків на батьківських зборах.

З метою перевірки достовірності отриманих від учнів даних ми використовували також методику незакінчених речень.

1. Для мене Батьківщина – це...
2. Моя Батьківщина – це...
3. У ставленні до батьків я маю...

4. У ставленні до Батьківщини я маю...
5. Я маю право...
6. Моїми обов'язками є...
7. Громадянин України – це той, хто...
8. Бути патріотом означає...
9. Я люблю свою рідну землю, тому що...
10. Любити свій рідний край означає...
11. Я можу зробити для моєї Батьківщини, малої Батьківщини, рідного краю...
12. Я покладаю надію на Батьківщину...

Для переважної більшості дітей поняття „Батьківщина” асоціюється з рідним краєм, батьками, своєю сім'єю, місцем, де дитина народилася. „Моя Батьківщина” для більшості учнів – це рідна Україна, її народ, рідне місто (село) тощо.

У ставленні до батьків діти вважають за необхідне виявляти повагу, любов, дружні стосунки, ласку, співчуття.

У ставленні до Батьківщини, на думку молодших школярів, слід виявляти любов, почуття обов'язку, поваги, вдячність.

У дітей молодшого шкільного віку починають формуватися знання та вміння, які допомагають їм орієнтуватись в соціумі, розуміти свою відповідальність перед дорослими та суспільством, державою, захищати свої права та виконувати елементарні громадянські обов'язки. Україна як молода суверенна незалежна держава, має формувати вже у своїх маленьких громадян правову культуру, вчити їх розбудовувати і жити в майбутньому громадянському суспільстві.

У контексті нашого дослідження ми з'ясували рівень розвитку школярів знань про свої права та обов'язки. В ході діагностики ми з'ясували, що не всі молодші школярі знають усі свої права й обов'язки, часто плутають їх з іншими поняттями.

До основних своїх прав вони відносять: „право на життя”, „право на відпочинок”, „право на освіту”, „право на харчування”, „право на любов і піклування в сім'ї”. Поодинокими були відповіді із „правом на свободу слова” і „правом на спілкування, зібрання” тощо. Слід відзначити, що переважна більшість дітей (84,6%) не знають усіх своїх прав, або ж знають лише 1-2. Лише 16,4% дітей назвали 3 або більше прав.

Стосовно своїх обов'язків, то учні 1-4-х класів називають такі: „поважати старших”, „дотримуватись правил поведінки”, „добре вчитися”; у 3-4-х класах – додають ще „дотримуватись законів України”.

Більшість дітей (65,1%) назвали також основний обов'язок дорослих „піклуватися про дітей”. Усе це засвідчує неповну правову обізнаність молодших школярів, не знання основних своїх прав та обов'язків в суспільстві як громадянина.

Майже усі школярі правильно уявляють змістове наповнення поняття „громадянин” (до 90,2%), хоча деякі з них вважають, що для того, щоб відчувати себе громадянином, слід обов'язково народитися в Україні, замість постійного проживання в Україні згідно Конституції.

Безпомилково визначили учні зміст поняття „патріот” - „той, хто любить, захищає і оберігає свою Україну, дбає про неї, шанує її”.

Майже однаково вмотивовують діти, чому вони люблять свою рідну землю: тому що „я на ній народився і живу”, „вона прекрасна”, „на ній гарні поля, ліси, річки, гарні врожаї”, „вона дає силу і життя людині” тощо.

На думку більшості опитаних учнів „любити свій рідний край” означає: „брати участь у добрих справах”, „знати історію свого краю”, „оберігати рідний край”, „знати, любити і поважати місце, де народився”, „піклуватися про нього”, „дбати про його чистоту – прибирати”, „любити його природу”, „бути добрим до нього” тощо.

Молодші школярі, як видно з відповідей, готові виявляти свою активність, ініціативність на благо рідного краю, малої Батьківщини, своєї держави. Вони готові: збудувати будинок, посадити квіти, дерева, продовжити „дерево свого родоводу”, вшановувати народні традиції, піклуватись про природу (рослини, тварин), дбати про чистоту рідного краю тощо.

Особливу надію діти покладають на Батьківщину в можливості безкоштовно лікуватись, отримувати освіту, вчитись далі після школи, в наданні гарних робочих місць батькам, виплаті їм зарплат, бажанні жити в новому будинку, збереженні миру і спокою в державі.

З цікавістю сприйняли діти запропоновані нами проблемні питання:

1. Чи згодні ви:
з висловом:
- „Без верби й калини нема України”? Чому так говорять?
2. з висловом:
- В Україні живуть тільки українці? Хто саме?
3. з прислів'ям:
- За рідний край і життя віддай? Чому?
4. Чи задумувався ти над тим, що людина, зриваючи гарну квітку – робить біднішим свій рідний край?

Хоча більшість опитаних були лаконічними у відповідях (так чи ні), не завжди відповідаючи на другу половину запитання: „Чому саме так?”, „Хто саме?” Особливо це стосується учнів других класів (до 80% відповідей). Учні 3-4-х класів намагались дати більш розширені відповіді; наприклад, даючи відповідь на запитання „Чи згодні вони з висловом, що в Україні живуть тільки українці? Хто саме?” діти намагались перераховувати представників різних національностей, які проживають на Україні – румун, татар, росіян, білорусів, вірмен, греків, німців та ін., пригадавши матеріал курсу „Я і Україна”, а також скориставшись власним досвідом спільного проживання у рідному місті (селі), на вулиці, в класі тощо. Ці проблемні запитання спонукали учнів замислитись над власним ставленням до рідної землі, Батьківщини, її природи, до представників усіх етносів, які живуть в Україні.

Єдине запитання, на яке діти дали різні відповіді, було таке: „Чи задумувався ти над тим, що людина, зриваючи гарну квітку – робить біднішим свій рідний край?” до 8% відповідей були – „ні”. Це слугує яскравим підтвердженням того, що певна частина учнів у повсякденному житті навіть не замислюється над своїм ставленням до оточуючої природи рідного краю, не намагається зберегти і примножити те, що є, не висловлюючи бажання зробити щось добре для неї, не виявляючи власної ініціативи, лише чекаючи „поштовху з боку педагогів”.

Запропонована прожективна методика стосовно того, як зацікавити туристів-іноземців своєю Батьківщиною (під час уявного перебування дитини в міжнародному таборі) мала на меті спонукати дітей до узагальнення отриманих знань про Україну. В основному, це були стандартні відповіді про назву країни, її столицю, її природні багатства, річки, деякі пам'ятки мистецтва, музеї. Поодинокими виявились спроби дітей розповісти уявним гостям про свій рідний край, його пам'ятні місця, природу тощо.

Метод проектів „Славетні українці (для учнів 3-4-х класів)” мав на меті виявити знання дітей про великих українців із застосуванням додаткових джерел. В ході його проведення, на жаль, діти ще мало виявляють власну ініціативу, бажання працювати в групі, допомагаючи один одному. В основному, переважна більшість дітей виконувала індивідуальні проекти.

З інтересом та бажанням виконувала більшість учнів (до 64%) творчі завдання, а саме:

1. Складіть казку про свій рід (родину, сім'ю).
2. Складіть казку про Україну (або свій рідний край).
3. Малювання на тему:
„Малюнок сім'ї” або „Дім. Дерево. Людина”,
„Ти у мене єдина, Україно”,
„Ми всі єдина сім'я” (про традиції різних народів),
„Як тебе не любити, мій рідний краю!”,
„Які ми, українці?” (які риси характеру притаманні нам).
4. Міні-твори на тему:
„Моя Україна”,
„З історії мого рідного краю”,
„Мій рід (родовід)”

„Козацькому роду нема переводу”,
„Найвідоміші українці”,
„Я і моя улюблена казка”,
„Моє рідне місто (село)”,
„Я і моя улюблена народна пісня”,
„Я горджуся тобою, Україно!”,
„Я і культура мого народу”,
„Україна через 20 років”.

Так, нами були проведені конкурси малюнків на теми: „Ти у мене єдина, Україно!”, „Як тебе не любити, мій рідний краю!” Виконані дітьми малюнки переконливо свідчать про їхню любов до місця, де вони народились, живуть і вчаться, до рідної школи. Усі малюнки яскраві, життєрадісні. Проте, сюжети, в основному, однотипні. Це, як правило, зображення рідного пейзажу, картинки з життя українців. Лише 3% малюнків символічні. Наприклад, на одному з таких малюнків учениця четвертого класу зобразила на фоні синього неба український рушник, на якому лежить достиглий сніп пшениці з китицями калини. Саме так, через наші національні символи дитина уявляє свою Вітчизну.

Пропонували ми також дітям написати міні-твори на теми: „Моє рідне місто (село)”, „Козацькому роду нема переводу”. Наведемо приклади таких творів учнів четвертого класу Козацької школи Звенигородського району Черкаської області:

Моє рідне село

Кожен з нас, почувши назву села Козацьке, відчує в душі тепло і радість, затишок і підтримку, завзяття і спокій. Адже Козацьке – є колискою для мене, тому що я тут народився. Моє замріяне Козацьке... Зелений ліс... І луг, ставок, завітчаний лататтям. Довкола ставу верболіз... Я зізнаюся, що у мене немає ріднішої землі.

Козацькому роду нема переводу

З давніх давен в Україні жили козаки. Вони завжди захищали й боронили свою Україну від ворогів. У своїх козацьких піснях вони славили Україну і боролися за те, щоб Україна була завжди незалежною державою. І за це вони віддавали своє життя.

На жаль, доки що відсутні дитячі твори пошукового характеру, в яких би діти зібрали цікаві історичні дані стосовно назви та історії місця, де вони народились, живуть і вчаться.

На етапі констатувального експерименту, враховуючи вікові особливості молодших школярів, ми використали ігрові методи за М.Мангурою.

Коллективна творчість народу породила багато ігор та забавок, на основі яких виховувалося багато поколінь. Гра є джерелом радісних емоцій, розвитку фантазії, кмітливості, спритності. Вона допомагає підростаючому поколінню відчувати себе частинкою великого українського народу, в ній закладена неосяжна народна мудрість. Гра вчить справедливості, чесності, дружбі та взаєморозумінню, ознайомлює нас із давніми народними звичаями та уявленнями про світ. Вона не дає марнувати час, відволікає від вулиці, самодисциплінує.

Ігри дають змогу ознайомлювати дітей і молодь з українськими звичаями та обрядами, а в умовах Криму – і з культурними звичаями та обрядами кримських татар і російського народу.

Школа як один з основних осередків виховання дітей повинна своєчасно і гнучко реагувати на процеси, що відбуваються в суспільстві і допомагати сім'ї та маленьким громадянам країни краще пізнати культуру своїх предків та культуру народів, що живуть поруч.

Деякі рухливі ігри та забави сформувалися під впливом національно-визвольних воєн, особливо ті, що мають у своїх сюжетах бойовий та патріотичний характер. Ігри „Старий батько”, „Гей, Сірко!”, „Гей, військо йде!” є справжньою школою національно-патріотичного виховання. Вони закладають основи любові до народного війська – справжніх захисників своєї Батьківщини, виховують почуття патріотизму, людської гідності.

До кожної з ігор ми поставили запитання для дітей з метою виявлення рівня усвідомлення ними свого громадянського обов'язку (особливо хлопців, які підуть в майбутньому служити в армію) – захищати Батьківщину, виявляючи бажання виконувати цей патріотичний обов'язок. Саме тому ми запропонували дітям такі **запитання**:

До гри „Старий батько” (1 кл.):

- Чому вчить старий батько (дід) онука?
- Чому завжди в Україні було почесним бути солдатом?

До гри „Гей, Сірко!” (2-3 кл.):

- Про який громадянський обов'язок нагадала нам ця гра?
- Чому потрібно оберігати кордони своєї країни?

До гри „Гей, військо йде!”:

- Яким було життя солдат колись? Що змінилось?
- Що означає вислів „захищати Батьківщину”?

Включившись в процес гри, відчувши себе на місці захисника Батьківщини, переживши позитивні емоції та почуття, діти здатні швидко і безпомилково відповісти на ці запитання. Вони наводять приклади своїх батьків, дідусів, рідних, знайомих, хочуть слідувати їхньому прикладу. Саме зміст ігор, їхнє яскраве дійство викликає у дітей бажання бути справжніми охоронцями та захисниками рідної землі.

З метою підтвердження отриманих попередньо експериментальних даних (в ході інтерв'ювання, спостереження за учнями, анкетування) нами були проведені бесіди з дітьми на теми „Моя сім'я”, „Мій рід, родина, сім'я”, „Пам'ять роду”, „Україна у мене одна”, „Мова моя материнська, мова моя українська”.

Метою циклу проведених бесід з учнями було діагностування наявних у дітей уявлень та знань про такі поняття як: „рід”, „пам'ять роду”, „Батьківщина”, „мала Батьківщина”, „рідний край”, „рідна мова”, „державна мова” тощо.

Отримані додаткові експериментальні дані повністю підтвердили достовірність вже отриманих даних в ході констатувального експерименту. Це дозволило визначити структуру патріотичної вихованості молодшого школяра, дало можливість глибше зрозуміти сутність феномену, що досліджується, як складної системи, що виявляється в діалектичній єдності емоційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісно-поведінкового компонентів.

Нами були визначені з урахуванням вікових особливостей критерії та показники патріотичної вихованості молодших школярів: емоційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий. На основі критеріїв були визначені три рівні сформованості патріотичної вихованості: високий, середній, низький.

З урахуванням трикомпонентної структури нами виявлені рівневі характеристики патріотичної вихованості учнів 1-4-х класів.

Високий рівень – стійкий вияв патріотизму з високою частотністю активності та ініціативи в діях та вчинках.

Виявляють любов до своєї родини, батьків, почуття гордості за свій рід; емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю, його природи, до Батьківщини, свого народу; терпиме, шанобливе ставлення до представників інших національностей. Усвідомлює себе частиною українського народу.

Характеризується системними знаннями про свій родовід, конституційні права і обов'язки, державні символи, рідну мову, традиції і культуру українського народу.

Бере активну участь у громадській діяльності на благо рідного краю, дбайливо ставиться до природи, оволодіває рідною мовою, бере активну участь у традиційних та сучасних святах.

Середній рівень – стійкий репродуктивний вияв патріотизму.

Визначається недостатнім рівнем знань про свій рід, рідний край, його природу, Батьківщину.

Переважає ситуативно-емоційне ставлення до рідного краю, Батьківщини, своєї родини, мови, представників інших національностей.

Відзначається фрагментарною участю у громадській діяльності на благо рідного краю. Ситуативний вияв патріотизму. Не завжди ініціативний та активний.

Бере участь у традиційних та сучасних святах в разі додаткового педагогічного стимулювання з боку педагогів. Потребує зовнішніх спонукань з боку дорослих.

Низький рівень – ситуативний, нестійкий вияв патріотизму.

Характеризується відсутністю системних знань про свій родовід, основні конституційні права та обов'язки, державні символи України, рідну мову, традиції, культуру українського народу.

Часто порушує правила поведінки людей у сім'ї, суспільстві; з представниками інших національностей виявляє нетерпимість.

Безініціативний, часто ігнорує участь у громадській діяльності задля розвитку рідного краю, Батьківщини.

Не охоче бере участь у традиційних та сучасних святах.

Аналіз отриманих експериментальних даних (констатувальний експеримент) дозволив нам розподілити учнів експериментальних класів до трьох рівнів сформованості патріотичної вихованості.

До високого рівня патріотичної вихованості були віднесені в експериментальних класах 8% учнів, у контрольних 7,6%. До середнього рівня в експериментальних – 31,3%, в контрольних – 31,2% учнів; до низького в експериментальних – 60,7%, а в контрольних – 61,2% учнів.

Як показали результати констатувального експерименту, переважна більшість дітей знаходиться на середньому та низькому рівнях патріотичної вихованості. Недостатньо сформованим є у них ставлення до української символіки, знання сутності основних категорій патріотичного виховання, українського виховного ідеалу (згідно віку), недостатньо розвинена у них відповідальність та гордість за свою Батьківщину, майже відсутнє почуття індивідуальної відповідальності за майбутнє своєї країни. Недостатньо розвинена в них потреба в приналежності та любові до свого народу, недостатньо сформовано прагнення берегти народні традиції. Дуже часто діти не вміють ідентифікувати себе зі своєю етнічною групою, висувати підстави такої ідентифікації – національність батьків, місце проживання, рідна мова тощо.

Проведений констатувальний експеримент дає підстави стверджувати, що формувати патріотизм у молодших школярів потрібно з першого класу. Для цього необхідно: оновити його зміст, урізноманітнити форми та методи більш сучасними (метод проєктів, інтерактивні технології), які б давали можливість залучити школярів до відповідної діяльності, забезпечували процес спілкування з однолітками з питань патріотизму, сприяли вияву інтересу до історії свого народу, своєї родини, залучала родини учнів до участі у виховній роботі школи; розробити програму, яка б дозволяла систематично використовувати елементи народної педагогіки, традиції національного виховання; сприяла розвитку творчості молодших школярів, дозволила оновити матеріали музеїв або куточків історії своєї родини, населеного пункту, як результат проведеної роботи з патріотичного виховання.

МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

На наступному етапі експериментального дослідження, присвяченого формуванню патріотизму у молодших школярів у позаурочній діяльності, нами були сформульовані такі завдання формувального експерименту:

1. Розробка методики патріотичного виховання молодших школярів у позаурочній діяльності.

2. Визначення та експериментальна апробація педагогічних умов підвищення ефективності процесу патріотичного виховання учнів 1-4-х класів.

Дослідно-експериментальна робота проводилась у 2008-2010 роках у СЗШ № 54, № 43, № 115 Солом'янського р-ну м. Києва, спеціалізованій ШДС „Берізка” м. Києва та 10 експериментальних шкіл Звенигородського, Корсунь-Шевченківського, Чигиринського районів Черкаської області.

Враховуючи основні напрямки експериментально-дослідної роботи з проблеми дослідження, яку здійснюють експериментальні школи Звенигородського, Чигиринського та Корсунь-Шевченківського районів Черкаської області, нами були визначені наступні **напрямки проведення дослідження:**

- виховання поваги до героїко-патріотичного минулого українського народу, героїко-патріотичне виховання засобами історичного краєзнавства (на прикладах історії козаччини);

- виховання поваги до культурної спадщини українського народу, зокрема його мови (на прикладі спадщини Т.Г.Шевченка);

- використання в патріотичному вихованні молодших школярів засобів народознавства (народні символи, ігри, фольклор тощо).

У ході формуального експерименту були використані такі методи і форми роботи: розповідь вчителя, бесіда, міні-дискусія, опитування, інтерв'ювання, анкетування учнів, інтерактивні технології (мозковий штурм, обговорення по групам), метод проектів; ігрові методики (ігри-мандрівки, козацькі забави, історичні подорожі у часі, змагання тощо), творчі завдання та роботи учнів (вікторини, складання ребусів, кросвордів, конкурси малюнків, міні-оповідань, казок).

Визначити ефективний зміст, форми і методи, які б сприяли зростанню патріотичної вихованості молодших школярів нам допомогло вивчення практичного досвіду кращих вчителів шкіл Черкаської області. Проведене нами анкетування вчителів виявило їх недостатню обізнаність (до 40,0%) у сучасних інноваційних формах та методах патріотичного виховання учнів 1-4-х класів, невміння їх використовувати у навчально-виховному процесі початкової школи. Серед сучасних форм і методів, названих вчителями, досить рідко на практиці використовуються метод проектів, КТС, метод ситуацій, міні-диспутів, дискусій, ігрові методики, участь в акціях (добродійних, екологічних) тощо.

Недостатньо розкритим у патріотичному вихованні залишається потенціал таких сучасних методів як метод проектів, міні-диспутів, міні-дискусій, КТС, ігрових подорожей тощо. Саме тому, в ході розробки і проведення формуального етапу дослідження особливу увагу ми приділили сучасному методу проектів. Зокрема, ми спирались на практичний досвід опанування цим методом у Шендерівському НВК ДНЗ – ЗОШ I-III ступенів та Корсунь-Шевченківській ЗОШ I-III ступенів № 1 Черкаської області. Особливий науковий інтерес представляв для нас досвід цих шкіл тому, що їхні педагогічні колективи є послідовниками справи свого відомого земляка, педагога-гуманіста, великого патріота О.А.Захаренка, який у своїй Сахнівській школі разом з учнями зумів створити чотиритомну „Енциклопедію шкільного роду” – літопис життя поколінь родин села за 50 років, викликав цією пошуковою роботою патріотичні почуття у дітей, гордість за свої родини, любов до своєї родини, свого народу.

Тому не випадковим був вибір вчителями цих шкіл теми проектів „Я і моя родина” та „Мій родовід”, як один з важливих напрямків реалізації програми патріотичного виховання молодших школярів.

Як показало проведене нами експериментальне дослідження, одним з провідних методів виховання патріотизму у молодших школярів у позаурочній діяльності є **метод проектів**. За глумачним словником української мови проектування означає процес створення проекту – прототипу, прообразу, передбаченого або можливого об'єкту. В перекладі з латині поняття „проект” означає шлях дослідження; а в перекладі з

французької – стрибок вперед. Залучення вже молодших школярів до проектної діяльності дозволить їм в майбутньому адаптуватись до вимог постійно змінюваного суспільства і життя в ньому. Саме в цьому ми вбачаємо переваги даного методу і можливості його застосування в виховній роботі з учнями початкової школи. Особливо це стосується не короткочасних, а багаторічних довготривалих проектів.

У ході створення цих довгострокових (на рік і більше) проектів ми виходили з того, що метод проектів – одна з педагогічних технологій, яка сприяє реалізації особистісно-орієнтованого підходу в патріотичному вихованні дітей. Суть цієї педагогічної технології, на думку С.Сисоевої полягає у стимулюванні інтересу учнів до проблеми, оволодінні ними необхідними знаннями і навичками для її вирішення, організації проектної діяльності щодо вирішення проблеми, а на виході – практичне застосування отриманих результатів. Головним є те, що результат можна побачити, осмислити, відчутти, застосувати в реальній практичній діяльності [5, с.120].

Запропоновані проекти є практико-орієнтованими, при їх виконанні та оформленні результатів важлива участь кожного з членів групи, вони сприяють активності кожного учасника проекту відповідно до його індивідуальних можливостей, виробляють вміння приймати колективне рішення, вчать налагоджувати довірливі, гуманні партнерські стосунки між учасниками, виконувати відповідні соціальні ролі, долати конфлікти тощо. Важливим етапом є колективне обговорення одержаних результатів спільної пошукової діяльності, а також вміння презентувати, захищати свій проект. І найсуттєвіше: участь дитини з першого року навчання в школі у таких проектах істотно підвищує її адаптованість до швидкозмінних умов життя людини постіндустріального суспільства, сприяє виявленню нею патріотичних почуттів (любові до своєї країни, Батьківщини, своїх рідних, родини, гордості і шанобливого ставлення до своїх пращурів, бажання бути гідним їхнього славного минулого).

Спробуємо показати, які сучасні форми і методи виховання були застосовані нами в ході формувального експерименту на прикладі Шендерівського НВК „ДНЗ-ЗОШ I-III ступенів” Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Загальна тема проекту „**Я і моя родина**”. В залежності від віку учасників проекту були підібрані теми для кожного класу.

Так, проект для **першокласників** – „**Я і мої мама і тато**” ставив за мету розширення знань учнів про своїх членів родини, вивчення їх автобіографічних даних, цікавих подій в їхньому житті, традицій святкування визначних подій в житті родини. Основним методом проекту стала ігрова діяльність учнів. Результатом проведеної роботи – презентація родинних фотоальбомів з батьками. Ми пропонували учасникам проекту проведення в кінці проекту сімейного свята з участю всіх членів родини, з презентацією родинних альбомів, розповідей дітей про найрідніших членів родини. Була використана така форма організації діяльності як спільна діяльність учнів з своїми родинами: виконання „родинного портрету” за допомогою членів родин, презентація свого сімейного захоплення (хобі), вміння святкувати важливі події в сім'ї, ознайомлення присутніх з традиціями своїх родин (з демонстрацією етно-національних та культурних традицій своєї родини).

У **другому** класі тема була вже складнішою – „**Я, мої бабусі і дідусі**”. Основними методами та формами роботи стали: ігрова діяльність, спільна діяльність батьків, дітей, членів їх родини. В ході виконання даного проекту учні продовжували вивчати історію свого роду, пошукову роботу по створенню свого родовідного дерева, вчилися записувати спогади старших членів родини, разом з ними шукали цікавий фольклорний матеріал (казки, прислів'я, легенди, колискові тощо). Результатом проведеної роботи стала презентація родинних фотоальбомів із зібраним матеріалом, створення в школі „Родинних куточків” з метою презентації зібраних учнями матеріалів (це може бути також створення „Сімейного літопису класу, школи”). Учасникам проекту ми запропонували проведення підсумкового свята „**Шануймося, бо ми того варті**” за участю членів родини.

Наводимо сценарій родинного свята „*Шануймося, бо ми того варті*” (2 клас).

Мета: Закріпити у дітей знання про свій родовід, національну символіку України, своїх національних героїв, славетних українців. Вчити дітей пишати славою свого роду, родини, народу, держави; висловлювати почуття гордості за свою Батьківщину; усвідомлювати себе її частинкою.

Хід заняття

I. Вступне слово вчителя:

- Одного разу український письменник В.Скуратівський почув від свого старенького діда Тараса такі слова: „...На довгій життєвій ниві тобі всього доведеться скуштувати. Головне, не піддавайся розпачу, будь завжди чесним і непоступливим, не зраджуй свій народ. Пам'ятай, що ти його дитя. А діти мають знати, чийого вони племені-роду...”

Такі слова сприймаються людиною як заповіт старших молодшим.

II. Бесіда:

Слухання пісні „Зелене жито, зелене”.

Слово вчителя. Діти, ви прослухали пісню „Зелене жито, зелене”. В ній співається, як на свято зібрався весь рід. Згадайте, що ж означає це слово?

Правильно, рід – це дідусь, бабуся, тітка, дядько та їхні діти. Подивіться на малюнок дерева. Як в нього могутні корені, як багато гілок! Внизу вони товсті, а ті, що зверху, - маленькі й тонкі. Кожну родину можна порівняти з цим деревом: корені – то ваші пращури, стовбури – прадіди, великі гілки – ваш дідусь та бабуся, а потім – ваші тато й мама, а на самому вершечку – наймолодше покоління – ви самі. Від кожної гілки відходять ще гілочки – це ваші родичі, брати, сестри, тітки, дядько.

Знати імена своїх рідних – це знати свій родовід.

А яке коріння у вашого родоводу?

- А чи кожен з вас знає, якого він роду-племені? Хто були ваші пращури: прадід і прабаба? Яке життя вони прожили? Як складались їхні долі?

- Що зберігається у вашій сім'ї на згадку про них? Розкажіть.

- Може хтось хоче дещо й показати зі своїх сімейних реліквій: фотографій, нагород тощо. (Розповіді дітей.)

- Молодці ті, хто цікавиться історією свого роду, записує спогади своїх стареньких дідусів, бабусь.

Отже, ви матимете гарну пам'ятку не тільки про свій родовід, але з повагою навчитесь ставитись до нашої історії.

- Чи знаєте ви, що раніше в Україні було за честь і обов'язок знати свій родовід аж до сьомого коліна? А ви знаєте свій рід? Зате дуже добре знаємо до десятого коліна родоводи своїх чотириногих друзів – собак та кішок. Що це, як не ганьба і сором нам, нині живущим перед пам'яттю тих, кого вже нема! Адже колись так само можуть вчинити і наші діти, правнуки.

Аналіз уривка з оповідання В.Сухомлинського „Дідова колиска”.

Одного разу батько шукав щось на горищі. Знайшов стару дерев'яну коліску. Дивна така – помережана, різьбою прикрашена. Ще й буквами старовинними вирізано: „Мир і хліб”.

- Це дідова колиска, - сказав батько. Він довго дивився на неї, а потім витер її і заніс до хати. – Хай зберігається...

Я не знаю свого дідуся. Батько показав мені тільки його могилу на цвинтарі...

Коли я чую слово „Батьківщина”, мені пригадується ця старовинна колиска...

- Які предмети зберігають ваші бабусі й дідусі на згадку про ваш рід, про ваших рідних?

- Щоб ви хотіли з родинної скрині залишити на згадку своїм дітям?

III. Робота над прислів'ями:

Нашому роду нема переводу.

Нема в світі, як родина, то вам скаже і дитина.

Шануй старших – молодші тебе пошанують.

IV. Заповнення дітьми індивідуальних родовідних дерев (на окремих картках). Діти озвучують свої індивідуальні родовідні дерева. Звучить приспів пісні „Родина” (Слова В.Крищенко, муз. О.Злотника):

Родина, родина – від батька до сина,

Від матері доні добро передам.

Родина, родина – це вся Україна.

З глибоким корінням, з високим гіллям.

V. Підсумкова бесіда.

- Чи питали ви в своїх рідних, які пісні любили співати ваші прадіди та прабабусі? В які ігри вони грались, коли були маленькими? Як зустрічали свята? (Діти співають „віночок” старовинних українських пісень, розучують 1-2 старовинні гри.)

- Діти, а що означає вислів, який зараз часто лунає скрізь: „Шануймося, бо ми того варті”. Це найчастіше говорять між собою дорослі. Що це означає? Любити свій край, свою землю, знати рідну мову, шанувати традиції і звичаї, свій рід, пам'ятати своїх національних героїв. Але цей вираз має ще глибше значення. Він стосується і кожного з вас. Ви повинні вирости справжніми дочками й синами свого народу, стати свідомішими, ніж теперішнє покоління, пам'ятати і берегти все те, що нам у спадок залишити минулі покоління.

- Мабуть, ви часто чули чудовий, величний заклик „Слава Україні!”? Що лунає у відповідь?. Чи пам’ятаєте ви ці слова? (“Героям слава!”) Що означають ці слова? (Це також згадка про пам’ять свого народу, його історію, ваших рідних, життя яких складало долю нашої Батьківщини.)

- Кожну родину можна порівняти з могутнім деревом, в якого міцні корені. Відірви ці корені – зламається дерево. І навпаки, наша пам’ять робить його невмирущим. Спробуємо зробити всім своїм життям, працею так, щоб дерево вашого роду ніхто не зміг похитнути. Гідно несить славу ваших предків.

- Кого з видатних українців ви знаєте? Як вшановується їхню пам’ять? Хто з ваших рідних складав історію України?

- Чим старшими ви будете ставати, тим частіше кожна людина замислюється над тим, як треба жити. Нехай відповіддю-підказкою на це важке питання для вас стане невеличка казка, складена нашим народом:

БАТЬКІВСЬКІ ПОРАДИ

Українська народна казка

Жив в одному селі чоловік, і був у нього син. Якось батько і каже йому:

– Слухай, сину! Живи так, щоб ти мав у кожному селі хату, на кожний день нові чоботи і щоби тобі всі люди вклонялися.

Задумався син над батьковими словами і питає:

– Як це, батьку, я можу поставити в кожному селі хату, купувати щодня нові чоботи і примусити всіх мені вклонятися?

Засміявся старий і говорить:

– Дуже легко, синку! Матимеш у кожному селі доброго товариша – будеш мати і свою хату.

Щоб кожен день були нові чоботи, треба їх щовечора чистити, і на ранок вони будуть як нові.

І вставай, сину, рано – раніше всіх – і йди на роботу. А йтимуть до праці люди, то всі будуть тобі вклонятися і вітатися.

- Як ви розумієте останні слова батька, його пораду своєму синові?

VI. Підсумок заняття.

Ніколи не забувайте цієї мудрої поради літньої людини вам – онукам і правнукам і тоді „вашого роду не буде переводу”.

Діти виконують пісню Вадима Крищенка, музика Павла Мережука „Я – України син”:

Я – УКРАЇНИ СИН

Я сприймаю немов нагороду
Це співзвуччя добра і краси,
Що нащадок вкраїнського роду,
Що України коханої син.
Що вкраїнська усміхнена мати
На світ Божий родила колись,
Що Поділля, Полісся й Карпати
В долі власній моїй обнялись.
Приспів:
Я України син —
І щиро гордий цим.
Ні, в серці не потух
її незборний дух.
У мене є одна
Праотча сторона.
Свічуся од росин,
Бо я України син.

І мені серед друзів не тісно,
Я очей не соромлюсь братів.
Дану Богом свою щиро пісню
Словом батьківським я обігрів.
І я гордий до щему, до болю,
Що у співі, як вмію, зіллю
І стеблину вкраїнського поля,
І вкраїнського неба зорю.
Приспів:
Я України син —
І щиро гордий цим.
Ні, в серці не потух
її незборний дух.
У мене є одна
Праотча сторона.
Свічуся од росин,
Бо я України син.

Додаток до заняття

Костянтин Ушинський

ДІДУСЬ

Дуже постарів дідусь. Погано він бачив, погано чув; руки й ноги в нього тремтіли від старості: несе ложку до рота і юшку розхлюпує.

Не сподобалося це синові й невістці: перестали вони батька разом з усіма за стіл садовити, заховали його в запічок і почали годувати з череп'яної миски. Затремтіли руки в старого, миска впала й розбилася. Ще дужче розлютилися син і невістка.

У дідового сина був свій маленький синок. Якось сидить хлопчик на долівці і щось складає із трісочок.

— Що ти робиш, дитинко? — спитала в нього мати.
— Коробочку, — відповідає. — От як ви з татком постарієте, я й годуватиму вас із дерев'яної коробочки.
Переглянулися батько з матір'ю і почервоніли. Відтоді перестали старого в запічок ховати та з дерев'яної миски годувати.
Підсади на піч дідуся, тебе онуки підсадять. Шануй старого: сам будеш.

- Як ви розумієте останні слова старого, його заповіт своєму синові?

Темою проекту у **третьому класі** стала „**Я і мої прабабусі і прадідусі**”. В ході якого учні продовжували вивчати життєвий шлях найстарших членів родини, виявляти допитливість, активність, ініціативність, вчилися пошановувати пам'ять своїх предків, виявляти почуття гордості, любові, гідності і честі за свій рід. До використаних в попередніх проектах методів і форм роботи (ігрова діяльність, спільна діяльність батьків і дітей) була запропонована нова форма роботи – індивідуальна робота учнів. В ході цієї роботи у школярів з'явилася можливість вести власні спеціальні щоденники з записами зібраної інформації, складати сімейні літописи тощо. В ході проведеної діяльності відбулась презентація родинних альбомів, створених учнями родовідних дерев, даних про окремих членів родини тощо. Додатково ми пропонували проведення виховного заняття в кінці проекту у формі КТС „**Ми всі – єдина сім'я**”. Метою заняття було: закріплення знань правил взаємодії людей у сім'ї, суспільстві, традиції миролюбності, безконфліктного проживання з іншими народами, що дало можливість дітям усвідомити та відчути себе частиною українського народу. В ході заняття були проведені вікторини між родинами, конкурси-презентації національних кухонь, ремесел тощо. Цікавою формою роботи стали сімейні поїздки на батьківщину членів родини.

Наводимо приклад такого виховного заняття у формі КТС.

Ми всі єдина сім'я (3 клас).

Мета: Закріплювати знання правил взаємодії людей у сім'ї, суспільстві, традиції миролюбності, безконфліктного проживання з іншими народами. Дати дітям відчути себе частиною українського народу. Вчити терпимо ставитись до представників інших національностей, шанобливо ставитись до їх релігій, культури, традицій.

Хід заняття

На заняття можуть бути запрошені члени родин (представники інших народів).

Попередня робота:

1. Підготовка виставки дитячих малюнків на тему „Ми всі єдина сім'я”.
2. Виставка сімейних реліквій запрошених родин, творів мистецтва, кулінарних виробів.

I. Актуалізація опорних знань учнів, мотивація.

- Діти, прослухайте, будь-ласка, чудовий вірш української поетеси Тетяни Заславської:

Про Україну я пісню співаю,
Кращої в світі для мене нема,
Від небокраю й до небокраю
Навіть шукати дарма...
Нам Україна – **мати, родина**.
(Так свою Англію люблять англійці,
Швецію – шведи, Німеччину – німці...)
Нам не забути свою Україну.
Тому, що ми – українці!
Т. Заславська

- Поміркуйте, діти, про що цей вірш? Яку головну думку хотіла до нас донести поетеса?
- Які почуття викликає у вас цей вірш? Чому?

II. Розповідь вчителя.

Наша Батьківщина – Україна, наша багата й щедра українська земля, стала здавна місцем проживання для представників більше 130 національностей, крім самих українців. Це і росіяни, німці, кримські татари, естонці, болгары, греки, молдавани, румуни, угорці. Усі вони представники нашого українського народу тощо.

Наша прекрасна земля, її щедрий, співчутливий народ дав захист багатьом малим народам. Усі вони мирно й у злагоді живуть на Україні, пройшовши нелегкі випробування часом, голодом, війнами і, навіть,

переселеннями народів (кримських татар, німців, навіть самих українців). Український народ зумів дати притулок усім, хто живе у нас, тим, хто повернувся додому після довгих поневірянь (наприклад, кримськотатарському народу до Криму), зумів зберегти рідну українську мову, яка стала державною у молодій незалежній українській державі згідно Конституції, надає постійну допомогу іншим народам у розвитку їхньої мови, культури, збереженні історії, побуту, традицій. Терпимість, миролюбність, бажання жити в злагоді з усіма народами, які населяють Україну, завжди було притаманне українському народу, який збагатив свою історію, культуру за рахунок здобутків інших культур тих народів, які заселяли наші землі. Яка чудова наша Україна, кожний її куточок! Скільки нового з життя різних народів, що населяють України ми зможемо сьогодні дізнатись, познайомившись з історією Ваших родин, де тісно історично переплелися традиції народів, що її населяють, їхніх культур.

Розповіді дітей „Хороші звичаї”.

ХОРОШІ ЗВИЧАЇ

„Доброго ранку!” – кажете ви мамі з татком, коли прокидаєтесь, учителю, коли він заходить до класу.

„До побачення!” – кажете ви, коли йдете зі школи додому.

„Дякую”, - щиро промовляєте за зроблену вам послугу. І всім од тих слів стає приємно і хороше.

Є в нас, в Україні, й інші народні звичаї.

Дорогих гостей ми зустрічаємо хлібом-сіллю на вишиваному рушнику. Коли ж хто від’їздить, залишає рідну домівку, то садить на згадку про себе деревце.

- Які інші народні звичаї ви знаєте?

- Коли кажуть такі слова:

– Слава Україні! – Героям слава!

– Дай Боже щастя! – Дякую, дай Боже й вам.

– Слава Ісусу Христу! – Навіки слава Богу!

– Христос рождається! – Славіте його!

– Христос хрещається! – На ріці Йордані.

– Христос воскрес! – Воістину воскрес!

(Хрестоматія для позакласного читання „Казки. Вірші. Загадки. Оповідання / Посібник для молодших класів. – ВКТФ „Кобза”, 2001. – с. 349-350)

- Діти! Хто з вас хотів би продовжити цю розповідь про чудові українські звичаї і традиції українського народу (вчитель заслуховує відповіді дітей)?

III. Розповіді членів родин класу – представників інших народів про їхні національні особливості: побут, звичаї, релігію, традиції, мову, мистецтво, кулінарію тощо. Знайомство учнів класу із родоводами та історією цих сімей. (Це завдання у вигляді оформлених стендів батьки учнів можуть приготувати завчасно.) Разом з батьками діти можуть розучити пісні, танці, вірші рідною мовою і навчити цьому своїх однокласників. Бажано, щоб вчитель допомагав дітям бачити спільне та відмінне у культурах різних народів.

* Аналіз прислів’я: „Кожен край має свій звичай”.

IV. Розучування дітьми віршів, колядок, шедрівок до Нового року (російських, українських та інших народів).

- Діти! Багато, що об’єднує слов’янські народи (російський, український, білоруський), що проживають на Україні. Спробуємо в цьому переконатись.

Російська

Сею, сею, посеваю,
С Новым годом поздравляю,
С новым праздничком!
Открывайте сундучки,
Подавайте пяточку,
А нам на орешки!

Українська колядка

Коляд, коляд, колядниця,
Добра з медом паляниця,
А без меду не така,
Дайте, дядьку, п’ятака!
Одчиняйте скриньку
Та давайте сливку,
Одчиняйте сундучок

Та давайте п'ятачок!

На прикладі святкування в народі Нового року, іменинників, „Коровай” тощо.

Російська гра
Каравай
Как Даниле на рожденье
Испекли мы каравай;
Вот такой вышины! –
Вот такой низины! –
Вот такой ширины!
Вот такой ужины!
Каравай, каравай,
Кого любишь – выбирай!

Українською мовою
На день народження Данилку
Випікали коровай.
Ось такий високий!
Ось такий низенький!
Ось такий широкий!
Ось такий вузький!
Коровай! Коровай!
Кого любиш – вибирай!

Діти йдуть по колу і співають пісеньку, супроводжуючи її слова відповідними рухами. Один, наприклад, Данилко, виходить на середину. Поки він роздумує, кого вибрати, діти ходять по колу і повторюють останні 2 рядки пісні. Того, кого вибрали, виходить на середину кола і гра починається знову.

- Що ж нас об'єднує, діти?
- А що є відмінного (на прикладі Новорічного свята, підготовки до нього) у наших народів?
- Як мають жити усі народи, які населяють Україну? Чому?
- Яких норм і правил в житті слід дотримуватись? (Поважати честь, гідність кожного народу, визнавати право кожного народу на свою неповторність, унікальність, цінність, яка відрізняє його від інших (за своєю історією, мовою, культурою, традицією).
- Від чого, від зусиль кого залежить мир, злагода, спокій у нашому суспільстві, державі, країні в цілому?
- Дуже слушно про це у своїй пісні „Де згода в сімействі” писав відомий український поет, автор поеми „Енеїда” Іван Котляревський.

„Де згода в сімействі,
Де мир і тишина,
Щасливі там люде*,
Блаженна* сторона...”

* Люде – люди.

* Блаженна – ту, що благословив Бог, благословенна.

V. Підсумок заняття.

Розучування ігор різних народів.

Кримськотатарська гра „Зайчик”

Діти стають у коло. Посеред кола „зайчик”. Всі звертаються до нього:

- Вийди з кола, зайчику, не сумуй,
Хайтарму нам, зайчику, потанцюй.
Зайчикові, музико, гарно грай!
Потім мене, зайчику, вибирай!

Після танцю „зайчик” каже:

Я люблю вас, як сестер і як братів,
Але виберу того, кого б хотів.
Візьму Зеру серед інших,
Бо подобається більше.

В кінці усі разом виконують приспів пісні „Злагода” (В. Крищенко, Г. Татарченка):

Несімо злагоду, як ту дитину,
У кожну хату і родину.
Нам треба злагоди, а зла не треба –
Хай посміхнеться всім земля і небо.

Несімо злагоду, як Божу милість –
І завжди будемо в добрі та силі.
Нам треба злагоди, а зла не треба
Хай посміхнеться всім земля і небо.

Додаток до заняття.

1. Україно, рідний краю,

2. Україна!

Ти від Сяну* аж по Дон.
Україно, рідний краю,
Вітчизно моя свята,
Чи є в світі, я не знаю,
Друга земля така.
(Богдан Лепкий)

* Сян - українська річка на кордоні з Польщею.

- Які почуття зумів передати автор вірша?
- Як він називає свою рідну землю – Батьківщину? Чому?

Найкраща у світі країна моя,
бо краще України у світі нема.
Замилуюся я на озера й поля,
на небо і квіти, на спів солов'я.
Ну, як не любити можна Україну?
У світі найкращу, у світі єдину!
(Журба Алла)

- За що ми любимо рідну Україну?

Як підсумковий, для учнів **четвертого класу**, був запропонований проект на тему „**Я і мій родовід, родинні реліквії**”. В ході виконання проекту діти завершували роботу по створенню родовідного дерева, вчилися презентувати родинні реліквії, їх історію, вивчали біографію всіх членів родини, вчилися брати інтерв'ю у дорослих; працювали з літературними джерелами у бібліотеках, знайомились із тлумаченням за допомогою словників понять „генеалогія”, „родовід”, здійснювали пошук прислів'їв про сім'ю, старших членів родини, робили підбірки народних пісень, особливо старовинних. Наприкінці проекту для учнів четвертого класу ми пропонували проведення заключного заняття на тему „Моральні цінності мого народу. Традиції, поваги, турботи, співчуття й допомоги людям”. В ході якого діти звітувались про результати виконання проекту, самі ставали учасниками рольових ігор, присвячених традиціям святкування традиційних та сучасних свят; брали участь у розв'язанні ситуації „морального вибору”; ставали учасниками конкурсів дитячих творів на тему „Моя родина”, „Я і мої рідні”, „Хочу бути схожим...”; разом із членами родини складала „Сімейний кодекс, літопис”. Поповнювали шкільний родинний куточок.

Приклад заняття на тему „Моральні цінності мого народу. Традиції поваги, турботи, співчуття й допомоги людям” (4 клас)

Мета: Дати уявлення про основні виховні традиції в Україні. Розкрити роль народних традицій у збереженні культури. Вчити виявляти шанобливе ставлення до культурних традицій українського народу, вміти визначати взаємозв'язки між минулим і сучасним, орієнтуватись на народні традиції у ставленні до старших, молодших, німецьких.

Хід заняття

I. Актуалізація опорних знань. Розповідь учнів. Мотивація вчителя.

- Кожен народ має свої моральні цінності – те, що вирізняє його серед інших народів світу. Моральні цінності українського народу склалися протягом століть. Вони закріплювались у традиціях, звичаях, віруваннях, підтримувались усім устроєм життя нашого народу. Це й моральні правила стосовно ставлення до старших, допомога їм, дітям, співчутливе ставлення до німецьких, особливо калік. Ці моральні цінності збагатили духовну й культурну скарбницю народу. Вони вчать нас, сучасних українців, пошановувати свою культуру, традиції, виховують в нас доброту, співчуття, турботливість, вчать шанобливо ставитись до старших. Сьогодні ми згадаємо деякі з цих традицій, розглянемо релігійні, виховні на традиції прикладах святкування Свята Миколая, Різдва Христового, Свята Великодня тощо (заняття може бути проведено у формі ранку, наприклад, „Святий Миколай” тощо).

II. Ознайомлення з моральними цінностями українського народу.

Бесіда з учнями про народні традиції, пов'язані з дотриманням моральних цінностей.

1. – Яка традиція в Україні пов'язана із колективною взаємодопомогою (у росіян – поміч, у білорусів – толока, у болгар – тлака), згадайте, ми вже з вами раніше познайомились із нею на наших заняттях? (Толока.)

– Чому в народі казали: „Без толоки, як без руки: ні хати не зробиш, ні сіна не скосиш”?

– Які роботи виконувались разом під час толоки? (Ремонт, будівництво шкіл, церков, лікарень.)

– Чому і за що таку трудову допомогу вважали почесною справою?

– Так, загальноприйнято було в разі потреби надавати не лише трудову, а й спільну матеріальну допомогу (громадою) бідним, удовам, хворим, тим, хто потерпів від стихійного лиха. Які цінності в людей формувались під час толоки?

– Де і коли ми можемо використати цей звичай в житті нашого класу?

2. – Яке свято у грудні ніколи не залишає ні маленьких, ні старих байдужими? З іменем якого святого воно пов'язане? Нагадають нам про суть цього свята, цієї передноворічної традиції такі прекрасні віршовані рядки Вікторії Дворецької та Софії Майданської:

Наш Микола подбав про те,
Щоб в свято нинішнє святе
Всі усміхались і раділи,
Щоб процвітало добре діло.

Всім іменинникам Миколам,
Не сумувати щоб ніколи!

В. Дворецька

Святий Миколай

Він ходить від хати до хати,
Питається мами і тата.
Чи є у вас чемна дитина,
Дівчатко мале чи хлопчина?
Для кожного має в торбинці
Найкращі у світі гостинці.

Софія Майданська

3. Розповідь вчителя.

19 грудня - день Святого Миколая

ПОДАРУНКИ ВІД СВЯТОГО МИКОЛАЯ

Святий Миколай просить у Бога пустити для людей зиму, хорошу сніжну зиму, щоб не вимерзла озимина і щоб діти могли покататись на санчатах. До дітей у Святого ставлення особливе.

Ще за свого земного життя, коли він був єпископом у Мірах Лікійських, Святий Миколай допомагав бідним та нужденним і зокрема дітям. Коли після смерті праведник постав перед очі Творця, Бог звелів йому просити будь-якого привілею для себе. Але Миколай випросив лише один – і надалі опікуватися дітьми, всіма, хто потребує його допомоги. Так переповідали люди про життя та діяння Святого.

У день його народження дітям під подушку чи в черевичок клали гостинчик від Миколая - „миколайчик”...

Отож дітки чекають, коли Миколай подарунки принесе. Добрий Миколай...

Галина Бондаренко

Діти! Тепер ми знаємо з вами історію походження цього чудового зимового свята.

– Розкажіть, будь ласка, чому ми так любимо це свято, особливо діти? Замість підказки прослухайте, будь ласка, чудовий вірш про це свято.

СВЯТИЙ МИКОЛАЮ...

Святий Миколаю,
Прийди до нас з раю,
Принеси нам дари
Кожному до пари.

Марійка Підгірянка

4. Участь у добродійній операції.

– Так, цьому святу радіють усі дітки, а особливо й ті, у яких немає батьків, бо вони теж сподіваються на чудо від Святого Миколая. Ми з вами можемо провести благочинну добродійну операцію „Сюрприз другові з дитбудинку чи будинку для малюків”. Давайте подаруємо радість і щастя, здійснення мрій цим обездоленим діткам. Для цього кожен з вас може зробити подарунок від себе.

Це може бути іграшка, книжка – те, що вам найбільше подобається і чим ви готові поділитись з іншими.

5.– В Україні завжди цінувався житейський досвід і мудрість старожилів, найстарших членів родини, тому їх оточували загальною повагою, шаную. Згадаємо, велике релігійне свято - Різдво Христове.

– Як зустрічали це свято, як готувались до нього, що відбувалось на Святу Вечерю? Які традиції та звичаї пов'язані з цим святом?

6. Зарані підготовлені діти інсценують ці звичаї, традиції (або звучить розповідь вчителя чи дітей).

– Так з доісторичних часів запрошували на Свят Вечір (на передодні Різдва) одиноких, обездолених, убогих. Це вважалось доброю прикметою (ознакою) – допомогти, поспівчувати тим, хто цього потребує найбільше. Такому гостю приділялась велика увага, й раділи, коли він був задоволений.

– За столом на Святу Вечерю, коли збиралась вся родина ставили іще дві мисочки, за якими ніхто не сів. Одна – для душ померлих, а інша – для відсутніх членів родини, про яких пам’ятали завжди.

– В Святий Вечір діти (10 – 15 років) в обов’язковому порядку носили „Вечерю” дідусяві, бабуні та хрещеним батькам на знак поваги до них. Звичайно, коли близько, а коли далеко, то це робилося на перший день Різдва разом з батьками. „Носити Вечерю” – для дітей це була цілорічна мрія, радість, гордість і глибоке задоволення. „Нести Вечерю” – цей стародавній звичай не лише вияв ввічливості, пошанування, подяка, це здавна означало шанувати найстарших членів роду, ділити з ними радість, надію, долю, добро, багатство, щоб продовжились їхні роки.

Мати споряджала дітей з „Вечерею”, клала гостинці. Прийшовши в хату, де на них завжди чекали, казали: „Будьте здорові, з Святим Різдом! (Чи: Святами!) Тато й мама просять Вас на Святу Вечерю, й я прошу”.

Миску з „Вечерею” ставили на стіл, потім підходили до дідуся чи бабусі (чи хрещених батьків) і цілували руку, а ті дітей в голову, промовляючи: „Дякуємо (чи спасибі) татові, мамі і тобі, сину чи онучку (вам дітоньки). Хай Господь дасть вам усім здоров’я, а померлим панування в небі.

Дітей саджали за стіл, обдаровували дрібними грішми, яблучками, горіхами, насінням та цукерками. А бабуся „мінjala” всю „вечерю”, зав’язувала у хустку й виряджала дітей додому або до хрещених батьків.

– Чому ж вчить нас цей звичай, традиції цього свята?

7. Читання учнями вірша В. Дворецької (В.Дворецька Виховуємо людину. - К.: Агенство преси „Журналіст”, 2001. – 100 с.)

– На новорічні свята прийнято було бажати усього найкращого усім рідним, друзям, людям на Землі. Будьмо й ми щедрими, щирими господарями. Не забуваймо про правила гостинності.

Хай усміхається Вам доля

Мені б хотілось в Новоріччя
Щасливі бачити обличчя,
І щоб в очах світилась віра,
Любов, надія і довіра.

Ніхто б не плакав наодинці,
І в кожному домі на ялинці
Замерехтіли б загадкові
Свічками вогники казкові.

Хай радість зайде в вашу хату,
Хай буде стіл у вас багатий,
А дітям – ласощів доволі...
Хай усміхається вам доля!

8. – Згадаймо, діти, ще про одне велике свято та пов’язані із ним народні традиції та звичаї (уривки з віршів В.Дворецької).

Дзвони дзвенять Великодні

Сталася світла подія –
Це Воскресіння Господнє.
Віра, любов і надія
З нами у мить Великодня.

Чисті земля і оселі,
Чисті і душі народні.
Будьте здорові й веселі –
Дзвони дзвенять Великодні.

Христос Воскрес. Воістину Воскрес!

Ніч Великодня вже на ранок верне,
І дзвони линуть до небес.
Очистим душі від гріха і скверни.
Христос Воскрес. Воістину Воскрес!

І оживає у людській спільноті
До ближнього любов та інтерес.
І вторить серце православній ноті:

Христос Воскрес. Воістину Воскрес!

– Що ви знаєте про цю світлу подію, свято для всіх людей?

– Як ми готуємось до нього?

– Як святкуємо?

– Кого з рідних обов’язково згадуємо після Великодня?

– Які уроки мудрості, добра, шанобливого ставлення до рідних ми отримуємо після цього свята?

– Чому воно нас вчить?

III. Підсумок заняття.

– Що вам найбільше сподобалось на уроці?

– Про які моральні цінності і їх дотримання під час великих свят дізнались вперше?

– Яких з них дотримується ваша родина?

– А яких традицій святкування хотіли б ви дотримуватись, коли станете дорослими?

Додаток до заняття.

ЛИСТ ДО ЧУДОТВОРЦЯ

Святий отче, Миколай!
Мою хату не минай!
Подаруй мені потіху
І торбину, повну сміху,
І здоров'я для родини,
Красну долю для України!

Віра Багірова

- Діти, ви можете теж написати свій лист до чудотворця. Поміркуйте, щоб ви побажали для нашої України? Для всіх людей, для рідних, друзів, однолітків? Для себе особисто?

- Діти! Познайомтесь із цікавою народною грою, в яку гралися ваші дідусі і бабусі на Великодні свята.

ЗАБАВА

На Великодні свята, по Службі Божій, бавилися діти весело коло церкви. Дівчата співали гаївок. Хлопці ставили мости й виводили ще інші забави. Мало було таких, що стояли тихо і приглядалися до забави.

Івась, що ходив уже до школи, скликав своїх товаришів та й бавився з ними в зайчика.

Він поставив всіх у коло, а Петрика впустив усередину й сказав:

- Петрик буде зайчиком. Ми берімося за руки, ходімо довкола і співаймо:

*А наш зайчик в полі спить,
Тут із ліса стріла летить,
А наш зайчик мик-мик-мик,
Пси зчинили страшний крик.*

На слово-крик усі хлопці розбігаються, а зайчик має одного з них зловити. Цей, кого він зловить, стає зайчиком, а зайчик сам іде до гурту в коло.

Найдовше був зайчиком повільний Максимко, бо не міг нікого зловити.

А чи ви вмієте бавитися в зайчика?

В кінці виконання усіх проектів молодші школярі готували міні-плакати для презентації зібраних матеріалів. Відбувалося жваве обговорення результатів проекту: спочатку учні ділились своїми враженнями від почутого і побаченого із застосуванням інтерактивної технології „Мікрофон” або міні-дискусія. Кожен з учасників намагався критично оцінювати власні досягнення і досягнення інших учасників проекту, визначав недоліки та перспективи подальшої роботи, вчився корегувати власну пошукову діяльність.

Використання сучасних форм і методів патріотичного виховання, зокрема, „Методу проектів” дозволило значно розширити формування когнітивного компоненту патріотичної вихованості учнів: знань про свій родовід, усвідомлення себе членом сім'ї, родини, учнем, жителем міста (села); знань про мову, традицію, культуру українського народу, свій етнос; значно вплинуло на формування його емоційно-ціннісного компоненту – любові до батьків, своєї родини, відчуття гордості за свій рід; терпиме ставлення до представників інших національностей, шанобливе ставлення до їх релігій, культури, традицій; сприяло формуванню діяльнісно-поведінкового компоненту патріотичної вихованості – участь у громадській діяльності з метою зробити свій внесок у розвиток рідного краю, оволодіння рідною мовою; ініціативність, активність, участь у традиційних

та сучасних святах. Це позитивно позначилось на динаміці патріотичної вихованості учнів 1-4-их класів.

У спеціалізованій експериментальній школі № 43 Солом'янського району м. Києва завдяки творчим зусиллям колективу вчителів початкових класів (чотири класи однієї паралелі – 6 вчителів та вихователів ГПД, близько 120 учнів 1-4-их класів), нами був реалізований на практиці творчо-пошуковий, міжпредметний вид проекту з патріотичного виховання учнів „Я – дитина України” у рамках нашого наукового дослідження. Керівниками проекту були вчителі початкових класів Кметь Л.М., Шелег С.В., Костюченко Н.А.

У ході розробки проекту ми виходили разом з вчителями з того, що метою є, перш за все, підготовка учня, для якого:

- ❖ навчання складається не тільки з здобуття знань та оволодіння вміннями, а і з залучення до цінностей суспільства;
- ❖ навчання включає активний пошук захоплень і проблем;
- ❖ навчання підкреслює необхідність самодисципліни;
- ❖ в ході навчання учні накопичують певні знання, уміння і цінності;
- ❖ кожна особистість здобуває знання й уміння у свій спосіб і свій час.

Такий учень початкової школи буде:

- ❖ уміти постійно навчатись;
- ❖ знати, що робити, коли не відразу знайде виходу з певної ситуації;
- ❖ готовий співпрацювати з іншими, у складі команди вирішувати проблеми;
- ❖ свідомий того, що існують різні цінності;
- ❖ уміти творчо та винахідливо вирішувати складні проблеми;
- ❖ уміти опрацювати великий обсяг інформації;
- ❖ пишатись добре виконаною роботою.

Нами були розроблені методичні поради вчителям, які почали щойно опановувати новий для них метод проектів.

Учителі мали дізнатись про:

- основні теоретичні положення з проблеми педагогічного проектування;
- методикку розробки педагогічного проекту;
- типологію педагогічних проектів, їх видову характеристику;
- структуру педагогічного проекту;
- особливості діяльності учасників проектної діяльності.

Учителі мали оволодіти такими практичними вміннями, а саме:

- застосовувати методологію проектування в розробці педагогічних проектів;
- розробляти критерії оцінювання проектної діяльності учасників проекту та її результатів.

У своїй роботі вчителі експериментальної школи дотримувались загальної схеми роботи над проектом, яка включала:

- Організацію проекту
- Планування діяльності
- Дослідження теми проекту
- Отримання результатів проекту
- Післяпроектні дії учасників проекту.

Наведемо приклад **паспорту проекту** учнів спеціалізованої школи № 43.

Домінантна діяльність проекту: *творчо-пошукова*

Проектування міжпредметне

- ✓ *українське читання*
- ✓ *„Я і Україна”*
- ✓ *образотворче мистецтво*
- ✓ *інформатика*

Тип контактів: *учні паралелі 4-х класів*

Тривалість: довготривалий (4 навчальні роки)

Форма захисту:

- ✓ виступ-розповідь на уроках громадянської освіти, виховних годинах;
- ✓ оформлення інформаційних стендів;
- ✓ виступ з презентацією перед учнями 4-х класів

Кінцевий результат:

- ✓ ілюстрації з історичними, культурними пам'ятками та природо-охоронними об'єктами;
- ✓ добірка доповідей;
- ✓ добірка презентацій учнівських проєктів.
- ✓

У своїй виховній діяльності вчителі та учні дотримувались основних вимог проєкту, розроблених у його паспорті.

Довготривалий проєкт, який тривав усі роки навчання дітей в початковій школі (з першого по четвертий клас) мав такі підпроєкти по класах:

Перший клас – „Ми – маленькі українці”.

Його метою було ознайомлення шестирічок зі своєю Батьківщиною, рідним краєм, рідною мовою, залучення дітей до історії та культури українського народу, сприяння їхньому усвідомленню себе справжніми українцями – частинкою великого українського народу.

Другий клас – „Книга – мій кращий друг”.

У ході цього підпроєкту протягом року діти шукали цікаву інформацію в літературі з теми проєкту (художні твори з патріотичної тематики), знайомились із роботою шкільної та районної дитячих бібліотек, вчилися здійснювати свої перші міні-дослідження – пізнавальні розвідки. Завдяки цьому підпроєкту під керівництвом вчителів, вихователів, бібліотекарів, батьків, діти охоче брали участь у святкуванні Дня української писемності та мови, конкурсах імені Яцика.

Основними формами роботи з дітьми були: екскурсії до музеїв, читання дитячої літератури, розповідь вчителя, участь в усних журналах до Дня української писемності та мови, конкурсах, виставках творчих робіт (малюнки, вірші, проробки), зустрічі з відомими українськими дитячими поетами та письменниками тощо.

У третьому класі підпроєкт мав назву – „Як тебе не любити, Києве мій!”.

Цей підпроєкт був присвячений вивченню історії, культурних пам'яток столиці України – місту-герою Києву, особливо невідомих сторінок Київської давнини.

У рамках цього підпроєкту діти відвідували музей історії Києва, етнографічний музей під відкритим небом у селі Пірогово, знайомились зі своїми славетними земляками, які прославили рідне місто, Україну; брали участь у дитячих конкурсах поезії, пісні, художнього слова, виставках малюнків, присвячених темі підпроєкту.

Чотирирічний проєкт, крім вузьких завдань по класах, мав на меті ще більш глобальну мету – виховання в учнів любові не тільки до рідного міста, краю, а й до своєї країни – Батьківщини. З цією метою вчителями експериментальної школи № 43 разом з дітьми був складений і доведений до відома батьків (які теж брали активну участь в цій діяльності) окремий паспорт проєкту для учнів четвертого класу спеціалізованої школи № 43 з теми: „Пізнай Україну”.

Мета проєкту:

- виховувати любов до Батьківщини;
- розширити знання дітей про Україну;
- розвивати зв'язне мовлення учнів та активізувати словниковий запас;
- навчити учнів самостійно отримувати знання та добирати матеріал відповідно до теми;
- розвивати пізнавальну активність учнів; викликати бажання читати літературу та переглядати науково-популярні фільми про рідний край.

Обґрунтування доцільності проєкту:

- ознайомлення з історичними, культурними пам'ятками України, видатними українцями;
- показ різноманітності природи рідного краю;
- здійснення „уявної” подорожі мапою України;

- використання інформації загальнодержавних проєктів „Сім чудес України” та „Сім природних чудес України”;
- формування у дітей почуття гідності за країну, в якій народилися, живемо та патріотичних якостей громадян України;
- навчання самостійно отримувати нові знання.

Для учнів, вчителями з метою зацікавлення їхньої участі в навчально-виховному проєкті була розроблена наступна пам’ятка „**Чи знаю я свою країну?**”:

Друже, ти не просто зможеш знайти відповідь на це складне запитання, а ще:

- ✓ зустрінешся з цікавими людьми;
- ✓ побуваєш на екскурсії у ...;
- ✓ даси інтерв’ю для газети „Вертикалька”;
- ✓ братимеш участь у ділових іграх;
- ✓ проведеш дослідження;
- ✓ побуваєш у ролі вчителя та вченого;
- ✓ дізнаєшся про „Сім чудес України” та „Сім природних чудес України”

Учителями початкових класів усієї паралелі був складений список об’єктів для дослідження дітьми:

Сім чудес України

Кам’янець-Подільський
 Києво-Печерська Лавра
 Хотинська фортеця
 Софіївка
 Софія Київська
 Херсонес Таврійський
 Хортиця

Сім природних чудес України

Асканія-Нова
 Гранітно-степове Побужжя
 Дністровський каньйон
 Мармурова печера
 Подільські Товтри
 Світязь
 Синевир

За бажанням діти разом з батьками могли створити власний проєкт, відшукавши невідому дітям даного віку пам’ятку історії, культури або природи України. Так, наприклад, учнем 4 А класу Савчиним Миколою був презентований найцікавіший проєкт „Фортеця Тустань – західні ворота України”, присвячений найдавнішій українській фортеці кінця XIX століття архітектурній пам’ятці до монгольського періоду на території сучасного селища Ярич. Привернув дитячу увагу також проєкт „Кримська красуня” учня 4 В класу спеціалізованої школи № 43 „Грааль” Шумського Микити, присвяченого історії побудови храму Воскресіння Хрестова, відомого як Фороська церква в Криму, яка з’явилася в пам’яті трагічної події в житті сім’ї останнього російського царя Миколи II – катастрофі на залізній дорозі, в результаті якої чудом врятувались всі члени царської родини. Історії виникнення на мапі України в Закарпатті найкрасивішого озера Європи Синевир був присвячений пошуковий проєкт учениці 4 В класу Петрової Ніни.

На останньому, підсумковому етапі виконання проєкту - четверокласники з допомогою вчителів, вихователів та батьків презентували свої учнівські міні-дослідження різних мальовничих куточків України перед своїми однокласниками на паралелі. Найприємніше те, що інколи діти, не зважаючи на свій вік, обирали цікаві невідомі об’єкти для дослідження, створювали разом з батьками і презентували виконаний проєкт із застосуванням мультимедійних засобів.

Кращі з дитячих робіт-презентацій (за рішенням авторитетного журі, в яке входили запрошені гості, директор школи, члени батьківського комітету різних класів) були нагороджені подарунками, отримали почесні грамоти. З матеріалами цих презентацій

можна було ознайомитись на шкільній виставці кращих дитячих робіт учнів четвертих класів за результатами виконання довготривалого проекту.

Як показали експериментальні дослідження з апробації методу проектів, у формуванні особистості учнів були помічені позитивні зрушення, а саме: значно зросла активність, ініціативність дітей, позитивна мотивація до даного виду діяльності; діти навчилися працювати самостійно, досягаючи мети проекту; навчилися дослухатись до порад однокласників, дорослих в ході обговорення етапів виконання проекту; навчилися робити власний вибір відносно вибору об'єктів для дослідження; нести відповідальність за взяті на себе зобов'язання. В учнів поступово намітились позитивні тенденції у вихованні ціннісного ставлення до своєї рідної землі, країни, держави, почуття гордості за свій народ, шанобливе ставлення до його історії і культури, бажання бережливо ставитись до них, значно поповнюючи свої знання про Україну протягом усього періоду навчання в початковій школі тощо.

Наведемо приклад одного з таких дитячих проектів, створений ученицею 4 А класу Владиславою Гречкосій, яка одна з небагатьох учнів підготувала свій власний підпроект „Україна, якою ми мандруємо”. Нею була створена мальовнича мапа чудес України з їхнім описом. Деякі з них вона відвідала самостійно разом з батьками і презентувала це із застосуванням мультимедійних засобів. Крім того, беручи участь у даному проекті, дівчинка виявила свої природні художні здібності, беручи участь у конкурсі на найкращу рецензію на свою улюблену дитячу книжку і отримала призове місце у місті Києві серед школярів даної вікової категорії. Її перу належить також збірка власних міні-поезій „Перший промінчик”, створених на матеріалі проведеного дослідження.

З почуттям шанобливого ставлення до історії свого міста, любові до рідного краю, Батьківщини звертається юна авторка до однокласників у своєму вірші „Про Київ”:

Київ – рідне місто наше,
Всі ми любимо його.
Софія, Лавра – всього краше,
Під схилами стоїть Дніпро.
Який неповторний, мальовничий
Всі можуть бачить краєвид.
У річці тануть таємничо золоті куполи...
Прославляймо, бережімо
Все, що місту нашому звичне,
Зробімо його ще кращим,
Хай буде він більш величним!

Дівчинка охоче ділиться своїми роздумами щодо власного ставлення до Батьківщини. Про це у вигляді діалогу вона пише в віршованих рядках:

Краща країна – Батьківщина

...- Мамо, скажи мені, рідна,
Де найкраща в світі країна,
Де ліси всі величезні?
...- Доню, ніде більш на світі
Нема такого теплого літа,
Нема такої пташки у верховітті,
Нема такої вишні в рожевім цвіті,
Ніде не знайдеться така долина...
Краща країна – Батьківщина.
...- Буду, Мамо, пам'ятати,
Доки житиму:
Найбільше Батьківщину треба любити.

Результатом творчої співпраці вчителів спеціалізованої школи № 43 мав стати випускник початкової школи з достатньо сформованим різним рівнем соціальної зрілості, згідно віку, достатнім для забезпечення його самостійності у різноманітних сферах життєдіяльності, творчої особистості з розвиненою потребою у самореалізації, з елементами гуманістичного світогляду та почуттям відповідальності за долю України, її народу.

Використання методу проектів (складного сучасного методу у патріотичному вихованні) вже, починаючи з першого року навчання дитини в школі, реалізоване в виховній практиці вчителями спеціалізованої школи № 43 м. Києва переконливо засвідчило, що:

1. Участь, навіть маленької дитини в нескладних видах проектної діяльності (із врахуванням її психолого-фізіологічних особливостей, нахилів, здібностей) в майбутньому, при переході дітей до наступної ланки освіти, дозволить їм краще соціалізуватись, адаптуватись до оточуючого світу, який постійно змінюється.
2. Керівною залишається роль вчителя у цій діяльності, який є авторитетною особистістю в житті дитини разом із авторитетом однокласників.

Саме ж проектування в навчально-виховному процесі стає необхідним, коли вчитель відчуває відповідальність за результати своєї праці з дітьми. Результатом такої спільної роботи з батьківською громадою і стануть спільно підготовлені „родинні” презентації дитячих проектів, спільна участь в екскурсіях, святах, виставках. Як результат успішно проведеної експериментальної роботи з впровадження методу проектів, стає зміна ролі батьків у виконанні дитячих проектів: вони стають їхніми співавторами разом із власними дітьми, розширюють свої власні межі пізнання, відчувають відповідальність за результати спільної праці, інколи переглядають власні позиції і почуття у ставленні до своєї Батьківщини.

У ході експерименту з апробації методу проектів, присвяченого проблемі родоводу, ми відмітили, що саме завдяки застосуванню цього методу в учнів виховуються такі якості, особливості характеру як повага і відданість батькам, сім'ї, родині, готовність до взаємодопомоги, шанування традицій, звичаїв свого народу, культивується усвідомлення власної національної гідності, честі, внутрішньої свободи, гордості за свою землю і народ, формується високомовна культура.

Враховуючи вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, їхній потяг до ігрової діяльності ми у своїй експериментальній роботі з метою формування усіх компонентів патріотизму дітей даної вікової групи використали різні види ігор: історичні ігри-подорожі у часі, ігри-мандрівки, спортивні ігри-змагання, ігри-драматизації „за змістом казок”, навчальні ігри на уроках з виховним навантаженням патріотичного характеру. Наводимо приклади таких форм роботи.

Історична гра-подорож у часі з теми „Славені імена України: Б.Хмельницький”

Мета: Вчити дітей спільній роботі через виконання пошуково-творчих завдань з теми „Б.Хмельницький”. Поглибити знайомство учнів з біографією та життєвим шляхом великого Гетьмана, викликати бажання вивчати історію гетьманів України, історії боротьби українського народу за незалежність, історію рідного краю. Виховати патріотичні почуття, гордість та шанобливе ставлення за свого земляка, до своєї історії. Викликати прагнення бути справжнім громадянином, патріотом рідної землі.

I. Слово вчителя.

...У прекрасні часи ми живемо. Наприкінці 20-го століття почалася новітня історія України – історія незалежної держави. Але не забути в народі славні лицарі князі Святослав і Володимир, Ярослав Мудрий і Данило Галицький, Петро Сагайдачний і Богдан Хмельницький, Устим Кармелюк і Олекса Довбуш, які своєю звитягою і мудрістю, усім своїм життям будували підмури незалежної України. Не забути давні роки вільної української держави – Війська Запорозького. Багато було в Україні достойних гетьманів, кошових отаманів, полковників, сотників.

Дорогі діти, земляки славних козаків, хто вже народився в незалежній Україні, майбутні керманічі нашої держави, ви повинні пам'ятати народну мудрість: „До булави треба голови”. Отож, треба вчитися, вивчати історію рідного народу, гордитися славними прашурами, бо ви є – українці! Завжди пам'ятайте, якого ви роду!

II. Уявна подорож історичними місцями у рідному краї.

- Чи знаєте ви історичні пам'ятки у вашій місцевості, Черкащині, пов'язані із козацькою славою?
- З іменами яких прославлених Гетьманів, козацьких кошових отаманів вони пов'язані?
- Які з цих пам'яток ви вже відвідали? Розкажіть про них так, щоб зацікавити і спонукати інших учнів відвідати їх неодмінно.

III. Історична гра-подорож у часі „Богдан Хмельницький”.

- Спробуємо з вами, діти, покругити колесо історії і опинитись у часи, коли жив наш земляк Б.Хмельницький. От і побачимо, хто з вас краще підготувався до цієї гри.
- Коли і де народився Б.Хмельницький?
- В якій сім'ї? Ким був його батько?
- Яку освіту мав Богдан?
- Що трапилось у битві з турками, коли йому виповнилось 25 років?
- Що робив Богдан після повернення з полону?
- Як він позбувся родини, що сталося у його маєтку у Суботіві?
- Що вирішив зробити Богдан після цього нещастя?
- Ким він був обраним на Запорізькій Січі у 1647 році?
- Назвіть його великі військові перемоги. Які з них відбувались на Черкащині? Де саме?

Булаву Богдан підняв,
У долині під горою
Козаків своїх зібрав:
- Нумо, браття, хто зі мною?
- Славний батьку, ми з тобою!
Під твоєю булавою,
І мета у нас єдина –
Незалежна Україна!

О.Кононенко („Козацька абетка”)

- Що об'єднувало козаків у війську? Яку мету вони мали?
Є майдан посеред Січі, де збирають раду,
Там від ранку до вечора вирує громада.
Один собі своє править,
другий суперечить,
Третій штурхає у груди,
інший б'є у плечі.
Сивий козак в сідло скочив,
піднявся над ними:
- Лиш як будемо єдині – будем незборимі!
У розбраті, брати мої, будем босі й голі,
Тільки в єдності, братове, наша краща доля!

О.Кононенко

- Після поразок від поляків, після зради татарського хану на який союз і з ким іде Гетьман?
- Як називалась ця Рада?
- Чого досяг цим союзом Богдан?
- Про що він більше всього мріяв для України?
- Що, на жаль, сталося після його смерті?
- Імена ще яких героїв-козаків, особливо які пов'язані з вашим рідним краєм, ви могли б назвати. Що ви про них знаєте?

IV. Підсумок заняття.

- Ось і завершилась наша уявні подорож.
- Чи хотіли б ви більше дізнатись про ці героїчні сторінки козацької історії?
- Чи хотіли б продовжити славу своїх предків? Чому?
- Якими були козаки? Що їх відзначало? Які риси характеру?
- Що б ви хотіли в них запозичити?
- Які риси характеру, особливо хлопці, виховати у собі?
- Що ви знаєте про історію свого роду? Хто з них продовжив славу козаків? На кого з них ви хотіли би бути схожими? Чому?

Недарма, героїчні подвиги козаків оспівані народом у казках, легендах, народних думках і піснях, творах сучасної поезії. Бо це насправді були героїчні сторінки історії України, її складної боротьби за незалежність.

Учень:

Гей, козаки-козаченьки,
Славно вміли жити,
Від заклятих вороженьків
Землю боронити.
Скрізь гриміла ваша слава,
Що живе й донині.
Стала слава козацькая
Славою Вкраїни.

Нині – вільна й незалежна
Україна-ненька.
Її ревно захищають
Нові козаченьки.

А.Сокол, О.Конечна („Моя країна – Україна”)

В кінці заняття звучить козацький марш.

Сценарій спортивного свята „Козацькі забави”.

Учасники змагань утворюють „Козацьке коло”. Кошовий подає команду: „Старшим братчикам підготуватися до козацької переклички”. Старші братчики роблять крок уперед.

Кошовий: Козацьку перекличку почати!

Старші братчики 2-4 класів називають свої братства та їхні девізи.

Кошовий (повертаючись до „козацького кола”): Девіз (назва шкільної козацької паланки)!

Всі братчики: Козацькому роду немає переводу!

Після переклички наказний гетьман (це може бути організатор позашкільної роботи) ознайомлює учасників змагань з видами боротьби, бажає кожному братству удачі у змаганнях.

Наказний гетьман викликає всіх у „козацьке коло”. Починається турнір силачів:

1. Хто швидше перекотить бочку з одного місця на інше?
2. Піднімання дерев'яної булави (Хто найсильніший за Котигорошка?).
3. Конкурс: „Чия рука найсильніша?” (учасники змагань, не відриваючи ліктя від пенька (столика), намагаються притиснути руку суперника до поверхні).
4. Перетягування каната.
5. Конкурс на кращого металника списа. Хто далі (можна кидати м'яч, який імітує козацьке ядро).
6. Втеча полоненого з неволі (учасники із зав'язаними руками й ногами, роблячи стрибки, долають певну дистанцію. Хто найспритніший?).
7. Передача козацького пакета. Четверо або шестеро братчиків передають пакет по чергово один одному, по-естафеті. Виграє та команда, яка доставить пакет наказному гетьману.
8. Конкурс на кращого оповідача. Протягом п'яти хвилин один з братчиків розповідає якусь історію з життя козаків (наприклад, „Подвиг Байди Вишневецького”, „Іван Сірко – славний кошовий”, „Перемоги Богдана Хмельницького”).
9. Конкурс „Наша мова калинова”. Участь беруть групи з однаковою кількістю учасників. Кожен з учасників конкурсу голосно називає прислів'я (про Батьківщину, рідний край, козаків, героїв). Виграє та команда, яка назве більшу кількість прислів'їв. Наприклад:

Прислів'я та приказки

- Без зброї – слабі й герої.
  - Де козак – там і слава.
  - Рідний край – земний рай.
  - За рідний край – хоч помирай.
  - Кожен край має свій звичай.
  - Слава не поляже, а про себе розкаже.
  - Слава не поляже, а про себе розкаже.
  - Україна – мати, за неї треба головою стояти.
  - Людина без рідної землі, як соловей без гнізда.
  - Козацькому роду нема переводу.
  - Кожному мила своя сторона.
  - Задля свого роду – хоч у вогонь, хоч у воду.
  - Грудка рідної землі дорожче за золото.
  - Як будеш рідної землі триматися, то будеш від неї сили набиратися.
  - Хоч і по коліна в воду, аби до свого роду.
  - Яке дерево, такі й віти, які батьки, такі й діти.
10. Конкурс на краще проведення національної гри (можна вибрати гру, в яку грали мешканці твого району, області чи краю).

Закінчуються змагання оголошенням результатів, переможцям вручається кубок (імені козака, видатної людини, ім'я якої носить шкільна козацька паланка). Із співом козацької пісні або маршу школярі залишають місце проведення змагань.

Додаток до заняття

Гра „Запорожець на Січі”

Кількість учасників – 20-40 чол.

Місце проведення: спортивний зал, майданчик.

У центрі прямокутника позначається „Січ” – смуга завширшки 3, завдовжки – 15-20 кроків. Посередині пересувається Запорожець, який прагне спіймати когось із Куренів (2 гурти, розміщені по обидві сторони Січі), хто перебігає з одного табору в інший.

Запорожець ловить легким ударом руки по плечах (спині). Тих, хто стоїть поза смугою, він не сміє торкатися. Спіймані перетворюються на Запорожців і допомагають у ловах.

Виграє той Курінь, де залишається один найспритніший.

Гра „Турецькі перегони”

I варіант. Гравці сідають парами у колонну або в коло з перехрещеними перед собою ногами („птурецьки”). Всі пари мають свій порядковий номер. На виклик „Перша!”, „Друга!” і т.п. вони схоплюються на ноги і один біжить вправо, а другий – вліво. Кожен намагається швидше повернутися на своє місце. Перемагає той, хто швидше зайняв вихідне положення.

II варіант. Бігуни оббігають „змійкою” кожну пару.

Інші форми і методи

Залучення учнів 1-4 класів у загальношкільних, районних, обласних масових акціях:

- Операція „Ветеран живе поруч”;
- Акція „Ордени і медалі твоєї родини”. По результатах зібраних матеріалів провести виховні заходи по класах „Участь членів моєї родини у Великій Вітчизняній війні”.

I. Бесіда вчителя з учнями.

- Діти, кого можна назвати справжнім товаришем?
- Як ти розумієш справжню дружбу між людьми?
- Поміркуйте, будь ласка, над змістом такої народної приказки про вірну дружбу між товаришами, про нерозлучних друзів: „З’їсти разом пуд солі”.
- Як ви розумієте зміст цієї приказки?
- Звідки вона з’явилась?

Допоможе нам в цьому знайомство з казкою О.Павленка „Пуд солі”.

II. Читання вчителем казки, або гра – драматизація за змістом казки.

(Павленко Олег Олегович. Пуд солі / Худож. Н.О.Ющенко. – Чернігів: Редакц.-видавн. комплекс „Деснянська правда”, 2004. – 11 с. – (Козацькі казки)).

Є у нашого народу приказка про вірну дружбу між товаришами. Вони пуд солі разом з’їли – так кажуть про нерозлучних друзів. А звідки з’явилась ця приказка, небагато хто і знає. А було це так.

У давні-предавні часи під час одного бою з неприятелем потрапили двоє друзів-козаків у полон до ворога. Знущалися вороги над козаками, катували. А головний їх султан ще й насміхався:

- І чого вам отак мучитись? Видайте нам решту своїх друзів і ми вас на всі чотири сторони відпустимо. Розкажіть мені секрети козацькі.

Та мовчали козаки у відповідь, терпіли муки та тортури, а товаришів не зраджували. Довго думав султан, яку ще козакам муку вигадати, а потім, насміхаючись, каже:

- Хто з вас півпуда солі за день з’їсть – тому волю подарую.

- А не дуриш? – запитав один козак.

- Перед усіма своїми слугами клянусь, - посміхнувся султан поблажливо.

- Тоді я на таке згоден, - відповідає той козак, що про обман питав. – Тільки за мене на волю друга мого, султане, випустиш. Згода? – подивував козак ворогів таким запитанням.

- Як побажаєш, - здивовано погодився султан.

Наступного дня терпів козак неабияку муку. Води вороги не дали, а сіль їсти примусили. І не ковталася вона, і не жувалася, а таки до вечора тієї солі, що перед козаком насипали, не стало.

Прийшов увечері султан подивитися, як угода виконується, і очам своїм не повірив: козак є, а солі нема. Правда, і козак ледь-ледь на ногах тримається, та знайшов сили до султана звернутися:

- Виконай, султане, угоду, бо ти ж клявся.

Нікуди султану діватися. Як не стримає свого слова, тоді і його власні слуги не стануть йому довіряти. Наказав відпустити козацького товариша. А товариш козака підходить до султана та, закрутивши вуса, з посмішкою каже:

- А що, султане? Може, і зі мною угоду укладемо?

- Яку угоду ти хочеш укласти? Ти ж уже вільний, - цікавиться щиро султан.

- А таку, яку ти з моїм побратимом укладав за мене.

Не повірив султан словам таким.

- Ти ж вільний, а хочеш з’їсти півпуда солі, щоб звільнити товариша?

- Саме про це і мова, - підтверджує козак.

І султан вирішив перевірити його слова на ділі. Подумав тільки потайки, що це козак із завданням не впорається, бо він уже вільний, а хто ж сам себе так мучити захоче.

- Даю згоду на таку угоду, - тільки і мовив.
- Клянешся перед своїми слугами? – перепитав козак.
- Клянусь, - невпевнено якось пробелькотів султан.

А наступного дня муки першого козака повторив другий. Не вірили у те, що таке може трапитись ні сам султан, ні його слуги. Але угода є угодою. І як не хотів султан відпускати на волю двох своїх бранців, та і осоромитись за дане слово перед своїми слугами теж не бажав. Довелося йому обом козакам волю надати. І коли козаки, тримаючись один за одного, ледве рушили в далеку дорогу додому, султан, показуючи на них, до слуг своїх звернувся:

- От із кого вам приклад брати треба.

Довгим був шлях козаків додому. Так само довго живе в народі нашім і приказка про вірних товаришів-побратимів, які ради дружби пуд солі з'їли, але в біді один одного не залишили.

А народ скаже – як зав'яже.

- Діти, що означає вислів „з'їсти пуд солі”?
- Чого навчає нас ця казка?
- Як ставились козаки один до одного?
- Чи готовий кожен з вас допомогти своєму товаришеві, який потрапив у біду? Кого називають справжнім товаришем?
- Який основний закон дружби між товаришами ви запам'ятали завдяки цій казці?

III. Підсумок заняття.

- Які риси характеру виявили козаки – герої казки?
- Про що це свідчить?
- Які риси характеру були притаманні українським козакам: як вони ставились до своєї Батьківщини, свого народу, до своїх друзів – побратимів, рідної землі?
- Як ви гадаєте, чому стільки народних дум пісень, легенд, казок присвячено саме козакам?
- Хто з вас є нащадками українського козацького роду?
- Що ви знаєте про своїх пращурів? Чим вони прославили себе?
- Чи пишастесь ви своїм родоводом, чому?
- Хто особливо з хлопців хотів би бути схожим на козаків?
- Які історичні події, пов'язані з історією козаччини, відбувались у вашій області, районі, селі, місці?

Проведемо конкурс на кращого оповідача. Найкращим оповідачам вручаються призи – книжки із серій „Козацькі казки” тощо.

Важливим напрямком експериментальної роботи з патріотичного виховання учнів 1-4-их класів було розширення знань школярів про державні символи України, основний закон, права і обов'язки громадянина. На жаль, як показали результати констатувального експерименту, учні даної вікової категорії майже не знайомі з історією виникнення державних символів України „Гербу”, „Прапору” та „Гімну”, основних статей Конституції України, „Декларації прав дитини”. З метою розширення знань дітей про символи рідної Батьківщини, власні права і обов'язки, знань про її основний закон ми використали різноманітні ігрові форми зацікавлення учнів. Зокрема, з метою ознайомлення та розширення знань дітей про державні символи України замість розповіді вчителя ми запропонували використання таких художніх творів – легенд на уроках та в позаурочній діяльності засобами гри-драматизації їхнього змісту.

ЛЕГЕНДА

Не тільки людина, не тільки сім'я мають властиві їм ознаки – такі зворушливі й неповторні. Кожна держава також має свої розпізнавальні символи. Це прапор і гімн.

З глибини віків дійшла до нас ось така легенда. Жила собі жінка. І мала вона трьох синів. Сини зростали чесними, сміливими, дуже любили свою неньку і готові були віддати за неї своє життя.

Виросли сини і розійшлися по світах, прославляючи свою матір. Найстаршому матір подарувала на згадку про себе золоту корону з трьома промінцями. Корона зігрівала людей, вела вперед, показувала шлях до кращого життя. За цю трипроменеву корону люди дали першому синові ім'я **Тризуб**.

Середньому синові дала в дорогу блакитно жовтий одяг. Сміливий і сильний був середній син, і прославив він свою матір добрими звитязними (героїчними) вчинками. Люди запам'ятали його і назвали **Прапором**.

А найменший син отримав у дарунок від матері соловейків голос. І де б він не був, усюди лунала його дзвінка урочиста пісня. За цей голос і величний спів люди дали йому ім'я **Гімн**.

Так і донині по всьому світу золотий тризуб, синьо-жовтий прапор і урочистий гімн прославляють рідну неньку – Україну.

Вони стали державними символами України.

(А.Сокол, О.Конечна Уривок з книги „Моя країна – Україна”)

За М.Туркало

ЛЕГЕНДА ПРО ПШЕНИЦЮ

У ті давні часи, коли перші люди були в раю, ніхто не знав, що таке голод. Всі жили тільки душею, а душі були чисті, мов сніг, і невинні, мов травневі квіти. Уся природа була наче одна родина, і в ній панувала велика й гаряча любов.

Але сатана, злий дух всесвіту, посіяв гріх у душах людей. Відтоді почалося життя людського роду, повне мук, сліз і неспокою. Важке горе придавило раптом їх серця і рівночасно вперше вони відчували голод. Їх нива не родила, бо в землі не було насіння.

Був на небі один ангел, що дуже любив і жалів людей. Полетів він до Божого престолу.

- Господи! – промовив ангел. – Дозволь мені допомогти знеможеним. Їх нещастя вогнем палить мою душу!

- Іди й допоможи людям, – лагідно всміхнувся Бог.

Мов блакитна квітка, злетів з неба ангел і спустився на землю. Але люди, втративши чистоту душі, втратили і здатність бачити ангелів. Вони могли бачити тільки земні речі.

І ангел засмутився. Золоті блискучі сльозинки полилися з його очей і засіяли землю...

Літом нива засяяла стиглим, неначе щире золото, зерном. Вдячні люди падали навколішки, тремтячими руками пригортали і цілували хліб, дарований їм небесами...

Тепер нема в світі таких розлогих та родючих степів, як в Україні, де влітку хвилюються безмежні лани, засіяні українським золотом. І споконвіку поважає український народ пшеницю. Любить так, що навіть для свого національного прапора вибрав кольори золотої пшениці та блакитного неба.

Д. Чердниченко

ВОГОНЬ – БАТЬКО, ВОДА – МАТИ...

Думки про національну символіку

Темно. Ніч. Ще ніч. І ти чекаєш ранку.

Ти дивишся на небо – а воно як море. Як темне море. От викотилась би на нього золота діжа – і враз би засяяло. І все навколо звеселилося б, ожило. Аякже: сонце встане – то й ранок настане. „Коли сонечко пригріє, то й трава зазеленіє”, – кажуть люди.

А ще вони кажуть: „Куди водиця тече, там травиця росте”. Звісно, без сонця й води усе марніє. Бо вогонь і вода народжують життя. Світло й вода. Люди вірять: сонце – батько, вода – наша мати. А де тато й мама, там і син. От і Трійця Свята. Так і називався колись тризуб наш. Герб України. Бо він давній. Ще в князя Володимира був гербом. А люди знали його ще з трипільських і давніших часів. І завжди шанували цей знак як Дерево Життя, бо вірили у святість Народження, цінували красу Пробудження. І вірили вони в чарівну силу барви життя, чистої і справедливої. Якої саме барви? Ти скажеш і сам, як глянеш на ранкове небесне море. Бо побачиш: вогонь (сонце) – жовтий (золотий), вода (небо) – синя. Або як спостерігатимеш ранкову річку чи ранковий ставок: сонце золоте сяє із синьої (голубої) глибини. А люди кажуть: „Як небесна височина, так морська глибина”.

Отож наші предки ще здавна помітили, якої доброї барви (кольору) наша аура (біополе довкола тіла у вигляді різнобарвного світіння), аура цілої України – синьо-жовта, синьо-золота, а вчені кажуть, що інтелект світиться жовто-золотистим, духовність – голубим. Блакитно-жовта барва аури, виходить, – барва мислячої, духовно розвиненої людини. Наші предки це добре знали й узяли цю барву (ці кольори) за національний символ. Отож і полощеться на весняному вітрі синьо-жовтий прапор – оберега наша – і тішить наші пробуджені душі, еднаючи нас із давніми предками, із нашою історією.

Вогонь і Вода.

Сонце й Небо.

Осяяна сонцем пшениця й небесна блакить.

Життя. Україна.

А щоб жила наша держава, щоб не вмирала її історична слава і жадана воля, народ обрав собі пісню-оберегу, пісню-гімн, якою стверджує свою незнищенність, утверджує свою полум'яну любов до Батьківщини, замовляє світлу майбутність. Слова цієї пісні написав ще 1862 року Павло Чубинський, а музику до них склав 1863 року композитор Михайло Вербицький. Називається вона „Ще не вмерла Україна”. І лунає вона тепер понад світом, розносячи болючу славу України, а Україні виборюючи світлу долю.

М. Підгірянка

Не забуду я ніколи:

Знак мій – Тризуб в синім полі,
Україна – край мій рідний,
Щоб був славний і свободний.
Жовті ниви, сині гори,
Жовто-сині в нас прапори!
Все нам будуть помагати
Господь Бог і Божа Мати!
(Із часопису „Дзвінок”)

На жаль, як показав констатувальний етап дослідження, більшість дітей серед основних статей Конституції, пов'язаними з правами та обов'язками громадянина, діти називають не більше 1-3-ох своїх прав і обов'язків. Особливо це стосується власних обов'язків. У більшості випадків діти згадують лише про обов'язки дорослих у ставленні до них, забуваючи про свої обов'язки перед іншими. З цією метою ми підібрали додатковий художній матеріал, присвячений розкриттю змісту основних статей Конституції. Допоміжним матеріалом для вчителя стали книга С.Гавриша „Маленькі історії про великі істини” та прекрасні методичні розробки А.Мовчун по цій книзі, надруковані у журналах „Початкова школа за 2003 р. Наводимо приклад таких методичних матеріалів.

Моя країна – Україна.

Є у мене й мама й тато,
Є сестра й молодший братик
Ми щодня встаєм раненько
І збираємось хутенько..
Тато – лікар у лікарню,
Мама – пекар у пекарню,
Я й сестра до школи йдемо
Брата в дитсадок ведемо.
В нас людина кожна знає,
Чим займатись вона має.
Гарантує нам це право
Головний закон держави.
Він дає дорослим й дітям
Вільно і щасливо жити.
Всі його повинні знати
І вивчати, й шанувати.
Звуть закон цей в Україні - ... (Конституція країни)

Алла Сокол

А. Костецький

НАШ ОСНОВНИЙ ЗАКОН

Не так уже й давно, а саме – 28 червня 1996 року, народилася в нашій незалежній державі Конституція України – наш Основний Закон.

Ти, друже, напевно, чув од дорослих, що закони взагалі, яких є чимало, визначають і підказують нам усім – і малим, і дорослим, – як жити у своїй країні та з її сусідами у злагоді й мирі. А Конституція України визначає, якими бути всім отим законам. Одне слово, Конституція – це така собі „матінка” всіх інших законів!..

Слово „конституція” походить із латинської мови, якою говорили ще в Стародавньому Римі. А означає воно „устрій, установа”, тобто будь-яка конституція визначає, якій бути державі, де ми живемо, а також – наші права та обов'язки.

А вони є в усіх і в кожного!

Скажімо, твої батьки мають піклуватися про тебе, а ти повинен помагати їм у всьому, слухатися їх, поважати дорослих і своїх ровесників. Зрозуміло, тоді й вони поважатимуть тебе. Адже в Конституції України записано, як то кажуть, чорним по білому, що „діти рівні у своїх правах незалежно від походження”.

А ще там записано, що „будь-яке насильство над дитиною переслідується законом”. Отже, твої права оберігаються державою: ніхто й ніколи з дорослих не може примусити тебе чинити щось погане чи зле, не може зашкодити тобі, твоїй гідності й честі!

Але й ти, друже, мусиш чинити так само: нікого ні до чого не змушувати, жити за правилами та законами нашої країни, бути її відданим громадянином!..

Отож, друже, запам’ятай: Конституція України – то життєвий дороговказ і для тебе, і для мене, і для всіх-усіх сущих в Україні, і для самої нашої держави – теж! А „День прийняття Конституції України є державним святом – Днем Конституції України” – так записано в самій Конституції!..

Права і обов’язки людини. Конституція України

За розробкою А.Мовчун по книзі С.Гавриша „Маленькі історії про великі істини” (Журнал „Початкова школа”, № 2, 2003. – С. 58-61)

Мета: Допомогти школярам усвідомити правовий зміст оповіді С.Гавриша „Собаче життя”, сприяти усвідомленню ними статті 9 „Конвенції про права дитини”, принципу 6 „Декларації прав дитини”, ст.51 Конституції України.

Виховувати почуття пошани й любові до своїх батьків та всієї своєї родини.

Обладнання: „Конвенція про права дитини”, „Декларація прав дитини”, Конституція України, ілюстрація художників О. Кулакова, Н.Тулуб до оповідання С.Гавриша „Собаче життя”, ілюстрації до українських народних казок „Івасик-Телесик”, „Котик і Півник”.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань учнів.

• Бесіда з учнями:

1. Які оповідання з книги С.Гавриша „Маленькі історії про великі істини” ми опрацювали?

2. Назвіть права дитини, які вам запам’яталися.

3. Зробіть висновок щодо права дитини на освіту:

- як здійснюється це право?

- що означає міжнародне співробітництво з питань освіти?

- на що повинна бути спрямована освіта?

3. Як реалізуєте ви право на освіту? Для чого ходите до школи:

а) щоб бути найкращим учнем;

б) бо так сказали батьки;

в) щоб здобути знання;

г) щоб пізнавати нове;

г) щоб раділи батьки;

д) щоб одержувати гарні оцінки;

е) щоб мати друзів;

є) щоб хвалили батьки.

• Виконаймо завдання (учитель заздалегідь запише його на дошці). Прочитайте назви оповідань С.Гавриша із книги „Маленькі історії про великі істини”, з’єднайте їх стрілкою із правами, які письменник розкриває в цих оповіданнях:

Назва твору	Право на ...
„За вогнем” „Полювання князівни Анни” „Різдвяний кошик” „Країна Скіфія”	особливий захист і допомогу держави; людську гідність і власну думку; освіту; гуманне ставлення; життя; власне ім’я і на отримання громадянства; на те, щоб дитину не розлучали з батьками.

II. Висновок учителя.

Мотивація навчальної діяльності. Так, кожне з оповідань цієї книги С.Гавриша має правову основу, допомагає нам усвідомити права дитини. Чи помітили ви, що одне право залишилося без стрілочки? Назвіть

його. Ви, очевидно, здогадалися, що це право ми й будемо сьогодні розглядати: кожна дитина має право на те, щоб її не розлучали з батьками. Так записано в Декларації прав дитини. Важливість цього права ми зрозуміємо, коли прочитаємо історію п'ятнадцяту з книги „Маленькі історії про великі істини”.

III. ... Робота з ілюстраціями до казок

Бесіда:

1. Чи здогадалися ви, чому у нас на дошці ілюстрації до казки „Івасик-Телесик?”
2. Хто розлучив казкового хлопчика Телесика з батьками?
3. Що допомогло Телесику вирватися від лютої змії, зберегти собі життя?
4. Хто допоміг Телесику повернутися до батьків?
5. А це ілюстрації до казки ...? (Діти називають: „Котик і Півник”). Хто розлучив Котика і Півника?
6. На вашу думку, чому Півник потрапив у халепу?
7. Як його врятував Котик?
8. Які ви знаєте ще казки, в яких дітей або інших героїв розлучали? (Учні можуть назвати, а якщо не зможуть, то слід допомогти їм назвати казки „Кирило Кожум'яка” (там царівну забрав у батька лютий змій), „Котигорошко” (братів і сестру героя викрав Змій) та ін.

Отже, навіть народні казки наголошують на необхідності прийняття такого закону: дитина має право на те, щоб її не розлучали з батьками. І цей закон зафіксований у принципі 6 „Декларації прав дитини”. Там він звучить так: „Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові й розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові й моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю ...”

-Як ми зрозуміємо право на те, щоб кожного з нас не розлучали з батьками?

• Хвилинка відвертості. Розповіді учнів.

Чи вдячні ми своїм батькам за ніжність і турботу, яку вони виявляють? Бути люблячим сином (донькою) означає ...

• Робота з прислів'ями.

- * Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько.
  - * Годуй діда на печі, бо й сам будеш там.
  - * Поки діда, поти й хліба, поки баби, поти й ради.
- Як ви розумієте зміст кожного з цих прислів'їв?
— Як вони підтверджують статтю 51 Конституції України:

„Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків”

V. Підсумки. Міні-диспут

- Якими правами захищена сучасна дитина?
- Який державний закон забезпечує їй ці права?
- Які його статті?
- Як ти гадаєш, за часів кріпацтва люди, їхні діти були захищені? Згадай життєву історію

Т.Шевченка.

- Чи був він захищеною дитиною в умовах кріпацтва? Чому? Доведи свою думку.

Додаткові матеріали до заняття.

(За книгою Н.М.Бібік, М.М.Ілляш Зростаємо громадянами. Розповідь про Конституцію України. Навч. посібник. – К.: Веселка, 2000. – 87 с.)

НАЙГОЛОВНІШИЙ ЗАКОН

У кожній державі є один найголовніший Закон. Він називається КОНСТИТУЦІЄЮ, або ж ОСНОВНИМ ЗАКОНОМ. Всі інші закони, які приймають при потребі (от як, приміром, закон про те, якою може бути найменша зарплата, або про те, як допомогти молодим сім'ям), всі розпорядження уряду і президента не повинні суперечити Основному Закону. Ось чому кожен народ бореться за те, щоб мати добру КОНСТИТУЦІЮ. Нелегко буває її вибороти. Але хоч би як було важко, справа варта того. Бо від Конституції залежить щастя й доля Народу і кожної людини.

Кожен, хто хоче, щоб у спільному Домі–Державі всі жили щасливо, повинен добре знати Конституцію своєї Держави, розуміти її, виконувати і боронити.

НАЙВАЖЛИВІШИЙ РОЗДІЛ

КОНСТИТУЦІЯ у перекладі з латинської мови означає „устрій, будова”. Це закон про устрій, будову держави і про головні права та обов'язки громадян.

У законі, а тим більше – в Основному Законі, кожне слово, кожна кома мають важливе значення. І все ж таки, очевидно найважливішим у всій Конституції є другий розділ: „Права, свободи та обов'язки людини і громадянина”. Все інше – заради цього. Адже держава твориться й існує задля людини.

Цей розділ найбільший у Конституції. У ньому сорок вісім статей. Майже кожна починається словами: „Громадяни мають право...”, „Кожен має право...”. Якщо навіть у якихось статтях цих слів немає, то все одно йдеться про права людини, права громадянина. За переліком прав і свобод та за їхнім змістом Конституція України належить до найдемократичніших і найбільш гуманістичних (тобто людських!) конституцій світу.

В ній враховано традиції українського народу та історичний досвід усього людства. Вона ґрунтується на „Загальній декларації прав людини”, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 року. ООН – Організація Об'єднаних Націй – створена після другої світової війни. В ній працюють представники майже всіх країн світу. Мета ООН – сприяти розв'язанню конфліктів між народами мирним шляхом.

У розділі другому Конституції йдеться й про обов'язки.

Держава вимагає від громадянина тільки найнеобхіднішого. Не для себе як такої, а знову ж для того, щоб забезпечити права, свободи, гідне життя всіх своїх громадян, захистити їхні інтереси.

Не випадково права та обов'язки стоять поряд. Вони нерозривно пов'язані! Право породжує обов'язки, а належно виконані обов'язки надають можливість ще повніше здійснювати, утверджувати права. Візьмімо, наприклад, статтю 27. В ній говориться: „Кожна людина має невід'ємне право на життя”. Це означає, що держава всіма своїми засобами повинна боронити життя й безпеку громадян. Але це є також обов'язком кожного громадянина! Ось що сказано в статті 68:

„Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності”.

Але хіба може кожна людина, а тим більше малоосвічена, заклопотана своїми справами і турботами, знати всі закони?! Треба відверто сказати: не може. Як же бути? Питання складне, але водночас і просте. Ми вже говорили про загальнолюдські цінності, про добро і зло. Зовсім не важко запам'ятати десять заповідей Божих, а серед них є: заповідь 4-та – „шануй батька свого і матір свою”, заповідь 5-та – „не вбивай”, заповідь 7-ма – „не кради”, заповідь 8-ма – „не свідчи ложно”. Коротше можна сказати так: не чини і не бажай іншому того, чого не бажаєш собі. Близькими до них є моральні вимоги й інших світових релігій. Достатньо дотримуватись цих заповідей, щоб не стати на стежку злочину.

- Кажуть, що моє право закінчується там, де починається право іншого. Як ти це розумієш?

Але в житті часом виникають ситуації, коли треба знати конкретний закон, щоб через незнання його не постраждати самому і не заподіяти шкоди іншим. У такому разі треба неодмінно порадитися з адвокатом, знавцем законів – юристом. І тільки все добре з'ясувавши, можна буде прийняти розумне, виважене рішення, захистити свої інтереси і права. (Наприклад, стосовно житла або спадщини).

Василь Симоненко

Ти знаєш, що ти – людина.
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

- Про що хотів розповісти нам автор? Чи всі ми схожі один на одного? Але що є єдиним для всіх нас, громадян України?

- У чому ти хотів би бути схожим на своїх тата, маму, друга?

З метою кращого ознайомлення дітей зі змістом статей Конвенції про права дитини ми використали віршовану поезію Ірини Жиленко „Знай свої права дитино...”. Наприклад:

Знай свої права, дитино.. Основні засади Конвенції про права дитини (1989 рік) / Вірші Ірини Жиленко

У неньки народилося дитя...
Від дня народження від іменін –
він твій цей світ широкий за вікном.
Ти на життя і щастя маєш право
під золоте блакитним знаменом.
своєї української держави.

... В людей розумних є девіз:
ні з кого не сміятись.
І той, і та, і ти, і я –
ми всі – одна міцна сім'я.
Так, люди різні. Але рівні
права у всіх людей,
чи ти рудий, чи чорнобривий,
українець, чи єврей.
Маленьким росіянам, фінам,
полякам, неграм – всім
країна наша Україна –
єдиний рідний дім.

Принцип 2. Дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності. При виданні з цією метою законів головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

Принцип 3. Дитині має належати від її народження право на ім'я і громадянство.

Методика незакінченого речення „Моя думка така...”, „Якби я мав право...”

- Як би ти пояснив, що означає вислів: „Я маю право...”?
- Чи подобається тобі твоє ім'я? Чи ти знаєш, що воно означає?
- Як ти гадаєш, які права дитини порушують дорослі, посылаючи своїх чи чужих дітей на вулицю старцювати (просити гроші)?

Принцип 4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення, їй має належати право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальний догляд та охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері, включно з належним допологовим і післяпологовим доглядом. Дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування.

Принцип 5. Дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.

Принцип 6. Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові й розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові й моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві і на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, які не мають достатніх засобів для існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалась державна або інша допомога на утримання дітей.

Принцип 7. Дитина має право на здобуття освіти, яка повинна бути безкоштовною та обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях, їй має надаватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку, й завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності та власне мислення, а також усвідомлення моральної й соціальної відповідальності й стати керуваним членом суспільства.

Якнайкраще забезпечення інтересів дитини має бути керівним принципом для тих, хто відповідає за її освіту і навчання; ця відповідальність лежить насамперед на її батьках.

***

Прискакав до школи зайчик,
Вчителів питає:
„Чи у вас і тих навчають,
хто грошей не має?”
„Ну, звичайно, ну, звичайно! –
кажуть зайченяті. –
в нашій школі всіх навчають,
бідних і багатих...”
В темнім лісі зайчик радий
Скликав заячу нараду.
І сказав таке:
„Освіта
всім обов'язкова!
Для усіх малят відкрита
Початкова школа.
Безкоштовно і сумлінно,
з самого початку
вивчимо „права дитини”
і „права зайчатка”.

Принцип 8. Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу.

Принцип 9. Дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі.

Дитину не слід брати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй ні в якому разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які були б шкідливі для її здоров'я чи освіти або ж перешкоджали її фізичному, розумовому чи моральному розвитку.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні того, що енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.

- Підготуй з однокласниками „Декларацію прав і обов'язків школяра”.
... В Україні славній,
у нашій рідній стороні
усі народи мають право
на власну мову і пісні.
Як ти грузин – учи грузинську.
Казах – казахську вчи сумлінно.
Але шануй і українську
Державну мову України.

... Дитя моє, права дитини
ти мусиш вивчити сумлінно.
Це так потрібно, так важливо
напевно знати в наші дні:
коли з тобою справедливо
вчиняють, а коли і ні.
Тож прочитай, завчи напам'ять.
Порадь і друзям почитать.
Хай прочитають тато й мама.
Закони всім потрібно знать!
Будь добрим сином (чи дочкою),
поганим вчинком не зганьби
ти роду власного ніколи.
Люби свою сім'я і школу.
Свою Україну люби!
Ірина Жиленко

Історична подорож у часі „Славетні імена України: Тарас Шевченко. Життя і творчий шлях”

Мета: Сприяти творчій співпраці дітей у класі через розподіл доручень для спільного виконання пошуково-творчого завдання з теми ”Життя і творчий шлях Т.Г.Шевченка”. Поглибити знайомство учнів із життєвим шляхом Т.Шевченка, його внеском у розвиток духовної культури українського народу. Виховання патріотичних почуттів, любові, гордості і шани за свого земляка, прагнення бути справжнім громадянином, який шанує рідну мову, культуру, звичаї.

I. Вчитель.

- Сьогодні ми продовжуємо нашу велику тему „Славетні імена України”. Вона буде присвячена людині, нашому землякові, який народився і виріс у нашому історичному мальовничому, співучому Черкаському краї. Ім'я цієї людини знає увесь світ: скрізь, де живуть українці, вони ставлять йому пам'ятники, вивчають його спадщину. Це великий Українець – Т.Г.Шевченко – видатний поет, письменник, художник.

II. Учень читає вірш Валентини Зорік „Розмова про Тараса”:

Зірочки грайливо в небі сяють,
Якось загадково мерехтять,
Дітлахи про рідний край співають,
В синю височінь пісні летять...
Кажуть діти: „Матінко, рідненька,
Просимо, будь ласка, розкажи
Про поета нашого Шевченка
І портрет митця нам покажи”.
Усміхнувшись ніжно, мовить ненька:
„Наш Тарас – історія жива.
Україну так любив Шевченко,
Він у рими так складав слова,

Що гаї співали, небо, квіти,
І річки співали, і поля,
Так Тарас любив країну, діти,
Що співала разом з ним земля”...
В очі впала книжка загадкова
З чарівною назвою „Кобзар”,
Залунала тихо рідна мова,
Місяченько вплив із-за хмар...
У вечірній тиші кольоровій
Полилися вірші Кобзаря,
Сповнені безмежної любові,
Доки не зажевіла зоря...

III. Бесіда з учнями.

- Коли кожен з вас вперше почув ім'я цієї видатної людини?
- Які почуття викликають у вас його поетичні рядки? Спробуємо згадати деякі з них. (Діти за бажанням, по черзі читають вірші Т.Шевченка).
- Чому вчить нас Т.Шевченко рядками своєї поезії? Чому його називають патріотом України?

IV. Подорож Шевченківськими місцями.

- Які місця на Черкащині пов'язані з його ім'ям?
- Про які з них ти міг би розповісти тим, хто вперше (наприклад, туристам, дітям з інших міст, країн) почув ім'я Т.Шевченка?

Нехай підказкою стане також для вас вірш Олекси Палійчука „Ми у Каневі були”

Ми у Каневі були.
Ми ракетою швидкою,
ну, звичайно, річковою,
всі туди пливли.
І як тільки допливли,
то відразу поспішили
на ту кручу, до могили,
де стеріг Дніпра і нас
кам'яний Тарас.
Там були, мабуть, годину:
клали квіти і калину,
і китайку на граніт.
А задуманий мій дід
мовив, ставши на коліна:
„Ти, наш батьку, брате, сину,
вчиш любити Україну,
вчиш любити цілий світ”.
А тоді нас підхопила
чемна жінка, просто мила,
каже: „Людоньки, ходім
у музей – Шевченків дім.
Там усе, що буде в силах,
Покажу вам, розповім”.

...Ну і дім! Оце так дім!
Весь живий поет у нім.
А людей...- нема де стати,
і всім хочеться, усім,
про Тараса більше знати.
Я стояла, не крутилась,
мовчки слухала, дивилась,
„Тату, чули?.. Тату!.. Мамо!..
Ми ж говоримо так само
і співаємо так само,
як і він, Тарас,
дорогий Тарас!”
І така я рада стала,
засміялась, запишалась,
мов одразу підросла.
Так би й пісню заспівала,
коли б тут одна була...
І сказала я тій жінці
(а почули всі кутки):
„Ми з Тарасом – українці,
ми з Тарасом – земляки!”

- Чи були ви в цьому музеї?
- Що найбільше запам'яталось вам?
- Які почуття охоплювали вас, коли ви слухали розповідь екскурсовода? Чому, як ви гадаєте?
- Чому стільки років тисячі людей відвідують цей прекрасний музей? Про що це свідчить?

V. Історична гра-подорож у часі „Тарасове перо”. (КТС)

- Діти! Ви всі готувались по командах до цієї незвичайної історичної гри-подорожі у часі. Плідно вивчали матеріали про життя та творчість великого Кобзаря.
- Спробуємо повернути колесо історії назад, у часи, коли жив і творив Кобзар. А допоможуть нам у цьому казкові предмети Перо Чарівне і Хмара Чорна. (за Білоусом Є.В. Славенні імена України: Оповідання для дітей серед. шкіль. віку / Передм. П.Мовчана. – К.: Вид. центр „Просвіта”, 2003. – 208 с.)

Тарасове перо

Кажуть старі люди, що живе на світі Перо Чарівне. З'являється те Перо раз на сто літ. Знаходить людину з серцем відкритим, думками чистими.

Потрапляє в руки тому, хто не знав змалку щастя-долі. Живе в душі того, хто працюючий і щирий, про інших дбає.

Кому в серце потрапить воно – той щасливий з найщасливіших стає.

А ще кажуть старі люди, що живе на світі Хмара Чорна. Там вона з'являється, де сонце світить і діти сміються.

Туди поспішає, де можна прикрість утворити, біду вчинити. І більш за все радіє, коли Перу Чарівному справи добрі плондрує.

Чи то правда, чи ні, але кажуть, що десь років з двісті тому пролітало Перо Чарівне над кручами Дніпровими.

- Як я мрію до людини доброї потрапити, - каже собі.

Дивиться – садок вишневий.

Дивиться – сидять собі за вечерею бідні чоловік і жінка. А поруч – діти малі.

Біля тину дід старий зупинився і гукає:

- Дайте, люди добрі, води напитись!

Скочив хлопчик білоголовий та моторний. З дому келих повний води колодязної несе:

- Пийте, дідуся, на здоров'я!

Втамував той спрагу:

- Дякую, онучку!

І пішов собі.
 Мати почала зі столу прибирати. А хлопчик уже посуд мие.
 - Підростає скоріше, помічнику наш, - каже батько.
 Придивилось Перо Чарівне, до людей прислухалось.
 Потім ще про хлопчика дізналось... Так і Великдень підійшов.
 - Вже до служби дзвонять. До церкви люди ідуть паски святити. От і Тарасик іде і зовсім малесеньку пасочку несе, - каже Перо Чарівне.
 Став помічати батько:
 - До науки наш син охочий.
 - Може, в школу до дяка віддамо? Чи не малий він? – питає мати.
 А Перо Чарівне підказує:
 - Що вмітиме, того за плечима не носитиме.
 Так і пішов малий до школи. Вчився старанно.
 А Перо Чарівне тільки посміхається:
 - Це ж тільки початок.
 Дізналась про теє Хмара Чорна. Підглядела в віконце:
 - Що ж це робиться? Всі діти, як діти, по складах виводять, а цей он як швидко читає. Та ще навколо роздивляється.
 Смикнула дяка за рукав:
 - А ну дай йому штурхана. Випиши березовою різкою. Щоб не думав, що розумніший за всіх.
 Поклав той малого на лаву і ну шмагати.
 Минав час.
 - Щось воно тим Шевченкам без сліз живеться, - каже якось Чорна Хмара.
 Придивилась. Прошепотіла зі злістю:
 - А здається мені, хтось в родині занедужав.
 - Не хворій, матінко, - просять діти.
 - Піднімайся, ти потрібна нам, - каже чоловік.
 Але тяжка хвороба пересилила. Померла мати.
 Небагато часу минуло, повіз батько панське добро в Київ та й застудився.
 Приїхав і знесилений впав на ліжко.
 А Чорна Хмара двері відчиняє, прикажчика гукає:
 - Дивись, яке неподобство. Ледацює кріпак.
 Невдовзі не стало тата. Поховали його, а Тарас вирішив:
 - Зберу свою торбину. Піду собі долі шукати.
 - Не залиш навчальне знаряддя, - підказує Перо Чарівне.
 А Хмара Чорна радіє:
 - Судилося тобі горе микати по білому світі. Ото ж мені радість.
 Як сказала, так і сталось. Де тільки не гнув спину хлопець. Хто тільки з нього не знущався.
 Безправний кріпак – він і є кріпак.
 Літа минали і тільки коли-не-коли лунали стиха слова Пера Чарівного:
 - Не сумуй, хлопче. Тобі судилась удача. Твій розум ще прислужиться Україні. Твоє слово залунає далеко-далеко. Розквітне талант малярський.
 Діти по черзі за бажанням перетворюються у ці казкові предмети і ведуть від їх імені розповідь про життя Т.Шевченка.

VI. Бесіда з учнями.

- Як ставився до рідного слова Т.Шевченко, незважаючи на всі заборони до його використання?
- Чому таким коротким був його життєвий шлях?
- Що залишив він нам у спадок? За що ми згадуємо його ім'я з гордістю, пошаною?
- Про що мріяв великий Кобзар?
- Поміркуйте, чим має завершитись наша цікава подорож у часі.
- Хто ж перемиг в житті Шевченка? Адже йому вдалося таки повернутись на Україну.
- Чим зумів він навіть після смерті знищити Хмару Чорну, щоб перемогло Добро? Якими своїми здобутками?
- Чому і за що люди з повагою кажуть „наш Тарас”?
- Чому кожен з вас може з гордістю сказати словами О.Палійчука, наче даючи обіцянку: „Ми з Тарасом – українці,
 Ми з Тарасом – земляки!”
- Яким має бути ставлення земляків Тараса до його пам'яті?
- Яку відповідальність покладає це на кожного з вас?

VII. Підсумок заняття.

Відзначення книжками найактивніших учасників гри.

Гра – мандрівка „Народні символи України”

Мета: розширити знання учнів про народні символи України; виховувати почуття патріотизму, любові та гордості за свою Батьківщину – Україну, бажання зберегти і примножувати народні звичаї, традиції.

I. Слово вчителя. Рідна земля – це казковий світ дитинства, це невичерпне джерело, що все життя живить душу людини добром і світлом, куди потім не завели шляхи долі. Саме тому, з дитинства ми пам'ятаємо рідну хату, яка є нашою берегиною. А біла хата у вишневому садку... Біла барва в Україні – символ чистоти, морального здоров'я, душевної краси. (Звучить пісня „Хата моя, біла хата”).

II. Ведуча. Мамина пісня, батьківська хата, дідусева казка, бабусина вишиванка, рушник, калина, верба, вишня біля вікна, барвінок – все це наші народні символи. Рідна хата! Оспівана в піснях.

Учень I. Рідна хато,

Все в тобі таке знайоме,
Рідна хато,
Рідний доме,
Всі ми любим рідний дім,
Бо родилися ми в нім.
В ріднім домі рідна мати
Край свій вчила шанувати,
Рідна хата рідний дім,
Сонце гріє нам усім.

III. Ведучий. Ми вже багато знаємо про нашу Батьківщину. Спробуємо за допомогою кросворду розгадати зашифровані народні символи України. (на дошку учень вивіщує незаповнений кросворд).

1. ВЕРБА.
2. КАЛИНА.
3. РУШНИК.
4. ВІНОК.
5. ВИШНЯ.
6. БАРВІНОК.

Це завдання може бути проведене у вигляді гри – драматизації, де діти виходять у символічних костюмах..

Ведуча. Перше слово означає дерево – символ України, краси неперервності життя. Його гілочки освячують у церкві, бо вважають дерево святим. Хто здогадався, яке це слово? (відповіді дітей). Що ви знаєте про нього? (відповіді дітей).

Ведучий. Друге слово означає кущ, оспіваний в українських народних піснях як символ дівочої краси, вірності, без якого не можна уявити нашої Батьківщини. Що ж це за символ? Що ви знаєте про нього? Що прикрашали калиною на весіллях жінки? Де садили калину на Україні? (відповіді дітей).

Ведуча. Третє слово означає ... Хліб і це слово були ознаками гостинності українського народу, старовинними оберегом дому, з ним зустрічали гостей, проводжали в останню дорогу, з ним проводжала матір дітей у доросле життя. Що ви знаєте про цей обєрїг? (Звучить пісня про рушник на слова А.Малишко).

Ведучий. Четверте слово - народний символ – річ яку дівчата одягали на голову на свята. Що ви знаєте про цей символ? (підказкою для дітей може слугувати оповідання „Український віночок”)

УКРАЇНСЬКИЙ ВІНОЧОК

Мабуть, кожна дівчинка вміє плести віночок – із жовтих сонечок-кульбаб чи з кленових листочків – короною чи просто з'єднуючи в барвисте коло лісові й лугові квіти.

Впліталося до віночка багато різних квітів, як-от: ружа, калина, безсмертник, деревій...

...Кожна рослинка неповторна.

Барвінок до людської оселі, до городу тягнеться. Взимку відвар барвінку п'ють від простуди, влітку барвінком прикрашають святковий хліб, хату, плетуть з нього весільні віночки. Цілий рік його шанують, бо вважають символом життя.

Безсмертник дарує здоров'я нашому роду людському.

Цвіт вишні та яблуні – символ материнської любові.

Любисток і волошки у віночку – це символ людської відданості.

Ромашка ж приносить не тільки здоров'я, але й доброту та ніжність, і вплітають її з кетягами калини та цвіту яблуні, вишні. Переплітають з зусиками хмелю – символу гнучкості й розуму.

А всього в українському віночку дванадцять квіточок, кожна – лікар, обєрїг.

Ведуча. П'яте слово означає плодове дерево, що є символом України. Чи знаєте ви легенди про це дерево? Воно росте майже в кожному садку. Красиво цвіте, дає щедрі плоди, про нього згадував у своїх віршах Т.Г.Шевченко. Що ви про нього знаєте? (відповіді дітей).

Українка: Діти, Батьківщина – це найкраще місце на землі, все що з ним пов'язане, її традиції, звичаї ми повинні любити, шанувати і примножувати.

Українець. Гості наші дорогенькі!

Добра вам бажаємо,
За звичаєм українським
Хлібом пригощаємо.

(Діти в народних костюмах виносять хліб – сіль на вишитому рушнику, пригощають всіх). Звучить пісня „Це моя Україна”.

IV. Підсумок заняття. Творче завдання.

Діти, про які народні символи ми сьогодні з вами не згадали? Дізнайтесь про них у своїх батьків, рідних з тим, щоб розповісти в класі про них іншим дітям.

Однією з педагогічних умов підвищення ефективності патріотичного виховання молодших школярів, яка була підтверджена всім ходом експериментального дослідження, є поєднання урочної та позаурочної діяльності, зокрема, включення елементів творчих завдань, присвячених патріотичному вихованню учнів у зміст навчальних предметів, таких як: „Українська мова”, „Читання”, „Уроки з громадянського виховання в курсі „Я і Україна”, „Малювання”, „Праця” тощо.

З цією метою ми використали різні творчі завдання для дітей такі як, наприклад:

Творчі завдання (За Марією Свистун):

1. Утворіть і запишіть усі можливі словосполучення зі словами *Україна, українець*.

Слова для довідки: рідна, маленький, завзятий, велика, прекрасна, палкий, сильний, багата.

2. Прочитайте текст.

На все багата наша Україна: на міста, заводи, лани й сади, річки і джерела, квіти і трави.

У кожного українця є право користуватися цим багатством. Але в кожної людини є також обов'язок — працювати, щоб усього стало ще більше: суконь і сорочок, ложок і чашок, електростанцій і кораблів.

3. Складіть діалог:

- На що багата Україна?
- ...
- Чим багатий твій рідний край?
- ...
- Яке право має кожен українець?
- ...
- Який обов'язок має кожен українець?
- ...

1. Гра „Слово в слові”.

Із літер слова *Батьківщина* утворіть і запишіть якомога більше слів. Перемагає команда, яка записала найбільше таких слів.

Прочитайте.

Як би тобі, доню, в світі не було,
Не скупись ніколи людям на добро.
Бо і так доволі хтось насіяв зла,
І холонуть душі наші без тепла.
Доню моя, доню, синьоока зірко,
У житті буває солодко і гірко.
Як би твої очі не манили зваби,
Не посмій вчинити Батьківщині зради!

Л.Диркавець

Прочитайте слова вірша, в яких автор висловив найголовнішу думку.

2. Доберіть і запишіть слова-ознаки:

Батьківщина (яка?) ...

Моя вулиця (яка?) ...

Моє місто (село) (яке?) ...

Із цими словами складіть і запишіть речення.

Вікторина „Люби, вивчай свій рідний край” (за Т.В.Ситник)

1. Як називається наша Батьківщина? (Україна)
2. Які символи нашої держави ти знаєш? (Герб, прапор, гімн)

3. Що являє собою герб України? (Тризуб)
4. Які кольори на прапорі України? (Жовтий і синій)
5. Чому Черкащину називають шевченківським краєм? (На Черкащині народився Т. Г. Шевченко)
6. Як називається урочиста пісня, що є символом держав? (Гімн)
7. На якій вулиці знаходиться твоя школа?
8. Яка річка протікає через місто Черкаси?
9. Як називається центральна вулиця твого міста (села)?
10. Які села та міста Черкащини ви знаєте?

Тестові завдання для дітей (за В.А.Тетьоркіною):

I. „МИ УКРАЇНЦІ”

1. Віднови прислів'я та поясни його зміст.
Батьківщини, без, людина, що, соловей, пісні, без.
2. Продовж речення.
Моя Батьківщина — _____.
Бути справжнім українцем — значить, _____.
Патріотом називають людину, яка _____.
Громадянин України — це той, хто _____.
Я хотів би бачити свою Батьківщину _____.
3. Народні українські костюми.
Прикрась голову дівчинки віночком із квітів, і тоді її національний костюм буде повним.

II. ТВОЯ КРАЇНА — УКРАЇНА

Допиши речення.

Я живу в Україні

- Україна — незалежна _____
- Державними символами України є _____
- День Незалежності України _____
- Найбільші міста України _____
- Найбільші ріки України _____
- Найбільші озера України _____

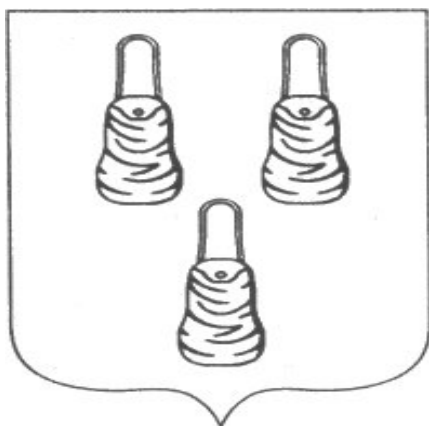
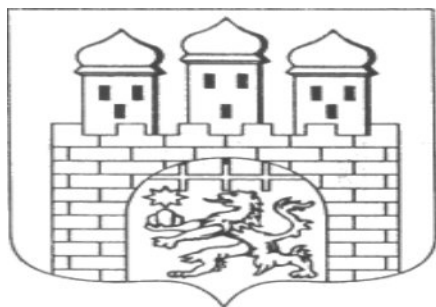

На якій ріці стоїть Київ?

Як називається головна вулиця Києва?

Які музеї столиці ти знаєш?

Кожне місто має свій символ — герб. На малюнку зображені герби Львова, Сум, Києва і Змієва. Угадай, який належить Києву?

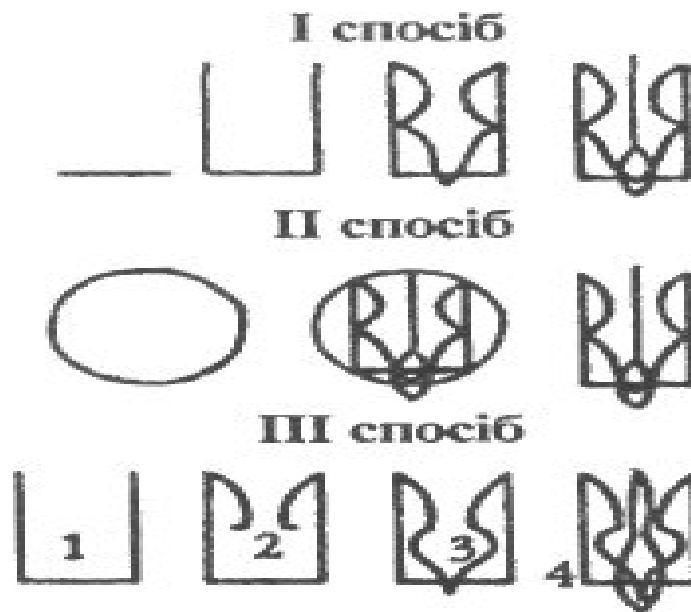
Герб
(села, області).

мого міста

V. Творчі завдання для дітей

1. Зібрати поштові марки з теми: визначні місця і люди Черкащини, історичні місця Черкащини, видатні люди України, пам'ятники України.
2. Створити по групах (метод проектів) карту-подорож по видатних місцях твого рідного міста (села, району, області). Розкажи, щоб ти порадив туристам подивитись в першу чергу. Стань для них екскурсоводом по рідних місцях.
3. Робота творчих груп (за інтерактивною технологією). Спробуйте доповнити свої знання про історію походження українського прапора, гербу та гімну: перша група – збирає матеріали про історію українського гербу; друга група – українського прапора; третя група – про історію створення українського гімну.
- Виборювання дітьми почесного права сфотографуватись біля державного прапора України, який знаходиться у школі (для кращих знавців рідної мови, переможців конкурсів, змагань, фестивалів). Конкурс шкільної символіки (емблема, прапор, гімн). Конкурс малюнків на кращу шкільну символіку.
4. Намалюй герб України одним з трьох способів.

5. Виставка дитячих малюнків з теми „Державні символи України”, „Знай свої права, дитино!”

Рідний край

Біля твоєї хати ростуть різнобарвні айстри, жовтогарячі чорнобривці, гвоздики.
 Вузенька стежинка біжить на лужок. Над криницею росте калина.
 Із поля долітає гуркіт моторів. Там працює твій батько.
 Звідси починається твоя Батьківщина.

Запитання й завдання до тексту:

- Яке речення передає головну думку тексту? Звідки для тебе починається твоя Батьківщина?
- Що таке Батьківщина? Від якого слова утворилося це слово? Назвіть близькі за значенням слова. (*Вітчизна, рідний край, рідна земля, рідна країна.*)
- Доберіть прикметники, з якими можна утворити словосполучення:

Батьківщина (яка?)...

Додаток до всіх занять

Досить продуктивним та цікавим для учнів на етапі підсумку знань учнів з патріотичного виховання виявилась така форма роботи – творчого завдання для дітей, як виконання колективного проекту по зібранню збірки українських прислів'їв, присвячених рідній Батьківщині, рідному краю, своїй землі, її героям, героїчній славі пращурів, народним традиціям тощо.

Для цього ми запропонувати такий творчий вид завдання для дітей в класі: по командах доповнити вміщені прислів'я іншими, подібними за змістом, звернувшись за допомогою до старших членів родини, вчителів, вихователів. Наводимо приклад навчальної абетки з патріотичного виховання для учнів та вчителів початкових класів:

А

Аби руки і охота, буде зроблена робота.
 Аби вмів робити, навчився би, як жити.

Б

Без верби і калини немає України.
 Без трудів не їстимеш пирогів.
 Без вірного друга велика туга.
 Будь сміливим не язиком, а ділом.
 Без відваги знаєш зневаги.

В
Всюди на світі добре: у Вітчизні – найліпше.
В чужому домі будь привітний, а не примітний.
Від поганого коріння не жди доброго насіння.

Г, Г
Гречність і відвага — козакові слава.

Д
Добре діло — твори сміло.
Де добрі люди, там біди не буде.
Дерево міцне корінням, людина родиною.
Доглядай землю плідну, як матір рідну.

Е
Не той друг, хто медом маже, а той друг, хто правду каже.
Де незгода, там часто шкода.
Не шукай правди в других, коли в тебе її немає.

Є
Єдність і братерство — велика сила.

З
Землі кланяйся низько, до хліба будеш близько.
З ремеслом дружити — в житті не тужити.
Здобудеш освіту — побачиш більше світу.
Зрубав дерево — посади два.
Згода дім будує, а незгода руйнує.

И
Більше науки — спритніші руки.
За рідний край життя віддай.
Та земля мила, де мати родила.

І
І будень, і неділя — лінивому все буділля.
Інший край — інший звичай.
Добре ім'я — найкраще багатство.

Й
Все добре переймай, а зла уникай.
Що край, то звичай, що сторона, то новина.
Нових друзів май, старих не забувай.

К
Козацькому роду нема переводу.
Красная мова находит добрі слова.

Л
Людина без вітчизни, як соловей без пісні.
Ліпше мовчати, ніж сварку зачати.
Ласкава дитина, як щаслива година.

М
Мир будує, війна руйнує.
Ми з такого роду, що любимо свободу.
Мовчання гнів гасить свободу.

Н
Народ без свободи — як риба без води.
Найдорожчий клад, як в родині лад.
Не лінуйся рано вставати, щоб змолоду більше знати.
Не хитруй, не мудруй, а чесно працюй.

О
Один у полі не воїн.

П
Праця чоловіка годує, а лінє марнує.
Посієш вчинок — виросте звичка.

Р
Рід пізнавай — все добре переймай.
Пізнай свій Рід — побачиш свій шлях у житті.
Рідна земля і в жмені мила.
Розум — скарб людини.

С
Слово до слова — зложиться мова.

Слово не горобець, вилетить — не піймаєш.
Слова ласкаві, думки лукаві.
Степ та воля — козацька доля.

Т

Талант — це наполеглива праця.
Теплі слова зігрівають душу людини.
Терпи козак, отаманом будеш.
Труднощі мучать, зате розуму учать.
Трудовий хліб — солодший за мед.

У

Україна — рідний край, про її добробут дбай.
У чужій стороні не так світить і сонце.
У всякім подвір'ї своє повір'я.

Х

Хліб житній — то батько рідний, гречана каша — то матір наша.
Хто матір забуває, того Бог карає.
Хто без діла, той без хліба.
Хто рано встає, той у роботі не відстає.

Ч

Честь втратиш — пропадеш, добро втратиш — наживеш.
Честю гордись, а батьком-матір'ю не хвались.
Чуже переступи, та не займай.

Ш

Шануй батька й няньку, буде тобі скрізь гладенько.
Шануй старших — доб'єшся поваги від молодших.
Шануй сам себе, шануватимуть люди тебе.
Робиш добро — не кайся, робиш зло — зла й сподівайся.

Щ

Щире слово, добре діло, душу й серце обігріло.
Що собі не мило, того й людям не зич.
Щоб не зазнати злої долі, працєю у школі, вдома, в полі.

Ю

Від краю до краю всім добра бажаю.
Наука і труд хороші плоди дають.
Стій за правду горою, то й люди з тобою.

Я

Які мамка й татко, таке й дитятко.
Як прийде туга, пізнаєш друга.
Як будеш чесно працювати, то прийде сама доля до хати.

Ь

Добре там живеться, де гуртом сіється і жнеться.
Мудрий не говорить, коли зробити, а скаже, коли зробити.
Веселий гість — дому радість.
Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь.

(Абетка: українські народні приказки та прислів'я / Упорядник С. Черепанова. — Львів: Стрім, 1997. —36 с.)

У ході дослідження нами було зроблено припущення, яке знайшло своє підтвердження в ході формувального експерименту. Ми виходили з того, що патріотичне виховання молодших школярів у позаурочній діяльності виявилось ефективним за умов:

- спрямування на розвиток особистості як найвищої цінності держави;
- впливу на почуття, переконання та діяльність вихованців;
- здійснення системного підходу в отриманні знань про свою Батьківщину

учнями, за рахунок взаємозв'язку урочної та позаурочної діяльності через навчальні предмети („Українська мова”, „Читання”, „Я і Україна”, „Природознавство” тощо);

- надання пріоритетної ролі у вихованні учнів 1-4 класів активним методам виховання (т. як ситуаційно-рольові ігри, соціально-проектна діяльність, „Мозкові атаки”, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій, методики колективних творчих справ тощо);

- творчого використання традицій національного виховання, етнопедагогіки.

Як переконливо засвідчує проведене нами експериментальне дослідження, патріотичне виховання школярів в сучасних умовах неможливе без застосування інтерактивних (дискусійних методів). Воно, на думку, О.В.Сухомлинської, повинно „не заганяти ідеї патріотизму в знаннєві конструкти, а пропонувати учням вправління в діях, в конкретній емоційно-діяльній сфері чи то у вигляді трудових зусиль, чи у вигляді емоційно-ціннісних, вільних від оцінювання переживань, не позбавляючи особистості й суспільство в цілому могутнього стимулу позитивного розвитку в цьому напрямі” [4, с. 14]. Цілком поділяючи цей напрямок патріотичного виховання школярів ми включили його у зміст нашої подальшої роботи з проблеми патріотичного виховання молодших школярів.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. Видання. – К.: Либідь, 2006. – 271 с.
2. Коркішко О.Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 "Теорія і методика виховання" / О.Г.Коркішко. – Луганськ, 2004. – 20 с.
3. Михальченко Н. Психокорекція патріотичної рефлексії молодших школярів / Н.Михальченко // Психологія і суспільство. – 2006. - №1. - С. 121-126.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: [навч. посібник] / Неля Євтихіївна Мойсеюк. – К., 2003. – 615 с.
5. Сисоєва С.О. Особистісно зорієнтовані педагогічні технології: метод проектів / С.О.Сисоєва // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: [практико зорієнтований збірник] / ред. – канд. істор. наук І.Г. Єрмаков. - К.: Вид-во „Департамент”, 2003. – С. 119 -124.
6. Сухомлинська О.В. Патріотизм як цінність: погляд на історію і сьогодення / Ольга Василівна Сухомлинська. – Шлях освіти. – 2010.- №2. – С. 10-14.
7. Фіцула М.М. Педагогіка: [навчальний посібник] / Михайло Миколайович Фіцула. – К.: „Академ видав”, 2006. – 560 с.

Г.А.Назаренко

ГОТОВНІСТЬ ПЕДАГОГІВ ДО ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Актуальність та стан розробки досліджуваної проблеми. Процес інтеграції України в Європейський освітній простір зумовлює реформування системи освіти нашої держави на різних рівнях. Сучасні напрями модернізації вітчизняної освітньої системи актуалізують потребу в педагогах нового типу, які готові до реалізації стратегічних завдань навчання, виховання та розвитку зростаючих громадян України.

У законах України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти пріоритетним завданням освітньої діяльності визначено виховання у молодого покоління почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, сприяння усвідомленню кожною зростаючою особистістю свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей.

В українському суспільстві відбувається переоцінка цінностей і, відповідно, цілей сучасної освітньої діяльності. Вищою цінністю в суспільстві проголошено людину, незалежно від її забезпеченості, працездатності, стану здоров'я, освіти, сімейного стану, раси, національності, статі, поглядів і переконань. Це стало передумовою того, що в центрі патріотично спрямованого виховного процесу постала особистість дитини як найвища цінність. У „Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді”

(автори І.Д.Бех, К.І.Чорна) зазначається, що в організації патріотичного виховання виникла нагальна необхідність гармонізувати відносини держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами–патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі; особистості, яка своєю діяльністю любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; а також суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

Вирішення завдань виховання патріотизму у дітей та учнівської молоді вимагає від педагогів нових, нетрадиційних підходів до організації виховного процесу. Це актуалізує необхідність модернізації системи післядипломної освіти в аспекті підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів, оскільки якість і ефективність виховання патріотичних почуттів підростаючого покоління залежить від рівня кваліфікації, професійної майстерності, педагогічної культури вчителів-вихователів.

З огляду на той факт, що нами не виявлено жодного фундаментального дослідження проблеми підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів в умовах модернізаційних суспільних змін, ми поставили перед собою завдання транслювати надбання наукової думки і педагогічної практики з питань підвищення рівня педагогічної культури вчителя у площину досліджуваної нами теми.

Проблема підвищення професійної майстерності, розвитку педагогічної культури вчителя активно досліджується багатьма вченими. Сучасні надбання стали можливими завдяки використанню історико-педагогічної спадщини, зокрема ідей класиків педагогіки Й.Г. Песталоцці, Ф.В.А. Дістервега, В.О.Сухомлинського про розвиток як загальної, так і педагогічної культури вчителя.

Вивчення філософської, культурологічної, психологічної та педагогічної літератури з проблеми формування та розвитку педагогічної культури дозволяє виділити кілька напрямів наукових досліджень: розкриття загальних основ розвитку професійної культури (Н. Крилова, Н. Ничкало, Т. Саломатова, О.Смірнова, Г.Соколова та ін.); вивчення основних проблем формування особистості вчителя як суб'єкта діяльності, цілісності його професійно-педагогічної підготовки (В. Бондар, С. Гончаренко, В. Гриньова, І. Зязюн, Н. Кичук, В. Кравець, М. Кузьміна, С. Максименко, О. Пехота, О. Пометун, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, М. Сметанський, Р. Хмелюк та ін.); висвітлення окремих аспектів професійної культури вчителя (Т. Бутенко, В. Грехнев, В. Кан-Калик, Я. Коломинський, С. Мельничук, А. Мудрик, І. Синиця, Г. Тарасенко та ін.).

Психологічні засади формування педагогічної культури вчителя, зокрема ідея унікальності внутрішнього світу людини, саморозвитку її як суб'єктивної реальності, знайшла своє відображення у працях І. Беґа, Т. Березіної, І. Кона, В. Слободчікова, А. Спіркіна, Г. Цукерман, І. Чеснокової та ін.; ідея гуманістичної психології про самоактуалізацію педагога як вищу форму його саморозвитку, тобто його здатності реалізувати те, що в ньому закладено, відповідно до власних вищих потреб, висвітлена у працях А. Маслоу, К. Роджерса, Г. Олпорта, В. Франкла.

Протягом останніх років активізувалась увага науковців до морально-етичних аспектів підвищення рівня професійної культури педагогічних працівників. Так, проблеми розвитку комунікативних здібностей педагогів розглядали О.Гура, В.Васильєв, О.Канюк, А.Капська, Г.М'ясоїд, А.Первушина та ін.. Окремі питання професійної етики педагогічних працівників аналізуються у дослідженнях Л.Долинської, О.Дубасенюк, І.Зверєвої, Л.Коваль, Л.Мищик, І.Миговича, В.Сагарди тощо.

У зарубіжній педагогіці проблеми професійної культури висвітлені у дослідженнях Л.І. Бейєра, К.Д. Борича, Р. Брунера, Дж.А. Пагано, Л. Труобриджа, В. Файнберга, В. Цифройнда та ін. На їх думку, найпоширенішими компонентами професійно-педагогічної культури вчителя є такі: вміння ставити цілі та планувати свою роботу,

знання особливостей дітей, віра в учня, висока культура спілкування, прагнення до саморозвитку і самовдосконалення та інші.

Протягом останніх трьох десятиліть виконано чимало досліджень, присвячених підвищенню рівня педагогічної культури молодого вчителя. Прикладом є праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, Є.Березняка, А.Бритвихіна, О.Мороза, С.Кондратьєвої, С.Овдея (проблеми адаптації молодого вчителя); С.Вершловського, Г.Лесохіна (психолого-педагогічні проблеми діяльності молодого вчителя); Л.Вовк (педагогічне спілкування молодого вчителя як фактор його професійного становлення); Б.Дьяченка (розвиток професіоналізму молодого вчителя в системі післядипломної освіти); І.Жерносека, В.Маслова, М.Красовицького (підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, зокрема, молодих), О.Солодухової (психологічні засади процесу професійної адаптації молодого вчителя); В.Радул (соціальна зрілість молодого вчителя та соціально-педагогічні умови його професійного становлення); Ф.Фуллер, Л. Шульман, А. Комбе (сучасні підходи до професійного становлення і розвитку молодого вчителя), Т.Щербань (професійне становлення молодого вчителя як психологічна проблема).

Педагогічна культура у зазначеній вище науковій літературі розглядається як динамічна система загальнолюдських педагогічних цінностей, творчих способів педагогічної діяльності й особистісних досягнень людей, які займаються навчанням і вихованням. Це поняття багатогранне і вивчається в різних аспектах. Зміст педагогічної культури залежить від способів педагогічної діяльності вчителя, рівня педагогічної майстерності викладача і визначається характером ставлення до того чи іншого виду діяльності на рівні суб'єкт-суб'єктних відносин.

Феномен професійно-педагогічної культури можна уявити як інтегральну якість особистості педагога, умову та передумову ефективної педагогічної діяльності, узагальнений показник професійної компетентності вчителя і мету професійного самовдосконалення. Основним змістом професійно-педагогічної культури вчителя є його здатність до безперервної самоосвіти, самовиховання, саморозвитку, перетворювальної діяльності, свідомого підкорення діяльності ціннісним соціокультурним пріоритетам, ефективного самоуправління і творчої самореалізації.

У сучасній психолого-педагогічній літературі педагогічну культуру характеризують як вияв сутнісних духовно-творчих властивостей особистості, професійної діяльності і спілкування вчителя (А. Барабанщиков). Вчений І.Ісаєв пропонує чотирьохкомпонентну модель професійно-педагогічної культури, структурними складниками якої є аксіологічний, технологічний, творчий, особистісний. В.Сластьонін з реалізацією культурологічного підходу до педагогічної освіти пов'язує можливість подолання тенденцій розвитку безособистісної, абстрактно-формальної педагогіки, а формування професійної культури вчителя вважає найважливішим об'єктом наукового пізнання й організаційно-управлінських рішень.

За О.Мешко, педагогічна культура — вищий ступінь відповідності рівня розвитку особистості й професійної підготовленості педагога до специфіки педагогічної діяльності. Це особистісно опосередкований педагогічний професіоналізм, що дозволяє здійснювати педагогічну діяльність на вищому рівні її соціальних, гуманних, моральних, власне педагогічних, наукових і спеціальних критеріїв.

Л. Мігіна досліджувала проблему формування професійно-педагогічної спрямованості, яка, на думку вченої, може бути визначена як система емоційно-ціннісних ставлень, що задає ієрархічну структуру домінуючих мотивів особистості вчителя до її утвердження в педагогічній діяльності й спілкуванні.

Сучасне розуміння педагогічної культури вчителя передбачає наявність у педагога ґрунтовних знань з психології, вміння використовувати їх у своїй практичній роботі з учнями, а також здатність бачити за поведінкою дитини її душевний стан, рівень розвитку її пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, рис характеру, вміння швидко і правильно орієнтуватися у різних педагогічних ситуаціях на уроках і поза ними,

оцінювати їх, вибрати відповідні підходи у спілкуванні з конкретною дитиною й учнівським колективом, адекватно до ситуації впливати на свідомість і поведінку школяра. Знання психологічних засад педагогічної діяльності дає змогу вчителю здійснювати компетентний вибір ефективних форм, методів, засобів навчання і виховання, що є серйозною запорукою успішної реалізації педагогічного процесу. Тільки вчитель, який добре знає вікові особливості дітей і має високий рівень психолого-педагогічної культури, здатний організувати продуктивне спілкування з дітьми, вести з ними конструктивний діалог, налагоджувати співробітництво і добиватися значних позитивних результатів у навчально-виховній роботі.

Окремі аспекти підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів висвітлені у дослідженнях О.Абрамчук (патріотичне виховання студентів вищих навчальних закладів), В.Бугрій (становлення і розвиток системи краєзнавчої роботи в школах), Т.Гавлітіної (національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу), М.Ратко (виховання у старшокласників світоглядних уявлень в процесі освоєння цінностей української художньої культури), С.Рашидової (виховання почуття патріотизму старшокласників на культурно-художніх традиціях Донбасу), О.Стьопіної (виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва) та ін.. Проте проблема підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів не є основним предметом дослідження у вищезазначених наукових працях.

Вивчення й аналіз практики патріотичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах дає можливість констатувати існування протиріччя між необхідністю запровадження в український освітній простір особистісно орієнтованих технологій, які ґрунтуються на суб'єктно-рефлексивній позиції учня, - і недостатньою професійною майстерністю педагогів у цьому аспекті; між потребою актуалізації культурно-історичного контексту патріотичного виховання підростаючого покоління в умовах модернізаційних суспільних змін і нерозробленістю змістового, процесуального та методичного компонентів відповідної професійної післядипломної освіти.

Наявність означених суперечностей, актуальність і теоретико-методична нерозробленість проблеми зумовили вибір теми дослідження „Підготовка педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів”.

Об'єктом дослідження є процес підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів.

Предметом дослідження є зміст, технології та психолого-педагогічні умови підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити організаційно-змістову модель підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів в умовах модернізаційних суспільних змін.

Загальна *гіпотеза* дослідження ґрунтується на припущенні, що підготовка педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів здійснюватиметься ефективніше за умов:

- неперервності післядипломної освіти педагогів, яка оптимально враховує рівень готовності педагогів до патріотичного виховання учнів;
- варіативності програм підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів;
- активної самоосвітньої діяльності вчителів у даному аспекті, участі у всіх можливих формах методичної роботи, які відповідають особистісним потребам у фаховому вдосконаленні.

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези визначено такі *завдання дослідження*:

- Вивчити стан розробленості досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці.
- Визначити теоретико-методологічні засади підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів.

- Розробити методикку виявлення готовності педагогів до патріотичного виховання учнів; зміст, форми і методи відповідної підготовки у системі післядипломної освіти.
- Експериментально перевірити організаційно-змістову модель підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концепції патріотичного та громадянського виховання, виховання гуманістичних цінностей, демократизації та гуманізації освіти (І.Бех, О.Вишневський, Н.Ганнусенко, С.Гончаренко, О.Сухомлинська, К.Чорна); праці українських та зарубіжних учених з проблем філософії неперервної освіти (І.Зязюн, В.Кремень); сучасної системи неперервної професійної освіти (Н.Абашкіна, Г.Балл, С.Гончаренко, Т.Десятов, С.Квятковскі, Н.Ничкало, В.Семиченко, С.Сисоєва, Л.Пуховська, К.Чарнецькі); системного аналізу (В.Афанасьєв, М.Каган, В.Кузьмін); теорії освітніх систем та їх розвитку (Ю.Бабанський, В.Безпалько); професійної підготовки вчителя (Є.Барбіна, О.Савченко); післядипломної освіти педагогічних працівників (В.Бондар, С.Крисюк, А.Кузьмінський, В.Маслов, В.Олійник, Н.Протасова, О.Тонконога, П.Худоминський, М.Хаберман); підготовки вчителя в зарубіжній школі (М.Красовицький, М.Лещенко, О.Сухомлинська); психологічної підготовки педагогів, їх професійної адаптації (Г.Балл, О.Мороз, Т.Яценко); розвитку професійно значущих якостей особистості педагога (Є.Барбіна, В.Безпалько, О.Дубасенюк, Т.Льбіна, М.Каган, Н.Кузьміна, А.Маркова, В.Маслов, В.Сластьонін, Г.Сухобська, О.Щербак); розробки структури професійно-педагогічної діяльності (Ю.Кулюткін, Н.Новік, О.Смірнова); розвитку професійної компетентності педагогів у системі методичної роботи на рівні навчального закладу (М.Кравцов, М.Поташник); розвитку професійної компетентності педагогів під час курсової підготовки (Т.Браже, А.Даринський, В.Кубинський).

Основними *методами* дослідження були:

- теоретичні – порівняльний аналіз навчальних планів і програм післядипломної педагогічної освіти в контексті досліджуваної проблеми; системний аналіз методичної документації, теоретичне моделювання, систематизація і узагальнення;
- емпіричні – анкетування, спостереження, бесіди, інтерв'ю, тестування, оцінювання і самооцінювання; констатувальний та формувальний педагогічні експерименти; якісна і кількісна обробка даних; педагогічна експертиза.

Дослідження здійснювалось у чотири етапи. **На першому - підготовчому етапі** (січень 2008 р. – грудень 2008 р.) - вивчався стан розробленості досліджуваної проблеми в педагогічній теорії, аналізувався досвід діяльності інститутів післядипломної педагогічної освіти з підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів, розроблялась методика виявлення готовності педагогів до патріотичного виховання учнів. Крім цього, вивчались потенційні можливості суб'єктів дослідно-експериментальної роботи; розроблялись концептуальні засади науково-дослідної роботи з теми дослідження, здійснювався відбір методик і технологій дослідження, моніторингу експерименту.

На другому - діагностико-концептуальному етапі (вересень 2008 р. – грудень 2008 р.) - визначались критерії та показники готовності педагогів до патріотичного виховання учнів; здійснювалась діагностика готовності педагогів до патріотичного виховання учнів; аналізувались матеріали констатувального етапу дослідження; розроблялась модель підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів.

На третьому - формуальному етапі (січень 2009 р. - січень 2010 р.) - здійснювалось впровадження, внесення коректив та доповнень у розроблену модель підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів; досліджувались психолого-педагогічні умови підвищення ефективності процесу підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів; здійснювався поточний моніторинг рівня готовності педагогів до патріотичного виховання учнів, оцінювалась

ефективність формувальних впливів; накопичувався набутий педагогічний досвід з питань підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів.

На четвертому - контрольно-узагальнювальному етапі (лютий 2010 р. - грудень 2010 р.) - здійснювалось контрольне діагностування рівня готовності педагогів до патріотичного виховання учнів згідно з визначеними критеріями і показниками; порівнювались результати діагностико-констатувального і контрольно-узагальнювального етапів експерименту. Визначалось співвідношення результатів експерименту з поставленою метою та завданнями; здійснювались кількісний та якісний аналізи, системне оцінювання ефективності впровадження розробленої моделі підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів; поширювався досвід науково-дослідної роботи з означеної проблеми через публікації у пресі; підготовлений науковий звіт про підсумки проведення науково-дослідної роботи за темою дослідження.

Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження дозволив визначити сутність і структуру готовності педагога до патріотичного виховання учнів.

Виявлено, що передумовою ефективної будь-якої педагогічної діяльності вчителя є його професійна культура як інтегральна якість особистості педагога, узагальнений показник професійної компетентності вчителя і мета професійного самовдосконалення. Однією із пріоритетних складових професійної культури педагога є його готовність до патріотичного виховання учнів. Ця складна особистісна якість вчителя регулює його діяльність у сфері патріотичного виховання учнів, забезпечує ефективність цього процесу.

Готовність педагога до патріотичного виховання учнів ми розглядаємо як систему інтегрованих властивостей особистості, адекватних структурі та змісту патріотичного виховання як складової педагогічної діяльності. Ця інтегрована професійна характеристика педагога передбачає сформованість патріотичних почуттів та моральної сфери особистості вчителя, усвідомленість базових цінностей педагогічної діяльності, наявність мотиваційно-ціннісного ставлення до процесу патріотичного виховання учнів, володіння ефективними способами і засобами досягнення цілей патріотичного виховання, здатності до рефлексії та самовдосконалення у цій сфері. Готовність педагога до патріотичного виховання учнів є основою, внутрішньою силою активної суспільної та професійної позиції вчителя.

Сформованість патріотичних почуттів вчителя є передумовою його готовності до патріотичного виховання учнів. Це положення базується на дослідженнях багатьох вчених, які особистий приклад педагога визнають найважливішим засобом виховання. Іншими словами, вчитель, який сам не є патріотом, не спроможний здійснювати ефективний процес патріотичного виховання учнів. Отже, педагогу мають бути притаманні любов до Батьківщини, усвідомлення безперечної цінності своєї країни, віра у її майбутнє, спроможність безкорисно радіти її досягненням, сприяти становленню й утвердженню її як правової, демократичної, соціальної держави; любов, повага та доброзичливе ставлення до українського народу, досконале володіння державною мовою, ціннісне ставлення до історії та культури власного народу, готовність до плідної праці на користь рідної землі, турбота про збереження природи країни та її багатств.

З огляду на те, що українське суспільство зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості учня, становлення його патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі, важливим компонентом готовності педагога до патріотичного виховання учнів є сформованість *моральної сфери особистості вчителя*. Вельми проблематичним буде виховання в учнів, скажімо, поваги до українського народу педагогом, якому не властиве почуття поваги до іншої людини.

Здійснення ефективного процесу патріотичного виховання учнів неможливе без *усвідомлення базових цінностей педагогічної діяльності*, які оптимально поєднують цінності виховання на засадах гуманістичної етики та просоціальні цінності, що обумовлені вимогами суспільства та демократичного устрою держави. Це своєрідна система переконань, ідеалів, прагнень, відносин, а також етичних принципів педагогічної

взаємодії. Такими цінностями є *неповторність та недоторканість людського життя, гуманізм, мир, свобода, толерантність, милосердя, соціальне право і соціальне благополуччя, людська гідність, відмова від насилля, гармонія людини з оточуючим середовищем*. Підкреслимо, що ціннісне ставлення до людини та її життя реалізується через дотримання прав людини, зокрема її права на життя, навчання та працю; справедливі, сприятливі та гідні умови її навчання та праці; відпочинок, дозвілля, соціальне забезпечення, медичне обслуговування, культурне самовираження. Орієнтація на базові цінності педагогічної діяльності є передумовою створення у рамках патріотично спрямованого виховного процесу сприятливих умов для саморозвитку та самореалізації кожного учня, задоволення його освітніх потреб, розвиток його особистісного потенціалу та здібностей. На загальнодержавному рівні це сприятиме підвищенню благоустрою, задоволенню індивідуальних, колективних і національних потреб, досягненню соціальної справедливості, реалізації рівності прав. На особистісному рівні це дасть змогу ставитися до вихованця як до активного учасника процесу патріотичного виховання, сприймати учня як особистість зі своїми індивідуальними проявами типологічних особливостей, конкретними соціальними запитами, як суб'єкта з певними ставленнями і якостями, представника конкретної культури.

Наявність у педагога *мотиваційно-ціннісного ставлення* до процесу патріотичного виховання учнів передбачає усвідомлення ним не лише на професійному, а й на особистісному рівні важливості та практичної значущості педагогічної діяльності у цьому аспекті, смислу і цілей патріотичного виховання у контексті актуальних проблем сучасного державотворення. Про наявність такого ставлення свідчить також дотримання педагогом принципів професійної відповідальності за результати виховання перед дітьми, батьками, представниками професії, суспільством, державою. Це усвідомлене ставлення педагога до патріотичного виховання учнів обумовлюється його професійними інтересами, ціннісними орієнтаціями та ідеалами. Підкреслимо, що ефективність виховання патріотичних почуттів учнів забезпечується лише адекватною цілям патріотичного виховання мотивацією.

Ефективність процесу патріотичного виховання учнів, безумовно, знаходиться у прямій залежності від рівня *володіння педагогом ефективними способами і засобами досягнення цілей патріотичного виховання*.

Важливою складовою готовності педагога до патріотичного виховання учнів є *здатність до рефлексії та самовдосконалення*, що передбачає усвідомлення себе як громадянина-патріота України, який власним прикладом, шляхом організації спільної діяльності та спілкування виховує зростаючих громадян як патріотів-гуманістів. Усвідомлення сильних та слабких сторін власної особистості в аспекті патріотичного виховання дасть змогу визначити зміст діяльності щодо самовдосконалення.

Структурно-компонентний аналіз готовності педагогів до патріотичного виховання учнів дав змогу виділити *когнітивний, мотиваційно-ціннісний, процесуально-технологічний та рефлексивно-особистісний* її компоненти, які водночас вважаємо критеріями сформованості цього феномену. Кожний з компонентів-критеріїв представлений відповідними показниками їх проявів.

Когнітивний критерій складає система загальнопедагогічних, предметних та спеціальних знань, необхідних педагогу для реалізації завдань патріотичного виховання учнів. **Його показниками є знання:**

- сутності патріотизму як пріоритетної якості громадянина;
- основних нормативно-правових актів, що урегулюють суспільно-політичне життя країни;
- сутності основних понять суспільно-політичної сфери життєдіяльності;
- теоретичних засад патріотичного виховання учнів;
- загальної вікової та педагогічної психології;

- психолого-педагогічних умов, методики та технологій виховання патріотизму в учнів різних вікових категорій.

Мотиваційно-ціннісний критерій готовності педагогів до патріотичного виховання учнів виражає його емоційно-ціннісне ставлення до проблем патріотичного виховання, наявність сформованих мотивів та бажання здійснювати патріотичне виховання учнів, систему ціннісних орієнтацій педагога в аспекті патріотичного виховання.

Його показниками є:

- усвідомлення необхідності здійснювати патріотичне виховання зростаючих громадян України;
- соціально-значущі мотиви діяльності педагога щодо патріотичного виховання учнів;
- ціннісні орієнтації в аспекті патріотичного виховання (система переконань, ідеалів, прагнень, ставлень, а також етичних принципів педагогічної взаємодії).

Показниками *процесуально-технологічного критерію* готовності педагога до патріотичного виховання учнів є:

- вміння вибрати доцільні види діяльності, методи, прийоми, техніки та технології патріотичного виховання;
- рівень володіння методами і формами, а також сучасними технологіями патріотичного виховання учнів.

Рефлексивно-особистісний критерій є основою професійного зростання та розвитку педагогічної майстерності, зумовлює оптимальний творчий потенціал особистості й забезпечує високу продуктивність і стабільність діяльності незалежно від впливу зовнішніх умов і факторів. Його показники:

- гуманістична спрямованість особистості педагога;
- система особистісних якостей, які дають змогу оптимально розв'язувати проблеми патріотичного виховання учнів;
- культура емоцій і вольових проявів учителя, саморегуляція діяльності;
- здатність до педагогічної рефлексії, професійного та особистісного зростання.

З метою визначення рівня сформованості вищезазначених критеріїв педагогів нами розроблена *методика констатувального етапу експерименту*, яка передбачала отримання аналітичної інформації з різних джерел за допомогою системи методів: інформаційно-констатувальних (педагогічне спостереження, інтерв'ю, анкетування, ранжування); оціночних (експертна оцінка, незалежні характеристики, самооцінка); продуктивних (оцінка продуктів та результатів освітньої діяльності педагога, тестування) (Додаток1).

Отже, на констатувальному етапі експерименту нами вивчений стан розробленості досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці, визначені теоретико-методологічні засади підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до патріотичного виховання учнів та розроблено методику виявлення рівня готовності педагогів за когнітивним, мотиваційно-ціннісним, процесуально-технологічним та рефлексивно-особистісним критеріями.

Результати констатувального етапу експерименту виявили проблеми у готовності педагогів до вирішення завдань патріотичного виховання учнів, зокрема, недостатній рівень знань:

- основних нормативно-правових актів, якими регламентується суспільно-політичне життя в Україні;
- політичних, економічних, соціальних, культурних та особистісних прав громадянина;
- основних підходів до формування патріотизму учнів в умовах Української державності.

На фоні достатнього рівня сформованості мотиваційно-ціннісного критерію готовності до патріотичного виховання учнів педагоги відчували труднощі у висвітленні

демократичних цінностей суспільно-політичного життя у країні та виявили недостатній рівень знань про гуманістичні цінності особистості як члена українського суспільства. Важким для них стало завдання визначити, які мотиви, настанови, ціннісні орієнтації, ідеали та переконання необхідно, на їхню думку, формувати в учнів у процесі патріотичного виховання.

Вивчення рівня сформованості процесуально-технологічного критерію готовності педагогів до патріотичного виховання учнів за методом незалежного оцінювання виявило проблеми з питань:

- моделювання процесу патріотичного виховання учнів;
- стимулювання активності учнів у патріотично спрямованій діяльності;
- здійснення діагностики рівня вихованості патріотизму у дітей;
- організації індивідуальної роботи у патріотичному вихованні учнів.

Оцінюючи власний досвід патріотичного виховання учнів, педагоги зазначили, що для підвищення ефективності цього процесу їм необхідно поглибити знання з вікової психології та навчитися застосовувати інноваційні технології патріотичного виховання.

Зазначені вище проблеми підготовки педагогів до вирішення завдань патріотичного виховання учнів враховані під час розробки *методики формувального етапу експерименту*.

З метою підвищення рівня готовності педагогів до патріотичного виховання дітей та учнівської молоді нами розроблені й апробовані:

- програма спецкурсу „Теорія і методика патріотичного виховання учнів” для використання на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- модель і методика підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів у процесі методичної роботи у міжкурсовий період.

Таким чином, ми намагались забезпечити неперервність післядипломної освіти педагогів з означеного питання. Реалізація принципу особистісно орієнтованого підходу досягалась шляхом оптимального врахування рівня готовності педагогів до патріотичного виховання учнів, виявленого під час вхідного діагностування, та організації активної самоосвітньої діяльності вчителів у даному аспекті, участі у всіх можливих формах методичної роботи, які відповідають особистісним потребам у фаховому вдосконаленні з питань патріотичного виховання дітей та учнівської молоді.

Організація підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів враховувала виявлені Л.Лісіною основні особливості навчання вчителя як дорослої людини, яка має відповідну педагогічну освіту, а також певний досвід діяльності у даному аспекті:

- учительська аудиторія має потребу в обґрунтуванні того, навіщо потрібно вивчити даний курс чи тему; вони не пошкоднують часу й сил, щоб зрозуміти, навіщо й чи варто витратити час і сили на вивчення того, що їм пропонують;
- у ході навчання вчителів потрібно надати можливість самостійного вибору, а щоб самостійний вибір відбувся, повинні бути альтернативи; здатність самостійно приймати рішення, нести за них відповідальність – основна риса поведінки й самосвідомості кожної психологічно зрілої людини; у кожного вчителя своя система життєвих цінностей і з усього різноманіття прийнятих норм він сам повинен вирішити, що йому підходить, а що - ні; найоптимальніший варіант – спонукати слухача самому зробити висновки й вибір;
- учитель не сприймає нові знання, якщо вони не узгоджуються з його практичним життєвим і педагогічним досвідом, тому що дорослій людині не можна сказати: „усе, що ти робила до цього – неправильно, а потрібно робити лише так”; тому процес навчання вчителів не буде плідним, якщо він обмежується лекцією, яку читає викладач; необхідно вести постійний діалог, щоб пов'язати нову інформацію з особистим досвідом вчителів;
- учителі готові вчитися тоді, коли їхня життєва ситуація створює необхідність у новому знанні або необхідність працювати більш ефективно; поштовхом до навчання

можуть стати проблеми у професійній діяльності, взаємодії з колегами, учнями, їх батьками, відсутність конструктивного досвіду; доти, поки вчитель почуває себе абсолютно успішним у своїй діяльності й освітнє середовище не висуває йому нових вимог, - у нього не виникне мотивації до навчання;

- вчитель включається в навчання, якщо побачить його практичну спрямованість.

Врахування зазначених вище особливостей навчання вчителя як дорослої людини дало змогу визначити основні методологічні підходи до формування та розвитку готовності педагогів до патріотичного виховання дітей та учнівської молоді: системний, особистісно орієнтований, антропологічний, діалогічний, діяльнісний, аксіологічний та компетентнісний підходи.

Системний підхід дозволяє виявити спільні властивості, системоутворюючі характеристики окремих елементів процесу підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів у системі післядипломної освіти, принципи його побудови і структуру. Визначальними у цьому аспекті є компоненти (мета, завдання, принципи, зміст, методи, прийоми, форми та засоби, а також результат), структура (взаємне розміщення і взаємодія компонентів), функції та фактори, що об'єднують систему (інтегративні компоненти).

Особистісно орієнтований підхід полягає в орієнтації на особистість педагога як на мету, суб'єкт, результат і головний критерій ефективності процесу підготовки його до здійснення патріотичного виховання учнів. Цей підхід, на нашу думку, конкретизується в антропологічному, діалогічному, діяльнісному та аксіологічному підходах.

Антропологічний підхід вимагає вивчення і врахування індивідуальних особливостей педагога, його потенційних можливостей, інтересів і потреб в організації навчання на курсах підвищення кваліфікації та методичної роботи у міжкурсовий період. Цей підхід конкретизується в *індивідуальному й диференційованому* підходах.

Діалогічний підхід передбачає налагодження рівноправних, партнерських, паритетних відносин на засадах діалогу між усіма суб'єктами процесу підготовки педагогів до вирішення завдань патріотичного виховання. Відповідно до цього підходу, необхідно стимулювати активність самого педагога у його професійному навчанні, формувати мотиви для його самовиховання, створювати умови для саморозвитку.

Діяльнісний підхід базується на визнанні діяльності основним засобом і вирішальною умовою професійного вдосконалення педагога. Цей підхід, будучи тісно пов'язаним з особистісно орієнтованим, передбачає формування у педагогів умінь визначати мету, планувати, організовувати виконання, корегувати, контролювати, аналізувати й оцінювати результати діяльності з підвищення власної професійної майстерності.

Аксіологічний підхід вимагає врахування у підготовці педагогів до патріотичного виховання учнів як системи професійно-педагогічних цінностей, так і системи патріотичних цінностей як певних смислів і побудованих на цій основі способів поведінки.

Компетентнісний підхід полягає у зміщенні акценту з накопичення нормативних знань, умінь і навичок – до формування і розвитку готовності й спроможності особистості діяти, розширення досвіду успішної професійної діяльності в контексті патріотичного виховання учнів. Компетентність, як інтегрована характеристика особистості, містить не лише знання й уміння, а й ставлення, досвід діяльності та поведінкові моделі особистості вчителя.

Відповідно до цих методологічних підходів були визначені основні принципи процесу підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів:

- *Принцип усвідомлення навчання* (усвідомлення, осмислення всіма, хто навчається й навчає, усіх параметрів процесів навчання й своїх дій щодо організації процесу навчання).

- *Пріоритет самостійного навчання* (самостійна діяльність є основним видом навчальної роботи дорослих, які навчаються. Під самостійною діяльністю розуміється самостійне здійснення тими, хто навчається, організації процесу свого навчання).

- *Принцип опори на досвід* того, хто навчається. Відповідно до цього принципу, життєвий (побутовий, соціальний, професійний) досвід того, хто навчається, використовується в якості одного із джерел навчання як того, хто навчається, так і його колег.

- *Контекстність навчання*. Відповідно до цього принципу навчання, з одного боку, переслідує конкретні, життєво важливі для того, хто навчається, цілі, що орієнтовані на виконання їм соціальних ролей або вдосконалення особистості, а з іншого боку, - будується з обліком професійної, соціальної, побутової діяльності того, хто навчається, і його професійних потреб.

- *Принцип актуалізації результатів навчання*, який припускає невідкладне застосування на практиці придбаних тими, хто навчається, знань, умінь, навичок, якостей.

- *Принцип елективності навчання* (означає надання тому, хто навчається, певної свободи вибору цілей, змісту, методів, джерел, засобів, часу, місця навчання, а також способів оцінювання результатів навчання).

В узагальненому вигляді основні принципи навчання вчителів можна представити таким чином:

1. *Актуальність*. Те, що говориться під час навчання, повинно мати відношення до професійного життя того, хто навчається.
2. *Участь*. Ті, хто навчається, повинні брати активну участь у навчальному процесі й безпосередньо використати нові знання й навички вже в процесі навчання.
3. *Зворотний зв'язок*. Тим, хто навчається, потрібно постійно надавати інформацію про те, наскільки вони просунулися вперед. Наявність такої інформації дозволяє їм скорегувати своє поведіння для досягнення більш високих результатів.

Зазначеним вище принципам відповідає програма *спецкурсу „Теорія і методика патріотичного виховання учнів”* для використання на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, яка розрахована на 108 годин і має на меті теоретико-методологічну, психолого-педагогічну та технологічну підготовку педагогів з означеної проблеми, а також підвищення мотиваційно-ціннісного та рефлексивно-особистісного рівня готовності вчителів до вирішення завдань патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Це сприятиме усвідомленню педагогами теоретико-методологічних засад та змісту патріотичного виховання учнів на сучасному етапі українського державотворення, опануванню ними процесуально-технологічною складовою відповідної підготовки у системі післядипломної освіти.

Програма спецкурсу містить чотири модулі, кожен із яких складається як із *інваріантної* частини, що містить питання, які необхідно опрацювати всім слухачам курсів, та *варіативної* частини, яка надає педагогам можливість обирати для опанування питання відповідно до власних уподобань та рівня готовності до патріотичного виховання учнів, виявленого в результаті вхідного діагностування.

У процесі навчання за *„Теоретико-методологічним модулем”* слухачі курсів підвищення кваліфікації мають змогу усвідомити сутність патріотизму як пріоритетної якості громадянина, положення основних нормативно-правових актів, що урегулюють суспільно-політичне життя країни; сутність основних понять суспільно-політичної сфери життєдіяльності; теоретичні засади патріотичного виховання учнів; основні положення загальної вікової та педагогічної психології; психолого-педагогічні умови та зміст виховання патріотизму учнів різних вікових категорій. Отже, цей модуль також спрямований підвищенню рівня психологічної готовності педагогічного працівника до вирішення завдань патріотичного виховання учнів, яка, в першу чергу, передбачає наявність у нього ґрунтовних знань з психології, вміння використовувати їх у своїй практичній роботі з учнями, а також здатність бачити за поведінкою дитини її душевний стан, рівень розвитку її емоційно-вольової сфери, рис характеру, вміння швидко

і правильно орієнтуватися у різних педагогічних ситуаціях, оцінювати їх, вибрати відповідні підходи у спілкуванні з конкретною дитиною і учнівським колективом, адекватно до ситуації впливати на свідомість і поведінку школяра.

Саме високий рівень психологічної готовності педагогів до патріотичного виховання учнів дає вчителю можливість здійснювати компетентний вибір ефективних форм, методів, засобів патріотичного виховання, що є серйозною запорукою успішної реалізації педагогічного процесу. Тільки вчитель, який добре знає вікові особливості дітей і має високий рівень психологічної підготовки, здатний організувати продуктивне спілкування з дітьми, вести з ними конструктивний діалог, налагоджувати співробітництво і добиватися значних позитивних результатів у виховній роботі.

„Мотиваційно-ціннісний модуль” сприяє формуванню у слухачів курсів підвищення кваліфікації емоційно-ціннісного ставлення до проблем патріотичного виховання, суспільно та особистісно цінних мотивів та бажання здійснювати патріотичне виховання учнів, упорядкуванню системи ціннісних орієнтацій педагога в аспекті патріотичного виховання. Таким чином, педагоги усвідомлюють необхідність здійснювати патріотичне виховання зростаючих громадян України, соціально-значущі мотиви діяльності педагогічного працівника щодо патріотичного виховання учнів.

Ефективність процесу патріотичного виховання учнів, безумовно, знаходиться у прямій залежності від рівня володіння педагогом ефективними способами і засобами досягнення цілей патріотичного виховання. „Процесуально-технологічний модуль” програми спрямований на формування та розвиток у педагогічного працівника вміння вибрати доцільні види діяльності, методи, прийоми, техніки та технології патріотичного виховання; підвищення рівня володіння методами і формами, а також сучасними технологіями патріотичного виховання учнів.

Важливою складовою готовності педагога до патріотичного виховання учнів є здатність до рефлексії та самовдосконалення, що передбачає усвідомлення себе як громадянина-патріота України, який власним прикладом, шляхом організації спільної діяльності та спілкування виховує зростаючих громадян як патріотів-гуманістів. Усвідомлення сильних та слабких сторін власної особистості в аспекті патріотичного виховання дасть змогу визначити зміст діяльності щодо самовдосконалення.

З огляду на зазначене вище, „Рефлексивно-особистісний модуль” програми має на меті забезпечення розвитку гуманістичної спрямованості особистості педагога; системи особистісних якостей, які дають змогу оптимально розв'язувати проблеми патріотичного виховання учнів; культури емоцій і вольових проявів учителя, саморегуляції професійної діяльності; здатності до педагогічної рефлексії, професійного та особистісного зростання. Особливо важливим є усвідомлення педагогами мети саморегуляції педагогічної діяльності щодо патріотичного виховання учнів, яка, насамперед, передбачає вивчення, аналіз, регуляцію цілей, завдань, принципів, методів, форм і засобів патріотичного виховання, компонентів патріотичного виховання та їх взаємозв'язків, результатів виховного процесу, рівня становлення та розвитку патріотизму учнів, власних суб'єктивних станів у даному аспекті.

Програма спецкурсу „Теорія і методика патріотичного виховання учнів” (всього 108 годин)

I. Теоретико-методологічний модуль (всього 36 годин).

1.1. Інваріантна складова (24 години).

1.1.1. Мета і завдання патріотичного виховання зростаючих громадян України в контексті Державних національних програм „Освіта” („Україна ХХІ століття”), „Діти України”, „Національної програми патріотичного виховання громадян, розвитку духовності”, Законах України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України, інших нормативно-правових актів (2 год.).

1.1.2. Основні фактори впливу на формування патріотичних почуттів особистості. Теоцентричний, соціоцентричний та антропологічний підходи до визначення змісту поняття „патріотизм” та патріотичного виховання(2 год.).

1.1.3. Сутність патріотизму як інтегрованого почуття особистості. Патріотизм як фактор консолідації українського народу як поліетнічного феномену. Національна ідея як консолідуючий чинник розвитку суспільства і нації, основа патріотичного виховання. Визначальні риси українського патріотизму. Сепаратизм, шовінізм, расизм, нацизм та фашизм як феномени, несумісні з патріотизмом (2 год.).

1.1.4. Теоретичні засади патріотичного виховання дітей та учнівської молоді: мета, завдання, принципи, основні напрями, зміст, засоби і технології (2 год.).

1.1.5. Сучасні підходи до патріотичного виховання дітей та учнівської молоді: конкретно-історичний, особистісно орієнтований, діяльнісний, середовищний (2 год.).

1.1.6. Врахування вікових особливостей дітей в організації патріотичного виховання. Зміст, методи і форми патріотичного виховання дітей різних вікових категорій (2 год.).

1.1.7. Використання сучасного світового та вітчизняного педагогічного досвіду та досягнень психолого-педагогічної науки у сфері патріотичного виховання (2 год.).

1.1.8. Зміст взаємодії системи освіти з усіма соціальними інститутами щодо інтенсифікації процесу патріотичного виховання особистості (2 год.).

1.1.9. Науково-методичні, організаційні, кадрові, інформаційні умови підвищення ефективності патріотичного виховання (2 год.).

1.1.10. Сутність гуманізації та демократизації управління процесом патріотичного виховання підростаючого покоління (2 год.).

1.1.11. Значення, завдання, сутність і зміст діагностики у патріотичному вихованні учнів (2 год.).

1.1.12. Погляди, переконання, цінності, ідеали та моральні якості особистості патріота. Модель учні-патріота України (2 год.).

2. Варіативна складова (за вибором слухачів курсів – 12 годин).

1.2.1. Зміст, методи і форми патріотичного виховання молодших школярів (2 год.).

1.2.2. Зміст, методи і форми патріотичного виховання молодших підлітків (2 год.).

1.2.3. Зміст, методи і форми патріотичного виховання старших підлітків (2 год.).

1.2.4. Зміст, методи і форми патріотичного виховання старшокласників (2 год.).

1.2.5. Роль сім'ї у патріотичному вихованні дітей (2 год.).

1.2.6. Дитячі та молодіжні громадські організації як центри становлення патріотів України (2 год.).

1.2.7. Народознавство як складова патріотичного виховання. Виховання патріотичних почуттів засобами народної педагогіки (2 год.).

1.2.8. Формування шанобливого ставлення до зростаючої особистості громадянина-патріота у відповідності з Конвенцією ООН про права дитини (2 год.).

1.2.9. Формування особистої відповідальності учнів за долю своєї держави та українського народу (2 год.).

1.2.10. Формування національної свідомості учнів як складова патріотичного виховання (2 год.).

1.2.11. Класифікація та характеристика методів діагностики рівня патріотичної вихованості учнів (2 год.).

II. Мотиваційно-ціннісний модуль (22 години).

2.1. Інваріантна складова (16 годин).

2.1.1. Сутність аксіологічного підходу у патріотичному вихованні особистості (2 год.).

2.1.2. Патріотизм як суспільна та індивідуальна цінність (2 год.).

2.1.3. Формування системи громадянської цінностей учнів в аспекті патріотичного виховання (2 год.).

2.1.4. Формування системи національних цінностей учнів-патріотів (2 год.).

2.1.5. Роль системи цінностей сімейного життя у патріотичному вихованні зростаючих громадян-патріотів України (2 год.).

2.1.6. Система цінностей особистого життя людини як чинник гармонізації відносин держави, суспільства та громадянина-патріота (2 год.).

2.1.7. Зміст і шляхи формування мотиваційної сфери особистості зростаючих громадян України у патріотичному вихованні учнів (2 год.).

2.1.8. Педагогічні цінності як чинник підвищення ефективності процесу патріотичного виховання учнів (2 год.).

2.2. Варіативна складова (за вибором слухачів курсів – 6 годин).

2.2.1. Сутність і шляхи формування демократичних цінностей суспільно-політичного життя в Україні (2 год.).

2.2.2. Формування гуманістичних цінностей особистості як члена українського суспільства як складова патріотичного виховання учнів (2 год.).

2.2.3. Використання потенційних можливостей учнівського самоврядування, дитячих та юнацьких громадських організацій у формуванні громадянських цінностей учнів (2 год.).

2.2.4. Використання народознавства як засобу виховання національних цінностей учнів-патріотів України (2 год.).

2.2.5. Родинна педагогіка як засіб формування системи цінностей сімейного життя в контексті патріотичного виховання учнів (2 год.).

2.2.6. Формування комплексу вартостей особистого життя як чинник гуманізації та демократизації патріотичного виховання учнів (2 год.).

III. Процесуально-технологічний модуль (36 годин).

3.1. Інваріантна складова (24 години).

3.1.1. Патріотичне виховання як спеціально організований і свідомо здійснюваний процес. Технології створення патріотично спрямованого виховного середовища (2 год.).

3.1.2. Технологія створення патріотично спрямованої виховної системи школи, класу (2 год.).

3.1.3. Методика налагодження суб'єкт – суб'єктних відносин у патріотичному вихованні (2 год.).

3.1.4. Психологічні та педагогічні методи та прийоми впливу на формування патріотизму дітей та учнівської молоді (2 год.).

3.1.5. Методика діагностики рівнів прояву патріотизму дітей та учнівської молоді (2 год.).

3.1.6. Інноваційні технології патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Активні та інтерактивні методи і форми патріотичного виховання (2 год.).

3.1.7. Сучасні технології позакласного та позашкільного патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2 год.).

3.1.8. Сучасні технології гуманізації та демократизації життя учнівського колективу як умова підвищення ефективності патріотичного виховання дітей (2 год.).

3.1.9. Сучасні технології управління процесом патріотичного виховання учнів (2 год.).

3.1.10. Сучасні технології підвищення рівня батьківської майстерності з питань патріотичного виховання дітей в умовах родини (2 год.).

3.1.11. Технології формування та розвитку моральної складової особистості учня-патріота (2 год.).

3.1.12. Методика організації самовиховання учня-патріота (2 год.).

3.2. Варіативна складова (за вибором слухачів – 12 год.)

3.2.1. Психологічні механізми патріотично спрямованого виховного впливу (2 год.).

3.2.2. Основні шляхи та засоби формування патріотичної свідомості підлітків та старшокласників (2 год.).

3.2.3. Методика формування національної свідомості учня-патріота (2 год.).

3.2.4. Методи організації та стимулювання патріотично спрямованої діяльності учнів. Опосередкована педагогічна вимога, суспільна думка колективу учнів, доручення та створення виховних ситуацій як методи формування досвіду суспільно корисної поведінки (2 год.).

3.2.5. Використання методів народної педагогіки у моральному вихованні зростаючих громадян-патріотів України (2 год.).

3.2.6. Методика організації пошукової та історико-краєзнавчої діяльності учнів як засобу патріотичного виховання учнів (2 год.).

3.2.7. Методика організації соціокультурної діяльності як складової патріотичного виховання учнів (2 год.).

3.2.8. Ігрова діяльність та система доручень як технології патріотичного виховання учнів початкових класів (2 год.).

3.2.9. Колективна творча діяльність як технологія патріотичного виховання підлітків (2 год.).

3.2.10. Технології використання потенційних можливостей учнівського самоврядування у патріотичному вихованні підлітків та старшокласників (2 год.).

3.2.11. Проектна технологія у патріотичному вихованні учнів (2 год.).

3.2.12. Технології формування ціннісного ставлення учня-патріота до держави, суспільства, до праці на користь українського народу (2 год.).

3.2.13. Козацька педагогіка як засіб патріотичного виховання учнів (2 год.).

3.2.14. Культурологічний підхід у патріотичному вихованні учнів (2 год.).

IV. Рефлексивно-особистісний модуль (всього 14 годин).

4.1. Інваріантна складова (10 годин).

4.1.1. Основні вимоги до професійної сфери особистості педагога-вихователя в контексті патріотичного виховання (2 год.).

4.1.2. Основні вимоги до морально-духовної сфери особистості педагога-вихователя в контексті патріотичного виховання (2 год.).

4.1.3. Методика самодіагностики професійної діяльності педагога щодо патріотичного виховання учнів (2 год.).

4.1.4. Зміст і методика самоосвітньої діяльності педагогічного працівника з проблеми патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2 год.).

4.1.5. Роль методичної роботи у підвищенні рівня готовності педагога до патріотичного виховання учнів (2 год.).

4.2. Варіативна складова (за вибором слухачів - 4 години).

4.2.1. Проектувальні вміння педагога-вихователя в контексті патріотичного виховання: складання програм патріотичного виховання учнів класу, формулювання системи виховних завдань, проектування програм індивідуального розвитку вихованців як громадян-патріотів України, моделювання змісту патріотичного виховання, патріотично спрямованих педагогічних ситуацій, моделей поведінки вихованців та способів впливу на них; моделювання форм і методів самоосвіти, самовиховання та саморозвитку особистості-патріота (2 год.).

4.2.2. Конструктивні вміння педагога-вихователя в контексті патріотичного виховання: оптимально реалізовувати цілі та завдання патріотичного виховання, планувати патріотичне виховання на певний період, доцільно використовувати методи (прийоми) виховного впливу та взаємодії відповідно до індивідуальних особливостей зростаючих громадян-патріотів, знаходити оптимальні способи досягнення бажаного результату (2 год.).

4.2.3. Комунікативні вміння педагога-вихователя в контексті патріотичного виховання: вміння встановлювати паритетні та доброзичливі взаємовідносини у патріотично спрямованій діяльності, уміло орієнтуватися у соціально-педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх розв'язання, вибудовувати педагогічно доцільні

стосунки з батьками учнів, управляти власними емоціями та поведінкою під час суспільно корисної патріотично спрямованої діяльності (2 год.).

4.2.4. Організаторські вміння педагога-вихователя в контексті патріотичного виховання: разом з учнями організовувати патріотично спрямовану діяльність, наповнювати її суспільно корисними творчими справами; засобами позаурочної діяльності спонукати учнів розвивати свої якості громадянина-патріота, ставити їх в умови, що сприяють розвитку прагнення до самовиховання; у патріотично спрямованій діяльності навчати учнів орієнтуватися у різних ситуаціях і самостійно приймати відповідальні рішення; стимулювати накопичення учнями досвіду активної, ініціативної, відповідальної поведінки (2 год.).

4.2.5. Ціннісні орієнтації педагогічного працівника в аспекті патріотичного виховання (система переконань, ідеалів, прагнень, ставлень, а також етичних принципів педагогічної взаємодії).

Спираючись на теоретичні розробки О.Василенко, А.Єрмоли, у ході реалізації програми спецкурсу ми використовували різні форми семінарських занять, які давали змогу педагогічним працівникам бути активними суб'єктами освітнього процесу. У ході спільної розумової діяльності у процесі вивчення теоретичного матеріалу з проблеми патріотичного виховання школярів в умовах модернізаційних суспільних змін відбувалось порівняння, зіставлення та узагальнення знань, змістовне групування матеріалу, встановлення зв'язку між поняттями. Обговорення на семінарах актуальних проблем патріотичного виховання давало можливість учасникам ознайомитись із різноманітними поглядами з означеного питання, виявити прогалини у власних знаннях, а це, в свою чергу, стимулювало пізнавальні потреби педагогів. Навчальне спілкування у ході семінарських занять стимулювало комунікативну активність вчителів, формувало у них вміння обґрунтовувати свою думку, переконувати, відстоювати власні погляди. Разом з цим, у ході аналізу відповідей та виступів своїх колег у педагогів виховувалась повага до іншої точки зору, розвивалось уміння визнавати свої помилки, приймати раціональну та конструктивну точку зору іншого.

Так, метою проведення *навчальних семінарів* була активізація самостійної роботи педагогів щодо вивчення додаткової психолого-педагогічної, методичної літератури з проблеми організації патріотичного виховання дітей різних вікових категорій на сучасному етапі; спонукання вчителів до більш глибокого осмислення теоретичних проблем, застосування теоретичних знань у практиці патріотичного виховання; розвиток здібностей до аргументування власних думок, ведення діалогу та дискусії з означеної проблеми. Ми намагались створити атмосферу співпраці, взаєморозуміння, довіри та навчити учасників семінару користуватись джерелами різного типу, аналізувати отриману інформацію, порівнювати різні підходи та думки, робити висновки та обговорювати їх. Ці вміння, на нашу думку, є надзвичайно важливими для забезпечення у подальшій практиці патріотичного виховання суб'єкт-суб'єктного характеру педагогічного спілкування вихователя і вихованців, яке характеризується особистісною орієнтацією співрозмовників, рівністю психологічних позицій, готовністю сприйняти точку зору співрозмовника.

Проведення *оглядових семінарів* на теми „Сучасні технології позакласного та позашкільного патріотичного виховання дітей та учнівської молоді”, „Сучасні технології гуманізації та демократизації життя учнівського колективу як умова підвищення ефективності патріотичного виховання дітей”, „Сучасні технології управління процесом патріотичного виховання учнів” та інших передбачало попереднє самостійне ознайомлення вчителів з друкованою науково-методичною літературою та Інтернет-джерелами (електронними науково-методичними виданнями) з означеної проблеми. Семінари розпочинались з мультимедійної презентації та загального повідомлення з цитатами із наукових джерел, які пропонувались для попереднього ознайомлення. По закінченні відбувалась активна бесіда, у ході якої колегіально визначались пріоритетні питання для подальшого обговорення. Учасники семінарів представляли результати

опрацювання науково-методичної літератури з проблеми патріотичного виховання за алгоритмом: 1) сутність теми, що розглядається у джерелі; 2) основні положення та терміни; 3) відмінності викладу теми від інших джерел; 4) питання, які виникли у ході опрацювання даного джерела. Підсумки семінарів підбивались шляхом рефлексивного оцінювання спільної діяльності кожним педагогом та складання індивідуальних програм закріплення нових знань з проблеми патріотичного виховання учнів.

Крім різних видів семінарських занять проводились такі форми навчальної діяльності педагогів, як лекції-бесіди, лекції-консультації, практичні заняття, усні журнали, лабораторно-практичні заняття, індивідуальні науково-дослідні завдання, самостійна та індивідуальна робота, наукові проблемні групи, а також застосовувались інтерактивні методи організації навчальної діяльності: створення програм самоаналізу і саморегуляції педагогічної діяльності в аспекті патріотичного виховання, дидактична гра, моделювання, дискусія, презентація, аналіз професійних ситуацій, кейс-метод, тренінг, комп'ютерне тестування. З метою підвищення ефективності опанування слухачами курсів підвищення кваліфікації програмою підготовки до патріотичного виховання учнів використовувались мультимедійні засоби та інтерактивні технології: електронні підручники, посібники, навчальні програми, бази даних електронної бібліотеки, інтерактивний дидактичний комплекс дисциплін психолого-педагогічного циклу, Internet.

Всі зазначені форми роботи сприяли підвищенню рівня готовності педагогів до здійснення патріотичного виховання учнів, зокрема, допомагали опанувати *знаннями* про мету, зміст, методи, прийоми, форми і засоби сучасного процесу патріотичного виховання та шляхи проектування різних видів патріотично спрямованої діяльності з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей учнів різних вікових категорій. Крім цього, у вчителів розвивались уміння конкретизувати мету патріотичного виховання сукупність тактичних виховних завдань за результатами діагностики рівня патріотичної вихованості учнів; здатність прогнозувати результати патріотичного виховання, розробляти проекти і плани виховної діяльності, добирати адекватні методи, форми і засоби патріотичного виховання учнів; спроможність добирати необхідні інформаційні матеріали та передбачати можливі реакції вихованців під час сприйняття інформації, виконання окремих завдань патріотичного спрямування.

Важливим результатом навчання педагогів за спецкурсом „Теорія і методика патріотичного виховання учнів” стало опанування ними основних компонентів системи психолого-педагогічного проектування патріотичного виховання в школі:

- 1) психолого-педагогічна діагностика рівня вихованості патріотизму учнів;
- 2) соціально-педагогічна діагностика наявних умов для здійснення патріотичного виховання дітей та учнівської молоді;
- 3) визначення та обґрунтування педагогічних способів впливу на підвищення ефективності патріотичного виховання з конкретизацією педагогічних задач;
- 4) прогнозування динаміки та результатів патріотичного виховання, визначення етапів контрольної діагностики;
- 5) моделювання, планування й організація патріотично спрямованої виховної діяльності;
- 6) моніторинг (простежування ходу і проміжних результатів) патріотичного виховання ;
- 7) поточне регулювання та корекція шляхів управління патріотично спрямованого виховного процесу; підсумкова діагностика рівня вихованості патріотизму учнів, співставлення його з прогнозованим, розробка проекту для нового етапу процесу патріотичного виховання.

Надзвичайно корисним, на думку самих педагогів, для них стало опанування технології розробки цільової програми патріотичного виховання, яка передбачає такі основні етапи:

1. Визначення мети патріотичного виховання учнів відповідно суспільних вимог, досягнень психолого-педагогічної науки та рівня вихованості патріотизму дітей.

2. Визначення конкретних завдань, які необхідно вирішити для досягнення мети патріотичного виховання.

3. Визначення термінів виконання цільової програми, складання конкретного графіка її реалізації.

4. Складання переліку заходів та різних видів діяльності патріотичного спрямування, визначення очікуваних результатів кожного з них.

5. Розробка системи оцінювання результатів цільової програми патріотичного виховання, тобто перелік критеріїв, за якими можна співставити мету і результати виконання програми.

6. Визначення потенційних можливостей всіх учасників реалізації цільової програми, розподіл відповідальних за реалізацію кожного виду діяльності.

7. Складання переліку наявних та відсутніх, але необхідних матеріально-технічних ресурсів.

8. Розробка проекту та конкретного плану реалізації цільової програми патріотичного виховання (детального опису діяльності щодо реалізації мети і завдань програми).

9. Складання бюджету цільової програми, який визначає вартість реалізації програми в цілому і кожного заходу зокрема (витрати на науково-методичне забезпечення виховного процесу, підвищення матеріально-технічного забезпечення методичної роботи, оплата за використання зовнішніх кадрових та матеріально-технічних ресурсів, моральне та матеріальне заохочення учасників реалізації цільової програми патріотичного виховання тощо).

Таким чином, у ході реалізації програми спецкурсу „Теорія і методика патріотичного виховання учнів” у вчителів формувались та вдосконалювались вміння і здібності, які інтегровано входять у поняття „готовність до патріотичного виховання”: гностичні, конструктивні, комунікативні та організаційні.

У *міжкурсовий період* підвищення рівня готовності педагогів до патріотичного виховання учнів здійснювалось у процесі *методичної роботи*, яка найбільш повно враховувала запити та потреби педагогічних працівників, оптимально реагувала на потреби педагогічної практики.

Зміст методичної роботи в контексті патріотичного виховання визначався як загальними цілями виховання патріотизму учнів, так і конкретними завданнями, які відповідали реальному рівню готовності педагогів до здійснення діяльності у даному аспекті.

Методична робота, спрямована на підготовку педагогів до патріотичного виховання учнів здійснювалась на основі *принципів*:

- діагностичного підходу до визначення змісту методичної роботи;
- системного підходу до організації методичної роботи;
- випереджального характеру методичної підготовки;
- практичної та адресної спрямованості методичної роботи;
- толерантності, демократичності, гуманності та партнерства;
- самореалізації особистості;
- розвитку творчого потенціалу особистості педагога.

Зміст методичної роботи являв собою комплекс культурологічних, методологічних, педагогічних та методичних проблем, вирішення яких забезпечувало досягнення визначених цілей та завдань підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів.

Для оптимального функціонування методичної роботи як системи був визначений необхідний ряд *джерел формування її змісту*:

1. Законодавчі, керівні та концептуальні загальнодержавні документи з питань патріотичного виховання.

2. Сучасна науково-методична література з питань патріотичного виховання, з педагогіки та психології.
3. Перспективна педагогічна практика патріотичного виховання, тобто педагогічний досвід, в тому числі новації та педагогічні технології.
4. Стан патріотичного виховання в освітньому закладі та рівень готовності педагогів до виховання патріотизму учнів, критичне осмислення якого дає можливість визначити першочергові проблеми та найбільш оптимально конкретизувати зміст методичної роботи з означеної проблеми.
5. Національна та світова культура.

Методична робота з підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів здійснювалась за такими *основними напрямками*:

- поглиблення та вдосконалення філософсько-методологічних знань, необхідних для глибокого розуміння освітньої політики держави у даному аспекті та особливостей її реалізації на сучасному етапі;
- удосконалення професійної підготовки з питань патріотичного виховання зростаючих громадян-патріотів України;
- удосконалення спеціальнофахових знань та умінь, необхідних для реалізації завдань патріотичного виховання;
- формування та вдосконалення функціональних знань та вмінь щодо сучасних проблем патріотичного виховання;
- методична підготовка, тобто сприяння оволодінню сучасними методами патріотичного виховання, технологіями використання ефективних традиційних та новаційних педагогічних технологій, зокрема особистісно орієнтованих, інформаційно-комунікаційних, діалогічних тощо
- психологічна підготовка, яка передбачає оволодіння знаннями та вміннями з питань загальної, вікової та педагогічної психології;
- загальнокультурний та духовно-моральний розвиток педагогічних працівників.

Процес формування змісту передбачав його об'єднання в *організаційно-змістові модулі*. Зміст кожного модуля відповідав конкретним цілям та завданням і розкривав сутність певних напрямів підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів. Інтегрована реалізація організаційно-змістових модулів створювала сприятливі умови для досягнення прогнозованих результатів.

Орієнтовними *організаційно-змістовими модулями* методичної роботи з підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів були:

1. Модуль „Сучасна теорія і практика патріотичного виховання учнів”
2. Модуль „Закономірності, принципи, підходи та системи патріотичного виховання”
3. Модуль „Діагностика у патріотичному вихованні учнів”
4. Модуль „Фахова та функціональна готовність педагогів до патріотичного виховання учнів”
5. Модуль „Сучасні педагогічні технології та новації у патріотичному вихованні зростаючих громадян України”
6. Модуль „Психологічна готовність педагогів до патріотичного виховання учнів”
7. Модуль „Загальнокультурний та духовно-моральний розвиток педагогів у патріотичному вихованні учнів”

Таким чином, логічна послідовність та взаємозв'язок модулів були спрямовані на підвищення фахового рівня в аспекті патріотичного виховання, результативність процесу виховання патріотизму у дітей та учнівської молоді та досягнення оптимальних результатів у становленні та розвитку учнів як громадян-патріотів.

Кожний із цих модулів у методичній роботі в міжкурсовий період ми рекомендували реалізовувати за допомогою *модульно-розвивальної технології*, яка, на нашу думку, дає змогу здійснювати цілісний розвиток особистості вчителя з урахуванням особливостей сформованості його професійного рівня та пізнавальної активності.

Відповідно до *модульно-розвивальної технології* кожний із модулів опрацьовується шляхом організації та проведення *установочно-мотиваційного, змістовно-пошукового, контрольньо-смыслового, адаптивно-перетворювального, системно-узагальнювального та контрольньо-рефлексивного* етапів навчальної діяльності, у ході яких відбувається паритетна взаємодія учасників освітнього процесу.

У ході *установочно-мотиваційного* етапу відбувається висунення навчальної мети, забезпечується позитивне проблемно-діалогічне її сприйняття; стимулювання пізнавальної діяльності вчителів, активізація їхніх мотиваційних резервів; введення педагогів у понятійно-термінологічне поле проблеми, що опрацьовується. Надзвичайно важливим на цьому етапі є внутрішнє включення вчителів у ситуацію альтернативного вибору, формування внутрішньої мотивації на успішне опанування матеріалу, що пропонується, використання попереднього професійного досвіду педагогів з означеної проблеми.

Протягом *змістовно-пошукового* етапу актуалізуються опорні знання, подається новий матеріал, розгортається змістовний навчальний діалог, розкриття основної логіки і системи доказів, обирається оптимальний темп розв'язання педагогічними працівниками проблемних завдань відповідно до особистих інтелектуально-вольових можливостей. Перед педагогами ставиться завдання активно пізнавати й аналізувати нове, самостійно встановлювати взаємозв'язки відомого з раніше невідомим матеріалом, висувати гіпотези та шукати способи вирішення проблем; відповідати на запитання „чому?“, „як?“, „навіщо?“, пояснювати причини, порівнювати, зіставляти, пояснювати.

Контрольно-смысловий етап має на меті оцінювання вчителями рівня розуміння та осмислення набутих знань, корекцію адекватності володіння навчальною інформацією, стимулювання успіху в опануванні нових знань з проблеми патріотичного виховання. Педагогам пропонується описати змістовний зміст, пояснити та проілюструвати матеріал, що запропонований для опанування, а також використати нові знання для розв'язування поставлених завдань.

На *адаптивно-перетворювальному* етапі заняття педагогічним працівникам пропонується система вправ для формування відповідних темі модуля вмінь і навичок, диференціюються навчальні завдання, форми і методи самостійної діяльності; забезпечується творче перенесення отриманих знань у нестандартні ситуації та нові умови діяльності; відбувається самооцінка та взаємооцінка вчителями засвоєних знань та сформованих умінь; визначається ефективність різноманітних форм професійної діяльності в різних ситуаціях. Педагогам пропонується створити свій варіант вирішення проблеми, що розглядається; провести аналогію, проаналізувати знання через особистий досвід, зробити критичні зауваження; адаптувати свої ідеї, поділитися ними з колегами, вислухати їхні міркування.

Протягом *системно-узагальнювального* етапу відбувається формування цілісної системи знань педагогів з проблеми, що вивчається; встановлюються логічні, причинно-наслідкові, функціональні та інші зв'язки та закономірності між поняттями та явищами. Вчителям пропонується знайти місце набутих знань у системі власних уявлень, спробувати самостійно їх узагальнити, класифікувати та систематизувати, визначити місце даного модуля в змісті курсу.

Нарешті, на *контрольно-рефлексивному* етапі заняття використовуються різні форми контролю, самоконтролю та взаємоконтролю рівня опанування педагогами пропонованого матеріалу; усвідомлюється проблема подальшого використання набутих знань у патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді.

Удосконаленню педагогічної майстерності, підвищенню рівня готовності до патріотичного виховання учнів сприяла участь педагогів навчальних закладів – учасників дослідно-експериментальної роботи у різноманітних формах методичної роботи: методична рада, творча група, методичні об'єднання, школа передового досвіду тощо.

Програма підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів у системі методичної роботи у міжкурсовий період охоплювала питання підготовки до впровадження інновацій патріотичного виховання за напрямками:

- технології використання прогресивних концепцій патріотичного виховання;
- методика створення моделі патріотичного виховання, яка відповідає національним і загальнолюдським цінностям, інтересам особистості і суспільства;
- здійснення аналізу результативності використання інноваційних виховних технологій, методик, програм патріотичного виховання учнів.

Серед інноваційних виховних технологій, активних форм організації виховної діяльності учнів педагогічний колектив кожного експериментального навчального закладу застосовував ті, які найкраще сприяли реалізації виховного потенціалу закладу та створювали умови для формування та становлення учнів як громадянин-патріотів, здатних розбудовувати суверенну Україну, творити себе і своє життя.

На нашу думку, процес упровадження досягнень психолого-педагогічної науки у практику патріотичного виховання дітей та учнівської молоді має бути логічно побудованим і керованим. Задля реалізації цього завдання педагогічними колективами експериментальних закладів системно реалізовувались етапи управління процесом упровадження досягнень педагогічної науки в практику патріотичного виховання, які представлені нами у таблиці:

№ п/п	Зміст етапу	Мета	Методика досягнення мети
1	Аналіз практики виховання. Ознайомлення з рекомендаціями педагогічної науки з патріотичного виховання	Моніторинг рівня вихованості учнів. Виявлення основних проблем. Відбір рекомендацій психолого-педагогічної науки для впровадження в практику	Вивчення нормативно-правового забезпечення з питань патріотичного виховання. Тестування, анкетування тощо
2	Усвідомлення суті впроваджуваних ідей, інноваційних технологій	Вивчення рекомендацій, коригування їх з урахуванням конкретних умов і досвіду	Доповіді, лекції, консультації, індивідуальне і колективне вивчення рекомендацій, співбесіди, творчі групи
3	Аналіз педагогічної практики патріотичного виховання	Виявлення невідповідності між досвідом і вимогами, які впливають з рекомендацій. Висування пропозицій про необхідність вдосконалення практики на основі рекомендацій науки	Порівняльний аналіз досягнень практики з вимогами рекомендацій нормативно-правових документів з питань патріотичного виховання

4	Проектування змін практики патріотичного виховання згідно з досягненнями науки	Складання плану впровадження досягнень науки у педагогічну практику	Індивідуальні і колективні плани впровадження, обговорення їх, удосконалення змісту і напрямів дослідно-експериментальної діяльності
5	Експериментальне впровадження досягнень психолого-педагогічної науки у практику патріотичного виховання	Реалізація першого варіанту плану впровадження, пошук більш досконалого варіанту, спостереження за ходом впровадження. Розроблення документації для організації масового впровадження	Організація роботи з впровадження (накази, розпорядження); уроки, виховні заходи тощо. Відвідування уроків, виховних заходів керівниками школи; моніторинг ходу і результатів експериментальної роботи, збирання матеріалів для аналізу
6	Масове впровадження	Реалізація плану, передбаченого для масового впровадження, коригування і регулювання роботи з урахуванням її результатів	Форми роботи ті самі, що й під час експерименту
7	Аналіз наслідків узагальнення і підведення підсумків експерименту. Звіти про роботу над обраною проблемою	Зіставлення одержаних результатів з планами впровадження та дослідної діяльності, виявлення нерозв'язаних проблем, підведення підсумків. Проектування оптимального варіанту	Засідання педради. Доповідь керівника школи, співдоповіді вчителів, керівників творчих груп, виставка матеріалів (плани роботи над темою, конференцій, педагогічних читань; методичні розробки складних тем; дидактичний матеріал і наочні посібники, сценарії позакласних заходів; рекомендації з впровадження)
8	Вибір нових рекомендацій або повторення циклу впровадження та здійснення експериментальної діяльності на вищому рівні		

З метою налагодження чіткої системи управління підготовкою педагогів до патріотичного виховання учнів у системі методичної роботи в міжкурсовий період, ми пропонуємо адміністраціям експериментальних навчальних закладів досвід керівництва організацією методичної роботи у Медведівській ЗОШ I-III ступенів ім.М.Залізняка Чигиринського району Черкаської області (директор Казначей І.В.).

Загальна структура методичної роботи цього закладу – блочно-модульна; вона складає цілісну систему взаємопов'язаних дій і заходів, спрямованих на всебічне підвищення професійного рівня педагогічного колективу, розвиток ініціативи і творчості кожного педагога і в кінцевому результаті - на підвищення результату навчально-

виховного процесу школи та досягнення оптимальних результатів у навчанні, вихованні та розвитку дітей.

Зміст та структура методичної роботи щодо патріотичного виховання учнів визначені цільовою програмою патріотичного виховання і річним планом. Форми роботи - загальношкільні, групові та індивідуальні. Організовує цю роботу методична рада у складі заступника директора з навчально-виховної роботи (голова методичної ради), заступника директора з виховної роботи, директора школи, керівників творчих груп, керівників методичних об'єднань вчителів, класних керівників. Методична робота спрямована на розвиток творчих здібностей педагогічних працівників і підпорядкована організації дослідно-експериментальної роботи закладу з патріотичного виховання учнів.

Управлінський компонент структури виховної діяльності Медведівської школи покликаний створити умови для успішного патріотичного виховання особистості школяра, забезпечити її позитивну спрямованість з опорою на власну активність учня. Тому структурі управління виховною діяльністю школи у даному аспекті виділено такі функції: *прогнозування, планування, організація, контроль, педагогічний аналіз, координація і регулювання.*

Реалізація *функції прогнозування* дає змогу педагогічному колективу отримати відповіді на запитання: Яку особистість потрібно виховати? Яким чином планується досягти мети патріотичного виховання?

Водночас прогнозування дозволяє якнайповніше враховувати соціально-економічні, матеріально-технічні, кадрові, регіональні та інші умови для самореалізації учнів-патріотів.

Замість громіздких планів минулих часів класні керівники складають плани за блочно-модульною структурою із зазначенням обмежених у часі виховних справ, строків і осіб, які відповідають за їх виконання.

Планування патріотичного виховання учнів представлено:

- планом дослідження виховного потенціалу існуючих навчальних програм і підручників;
- планами роботи з підготовки вчителів до патріотичного виховання учнів методичних об'єднань вчителів і класних керівників, а також інших традиційних і нетрадиційних форм методичної роботи;
- планом роботи шкільної бібліотеки;
- графіками роботи виховних осередків, загальношкільних заходів, гуртків, клубів, секцій, об'єднань за інтересами;
- розкладом факультативних занять, позаурочної роботи класних керівників і вихователів ГПД;
- календарними планами виховної роботи класних керівників і вихователів ГПД;
- щоденним плануванням виховної роботи педагогами школи;
- оперативними планами контролю директора і його заступників;
- загальношкільною планом-сіткою.

Контрольно-аналітична функція управління процесом патріотичного виховання передбачає, на думку адміністрації школи, експертизу інноваційної діяльності педагогів, контроль, самоконтроль, аналіз і самоаналіз, оцінювання і самооцінювання.

Об'єктами контролю і педагогічного аналізу є:

— основні організаційно-педагогічні умови підвищення ефективності роботи виховних осередків в аспекті патріотичного виховання, доцільність розміщення кадрів, рівень матеріальної забезпеченості виховного процесу (створення виховних осередків, шляхи вдосконалення організаційно-функціональної структури всієї системи патріотичного виховання, складання розкладів позаурочних занять тощо);

— рівень організації системи патріотичного виховання (системний підхід; робота в загальношкільних і класних колективах, громадських організаціях і мікрорайоні школи;

робота з батьками, громадськістю, трудовими колективами, базовими підприємствами, спонсорами);

— рівень організації і здійснення патріотичного виховання (виховний потенціал змісту уроку, виховної справи класу, позакласних занять тощо);

— результативність виховного процесу (ставлення учнів до соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури, успадкування духовних надбань українського народу, ставлення до суспільства, держави, людини, до морально-правових норм, навчально-пізнавальної, спортивно-оздоровчої, художньо-творчої, трудової та інших форм діяльності).

Впровадження нових педагогічних методик та інноваційних виховних технологій, на думку педагогічного колективу Медведівської школи, є однією з педагогічних умов підвищення ефективності патріотичного виховання і передбачає поєднання та функціонування таких складників методичної системи:

а) впровадження передового педагогічного досвіду, нової концепції виховання особистості громадянина-патріота;

б) дослідно-експериментальна робота з проблем виховання патріотизму дітей та учнівської молоді;

г) науково-методичне забезпечення патріотичного виховання;

д) діяльність школи педагогічної майстерності;

є) діяльність психологічної служби тощо.

ж) виявлення, узагальнення та популяризація перспективного досвіду патріотичного виховання окремих педагогів і методичного об'єднання в цілому.

Така організація методичної роботи дає можливість формувати інноваційний стиль діяльності класних керівників та усього педагогічного колективу закладу.

Блочно-модульна модель організації дослідно-експериментальної роботи школи реалізується за такими напрямками:

1. Теоретична та методична підготовка.

2. Практична діяльність з патріотичного виховання.

3. Діяльність з вивчення результативності патріотичного виховання.

Мета *теоретичної та методичної підготовки* досягається шляхом проведення теоретичних конференцій, педагогічних читань, методичних оперативок, індивідуальних та групових консультацій, ознайомлення вчителів з нормативними документами Міністерства освіти і науки України, наказами обласного управління освіти, районного відділу освіти.

Практична діяльність з патріотичного виховання здійснюється через роботу методичних об'єднань вчителів, класних керівників, роботу творчих груп, роботу школи передового досвіду та інших шкільних педагогічних спільнот і спрямована на визначення шляхів розв'язання науково-методичної проблеми, яка стоїть перед колективом школи, впровадження в практику роботи інноваційних навчальних та виховних технологій патріотичного виховання.

Метою діяльності з *вивчення результативності патріотичного виховання* є виявлення кращого досвіду, популяризація інноваційних доробків педагогів. Цей вид діяльності здійснюється через такі форми:

а/ колективні: загальношкільні звіти вчителів перед громадськістю „День школи,, фестиваль педагогічної майстерності, виставка досвіду роботи з використання передових інноваційних технологій „Зерна майстерності,, аукціон передових ідей, тиждень „Я атестуюсь,, конкурси „Учитель року,, „Самий „класний” класний керівник,, конкурс на кращий навчальний кабінет, „Найкращий урок місяця,, „Найкраща виховна справа місяця,, „Клас року” та „Учень року,,

б) групові: засідання методичних об'єднань, робота творчих груп, „методичні посиденьки”.

в) *індивідуальні*: відвідування уроків та виховних заходів, співбесіда, творчий звіт на педагогічній раді, „Година пік” для вчителя, класного керівника та ін.

Методична робота в школі планується і проводиться *на діагностичній основі*. Глибоко та всебічно аналізуються підсумки виховної роботи школи щодо формування патріотичних почуттів учнів за попередні роки, виявляються нерозв'язані проблеми і коригуються плани спільної діяльності у цьому аспекті.

Медведівська ЗОШ є *опорною школою обласного рівня* з патріотичного виховання, вона виконує роль методичного центру з використання, пропаганди і впровадження в практику інших шкіл досягнень психолого-педагогічної науки з питань патріотичного виховання учнів, вивчення й поширення досвіду кращих вчителів. Заклад надає допомогу органам освіти в організації методичної роботи, у підвищенні кваліфікації й педагогічної майстерності вчителів у даному аспекті. Школа має високорозвинену навчально-матеріальну базу, висококваліфікований колектив педагогів, високі показники навчально-виховної діяльності, змістовні напрацювання з патріотичного виховання, які можуть бути запропоновані до впровадження в навчально-виховну практику інших шкіл.

Нормативні документи з питань організації методичної роботи відводять велику роль **індивідуальній формі підвищення фахової майстерності педагогічних працівників**. Вона є складовою самоосвіти вчителя, здійснюється за індивідуальними планами з урахуванням його професійних потреб, результатів взаємооцінки, рекомендацій керівництва школи, досвідчених педагогів. Змістом її є систематичне вивчення психолого-педагогічної, наукової літератури, участь у роботі шкільних, міжшкільних та районних методичних об'єднань, семінарів, конференцій, педагогічних читань, розробка проблем, пов'язаних з удосконаленням навчально-виховної роботи, проведення експериментальних досліджень, огляд і реферування педагогічних та методичних журналів, збірників та ін.

У процесі самоосвіти педагог має подбати про зв'язок змісту індивідуального плану з проблемою, над якою працює педагогічний колектив, удосконалення знань та умінь, необхідних для успішного підвищення власної педагогічної майстерності. Ефективність самоосвіти залежатиме від того, наскільки педагог буде послідовним у своїх самоосвітній діяльності. Важливим є постійне ускладнення змісту і форм роботи над собою, забезпечення конкретних її результатів. Ними можуть бути написання реферату, повідомлення на семінарі, науково-практичній конференції, виступ на засіданні педагогічної ради, публікація в періодиці тощо.

Організація *самоосвітньої діяльності педагогів* в контексті підвищення рівня готовності до патріотичного виховання дітей та учнівської молоді відповідає наступним *вимогам*:

- а) зв'язок самоосвіти з практикою патріотичного виховання;
- б) систематичність і послідовність самоосвіти, постійне ускладнення її змісту і форм;
- в) багатоплановий (комплексний) підхід до організації вивчення обраної теми патріотичного виховання;
- г) індивідуальний характер самоосвіти як найбільш гнучкої форми набуття педагогом знань;
- г) гласність і наочність результатів самоосвіти в педагогічному колективі, районі;
- д) створення в школі умов для опанування педагогами нових досягнень науки і передового педагогічного досвіду патріотичного виховання;
- е) завершеність самоосвітньої роботи на кожному її етапі (доповіді, участь у семінарі, підготовка виступу, написання реферату, підготовка доповіді, участь у засіданні педагогічної ради, науково-практичній конференції і т. ін.).

У ході дослідно-експериментальної роботи ми рекомендували використовувати наступні групові форми підвищення професійної майстерності педагогічних працівників методичної роботи:

Школа передового досвіду. Реалізує цілі й завдання індивідуального та колективного наставництва. Основне її призначення полягає в методичній допомозі

досвідченого вчителя менш досвідченим колегам. Формується вона на добровільних засадах. Цінність її роботи в двосторонній ефективності. Керівник школи, відвідуючи уроки вчителів, консультуючи їх щодо планування, методики й технології уроку, обговорюючи теоретичні проблеми освіти, удосконалює й власну педагогічну майстерність, переконується в правильності педагогічних позицій. А вчителі мають змогу безпосередньо вивчати творчу лабораторію педагога-майстра.

Школа молодого вчителя. Завдання її полягає у сприянні професійному становленню вихователів-початківців. Як правило, їх роботою опікується досвідчений вчитель або керівник школи. Здебільшого зосереджується на питаннях з техніки та методики проведення уроку, позакласного заняття, планування роботи класного керівника, інших аспектах психологічного та професійного самоутвердження молодого педагога.

Науково-педагогічна конференція. Організують її за підсумками роботи на певному проміжку часу або після завершення певного етапу роботи. Автори повідомлень інформують колег про результати своїх пошуків. Інші учасники мають можливість порівняти їх з результатами своєї роботи, переконатися в ефективності запропонованих прийомів і методів. Конференція може мати урочистий, святковий характер, із заохоченням учителів за результатами дослідницької та методичної роботи, запрошенням педагогів з інших шкіл, представників громадськості, науки.

Творчі звіти вчителів. Проводять перед атестацією педагогічних працівників та по завершенні формувального етапу дослідно-експериментальної роботи. Звітуючись, педагог презентує свої методичні доробки, знайомить з власним досвідом патріотичного виховання.

Творчі звіти, конференції, семінари з патріотичного виховання проводились на базі кращих (опорних) шкіл району, міста.

Нетрадиційні форми методичної роботи: педагогічні ігри (дидактичні, виховні, ділові, рольові); моделювання педагогічних ситуацій; олімпіади методичних інноваційних розробок уроків, виховних заходів, методичні „мости”, літературні ярмарки педагогічних доробків, методичних рекомендацій, аукціон методичних розробок; конкурсні виставки методичних розробок (уроків, виховних заходів). Вони сприяють залученню педагогів до пошукової роботи, розвитку вміння спілкуватися з колегами, учнями, батьками, сприяють попередженню конфліктів у педагогічних колективах.

Творчі (інноваційні) групи. Виникають за ініціативи керівників школи, учених-педагогів, учителів. Спрямовують свої зусилля на вивчення, узагальнення й поширення передового досвіду як у своїй школі, так і поза нею. Якщо творча група розробляє та впроваджує свої концепції або методичної знахідки, то вона орієнтується на основні вимоги науково-дослідної роботи, зосереджуючись на обґрунтуванні проблеми й теми дослідження, формулюванні гіпотези, визначенні основних етапів дослідження та передбаченні проміжних результатів. Важливим при цьому є вибір методів дослідження, визначення контрольних та експериментальних класів. Творчі (інноваційні) групи працювали під нашим науковим керівництвом.

Педагогічним колективам експериментальних навчальних закладів ми рекомендували такий *алгоритм роботи творчих груп* з різних аспектів патріотичного виховання:

1. Підготовчий етап. Визначення конкретної науково-методичної теми дослідження.

2. Цілеспрямована теоретична підготовка. Психологічна підготовка до сприйняття нового. Вивчення стану розробки питання у науково-методичній літературі та педагогічній практиці. З'ясування сутності досліджуваної проблеми.

3. Складання програми діяльності творчої групи, визначення конкретних завдань, розробка змісту діяльності, моделей, рекомендацій щодо застосування інноваційних ідей у практиці патріотичного виховання.

4. Визначення способів (методів, прийомів, форм, засобів) розв'язання науково-методичної проблеми, колективне обговорення висунутих гіпотез шляхом проведення різних форм методичної роботи. Запровадження у практику роботи визначених шляхів реалізації науково-методичної теми.

5. Аналіз і узагальнення отриманих результатів. Популяризація набутого досвіду та педагогічних доробків з питань патріотичного виховання шляхом проведення презентаційних форм методичної роботи, друку у педагогічній пресі, участі в освітянських виставках.

6. Упровадження досвіду та результатів діяльності творчої групи у масову практику патріотичного виховання.

У ході організації процесу підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів значної уваги потребували вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду з патріотичного виховання.

Основними етапами роботи з *вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду патріотичного виховання* були:

1 етап – виявлення прогресивного досвіду. Протягом цього етапу вивчаються: мета і суть досвіду, його зміст, методи, форми, прийоми, засоби.

Питання, що вивчались на цьому етапі наступні: які фактори зумовили високий результат; які наукові закономірності лежать в основі того або іншого підходу, методу, прийому в роботі; у чому причини успішності; за рахунок яких об'єктивних або суб'єктивних факторів досягається високий виховний або розвивальний ефект?

2 етап – вичленовування досвіду з масової практики на основі визначених критеріїв.

3 етап – узагальнення досвіду – передбачав виділення головних ідей досвіду; оцінку його за визначеними критеріями; його характеристику в категоріях педагогіки (тобто цілі, зміст, методи, прийоми, форми, засоби, умови, результати); опис структури досвіду із зазначенням компонентів та розкриттям зв'язків між ними; визначення тих основних закономірностей педагогіки і психології, що лежать в основі досвіду і визначають його ефективність.

На *4 етапі* відбувалось поширення передового педагогічного досвіду шляхом підготовки методичних виставок, бюлетенів, відеозаписів і магнітофонних записів уроків і заходів або їхніх фрагментів, організації роботи школи передового досвіду, проведення відкритих заходів тощо.

У ході дослідно-експериментальної роботи ми рекомендували педагогічним колективам такі форми залучення вчителів до впровадження інновацій патріотичного виховання, як:

- організація постійно діючого наукового семінару з актуальних проблем патріотичного виховання;
- педагогічні ради, „круглі столи”, дискусії;
- ділові, евристичні ігри з генерування нових педагогічних ідей, які можна реалізувати у патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді;
- творча діяльність педагогів у методичних об'єднаннях;
- участь у науково-практичних конференціях з питань патріотичного виховання;
- узагальнення власного досвіду патріотичного виховання і досвіду своїх колег;
- заняття на спеціальних курсах підвищення кваліфікації з актуальних проблем організації патріотичного виховання;
- самостійна дослідницька, творча робота над темою, проблемою;
- участь у колективній дослідно-експериментальній роботі з патріотичного виховання.

Організаційним центром методичної роботи з підготовки педагогічних працівників до патріотичного виховання учнів експериментальних навчальних закладів був *шкільний методичний кабінет*.

Основною метою діяльності методичного кабінету було створення інформаційно-методичної бази для вчителів, удосконалення їхньої професійної кваліфікації та самоосвіти. У ньому зосереджувались основні напрацювання педагогічного колективу, навчально-методичне, програмне забезпечення процесу патріотичного виховання.

Особливою турботою для нас було налагодження чіткої діяльності районних, міських методичних кабінетів над індивідуальними науково-методичними темами в контексті патріотичного виховання. Орієнтовна логічно-структурна модель роботи методичного кабінету (центру) над науково-методичною проблемною темою має такий вигляд:

1. Інформаційний банк методкабінету. Вибір пріоритетних науково-педагогічних тем та їх аналіз. Вимоги до науково-методичної теми: актуальність, потреби практики, прогнозованість результатів, технологічні можливості.

2. Обґрунтований вибір теми для системи науково-методичної роботи, визначення цілей та завдань науково-дослідної роботи, готовність методкабінету до забезпечення умов реалізації науково-методичної проблеми.

3. Організаційне та науково-методичне забезпечення:

- теоретична підготовка колективу методичного кабінету (центру) з питань патріотичного виховання;
- налагодження творчих зв'язків;
- розробка необхідних матеріалів, в тому числі програм та моделей патріотичного виховання учнів;
- створення творчої групи, творчої лабораторії або експериментально-дослідної групи;
- індивідуальна допомога педагогам в організації роботи над науково-методичною темою.

5. Цілеспрямована науково-дослідна робота над науково-методичною темою в системі „район (місто) - навчальний заклад - педагогічний працівник”. Наукове дослідження процесів, пов'язаних з роботою над науково-методичною темою.

6. Узагальнення та пропаганда позитивного досвіду, пов'язаного з науково-методичною проблемною темою.

7. Контроль за процесом та результатами експерименту, корекція.

8. Завершення річного циклу: прийняття рішення щодо продовження чи завершення цілеспрямованої роботи над науково-методичною темою. Критичне осмислення проведеної роботи. Статистична обробка даних, обґрунтування та пояснення результатів, оформлення висновків.

9. Оформлення результатів: досвід, методичні рекомендації, посібники, підготовка до науково-практичної конференції за результатами дослідження науково-методичної теми, педагогічних читань тощо. Оцінювання результатів роботи над проблемною темою.

Зазначена робота районних, міських методичних кабінетів над науково-методичною темою організовувалась з обов'язковим урахуванням принципів, передусім таких, як діагностична основа, цілісність, системність, науково-методичний супровід і практична спрямованість.

Значної уваги в ході експерименту потребувала організація діяльності відповідних структур (кабінетів, лабораторій, кафедр) інституту післядипломної педагогічної освіти щодо організації та науково-методичного супроводу дослідно-експериментальної роботи освітніх закладів області з патріотичного виховання, яка здійснювалась за такими основними напрямками:

- здійснення експертизи педагогічних інновацій;
- постійна науково-методична, психологічна та матеріальна підтримка педагогів, що здійснюють дослідно-експериментальну роботу;
- створення правових, організаційних і психологічних умов для здійснення експериментальної діяльності;
- залучення до співпраці науковців інших науково-дослідних установ;

- участь у міжнародних та Всеукраїнських проектах патріотичного спрямування;
- створення комп'ютерної мережі Інтернету в контексті патріотичного виховання;
- створення конкурентноздатного патріотично спрямованого освітнього простору.

У зв'язку з цим була налагоджена чітка система сприяння інноваційній освітній діяльності педагогічних працівників в контексті патріотичного виховання, складовими якої були:

- проведення науково-методичних конференцій, семінарів, які висвітлюють зміст інновацій патріотичного виховання, що впроваджуються у режимі дослідно-експериментальної роботи;
- надання постійної науково-методичної підтримки педагогічним колективам і окремим педагогічним працівникам з проблеми застосування інновацій у сфері патріотичного виховання;
- створення комп'ютерної бази інновацій патріотичного виховання;
- проведення постійно діючих виставок;
- діагностика готовності педагогічних працівників до патріотичного виховання, моніторинг проміжних результатів патріотично спрямованого виховного процесу;
- індивідуальне консультування з актуальних проблем патріотичного виховання;
- стимулювання інноваційного пошуку педагогів (заохочення).

З метою ефективного науково-методичного супроводу дослідження проблеми патріотичного виховання учнів у нових соціальних умовах була налагоджена тісна і плідна взаємодія інституту з районними, міськими методичними кабінетами з організації інноваційної діяльності загальноосвітніх шкіл з патріотичного виховання, яка полягала у:

- погодженні й затвердженні інноваційних програм, проектів патріотичного спрямування;
- рецензуванні (здійсненні експертизи) інновацій патріотичного виховання;
- вивченні стану інноваційного пошуку педагогічних працівників регіону; обробці оперативної інформації; випуску бюлетенів;
- вивченні стану науково-методичного забезпечення патріотичного виховання у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів;
- розробці методичних рекомендацій щодо процесу запровадження інновацій у сфері патріотичного виховання;
- налагодженні інформаційно-методичної взаємодії з вищими навчальними закладами та науковими установами, зокрема з Інститутом проблем виховання НАПН України.

З метою підвищення ефективності патріотичного виховання школярів при обласному інституті післядипломної педагогічної освіти був створений регіональний міжлабораторний, міжкафедральний Центр патріотичного виховання, який здійснював свою діяльність щодо науково-методичного супроводження дослідно-експериментальної роботи з патріотичного виховання учнів на основі Положення:

Положення про Центр патріотичного виховання

I. Загальні положення

1.1. Міжлабораторний та міжкафедральний „Центр патріотичного виховання” створюється для координації дій, пов'язаних із виконанням Державних національних програм „Освіта” („Україна ХХІ століття”), „Діти України”, „Національної програми патріотичного виховання громадян, розвитку духовності”, Законів України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Національної доктрини розвитку освіти України та інших нормативних документів державних органів України, в яких як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого

громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина – патріота України.

1.2. Основна діяльність „Центру патріотичного виховання” (далі – Центру) спрямована на організаційне забезпечення та методичний супровід проведення дослідно-експериментальної діяльності з проблеми „Створення інноваційної моделі формування та розвитку патріотичних почуттів учнів загальноосвітніх навчальних закладів”.

1.3. Центр є структурним підрозділом Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, співпрацює з відділами освіти міських, районних державних адміністрацій, відповідними методичними службами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, державними установами та іншими.

1.4. Центр не має свого розрахункового рахунку та не є юридичною особою.

II. Мета і завдання діяльності Центру

2.1. Головна мета діяльності Центру полягає в:

- оновленні змісту і технологій підготовки педагогів у системі післядипломної освіти до формування патріотичних почуттів учнів загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням територіальних, історичних, соціальних та національних особливостей регіонів України.
- координації зусиль всіх учасників освітнього процесу задля підвищення ефективності формування та розвитку патріотичних почуттів учнів загальноосвітніх навчальних закладів області.

2.2. Діяльність Центру спрямована на реалізацію наступних завдань:

- оновлення змісту і технологій формування та розвитку патріотичних почуттів особистості;
- створення оперативної системи підвищення кваліфікації педагогів з питань організації процесу формування та розвитку патріотичних почуттів особистості у сучасних умовах;
- розробка теоретико-концептуальних засад дослідно-експериментальної роботи щодо формування та розвитку патріотичних почуттів учнів, відбір методик та технологій дослідження, моніторингу експерименту;
- визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості патріотичних почуттів учнів загальноосвітніх навчальних закладів;
- здійснення діагностики педагогічної компетентності адміністрацій та педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів з проблеми дослідження;
- проведення діагностики рівня сформованості патріотичних почуттів учнів експериментальних та контрольних загальноосвітніх навчальних закладів;
- експериментальне впровадження, внесення коректив та доповнень у розроблену функціонально-прогностичну модель формування патріотичних почуттів учнів загальноосвітніх навчальних закладів;
- дослідження психолого-педагогічних умов підвищення ефективності процесу формування патріотичних почуттів учнів загальноосвітніх навчальних закладів;
- розробка та практичне відпрацювання методики узгодження взаємодії всіх суб'єктів експерименту, схеми та алгоритму науково-методичної діяльності з педагогами експериментальних шкіл;
- розробка та видання навчально-методичних посібників та методичних рекомендацій;
- налагодження консультування та навчання вчителів, батьків, представників громадськості з питань формування патріотичних почуттів школярів;
- проведення спостереження за реальними проявами патріотичних почуттів учнів експериментальних закладів;
- підготовка методики та інструментарію моніторингу рівня розвитку патріотичних почуттів учнів загальноосвітніх навчальних закладів;

- змістовий опис та картотека передового педагогічного досвіду з теми експерименту;
- порівняння результатів діагностико-констатувального і контрольно-узагальнюючого етапів експерименту;
- кількісний та якісний аналізи, системне оцінювання ефективності впровадження функціонально-прогностичної моделі формування патріотичних почуттів учнів загальноосвітніх навчальних закладів, розроблених методів і технологій;
- поширення досвіду дослідно-експериментальної роботи з означеної проблеми;
- підготовка наукового звіту про підсумки проведення дослідно-експериментальної роботи з теми дослідження.

2.3. Основні принципи, на яких заснована діяльність Центру:

- *принцип національної спрямованості*, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до його культури;

- *принцип гуманізації виховного процесу*, що визначає дитину як вищу цінність, виробляє індивідуальну програму її розвитку, стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, патріотичних цінностей;

- *принцип самоактивності і саморегуляції*, який сприяє розвитку у вихованця суб'єктних характеристик, формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень;

- *принцип культуровідповідності*, що передбачає органічну єдність патріотичного виховання з історією та культурою народу;

- *принцип полікультурності*, який передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір;

- *принцип соціальної відповідності*, що обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів патріотичного виховання реальній соціальній ситуації, в якій організовується виховний процес.

III. Структура і органи управління Центру

3.1. Вищим органом керівництва діяльністю є рада Центру, яку формує директор Центру. В обов'язки ради входить погодження і розв'язання питань, що належать до компетенції Центру, обговорення найважливіших напрямів його роботи і перспектив розвитку.

3.2. Рада Центру розробляє положення про Центр, яке затверджує директор обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників.

3.3. Раду Центру очолює керівник, якого призначає директор обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників.

3.4. Співпрацівниками Центру можуть бути вчителі, методисти, науковці, викладачі, студенти вищих навчальних закладів, працівники освітніх та освітньо-педагогічних закладів, інших установ і організацій області.

IV. Права Центру

Для вирішення науково-методичних завдань Центр має право:

- співпрацювати з іншими установами для розв'язання завдань, що мають спільний інтерес, у тому числі із зарубіжними партнерами;
- здійснювати підвищення кваліфікації працівників Центру;
- залучати викладачів – членів Центру до проведення занять на курсах підвищення кваліфікації;

- координувати спільну діяльність навчально-виховних закладів, які співпрацюють з Центром з різних напрямків його діяльності.

Реалізація програми дослідно-експериментальної роботи з підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів у системі післядипломної педагогічної освіти дозволила внести корективи та доповнення у розроблену організаційно-змістову модель, яка наводиться нижче.

Порівняння результатів діагностування рівня готовності педагогів до патріотичного виховання учнів на констатувальному і контрольньо-узагальнювальному етапах дозволило зробити висновок про ефективність запропонованої організаційно-змістової моделі підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів у системі післядипломної педагогічної освіти.

Організаційно- змістова модель підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів

I. Визначення рівня сформованості когнітивного критерію готовності педагогів до патріотичного виховання учнів

Анкета

1. Як Ви розумієте значення поняття „патріотизм“?
2. Які риси, на Вашу думку, мають бути притаманні громадянину-патріоту?
3. Як можуть проявлятися патріотичні почуття людини
  - на рівні держави?
  - на рівні „малої Батьківщини“?
  - на особистісному рівні?
4. Якими основними нормативно-правовими актами урегулюється суспільно-політичне життя в Україні?
5. Як Ви розумієте зміст понять:
  - суверенна держава _____
  - соборна держава _____
  - правова держава _____
  - демократична держава _____
  - громадянське суспільство _____
6. Які Ви знаєте:
  - особисті (громадянські) права і свободи?
  - політичні права і свободи?
  - економічні права і свободи?
  - соціальні права і свободи?
  - культурні права і свободи?
7. Назвіть основні підходи до формування патріотизму учнів в умовах Української державності.
8. Які з соціальних інститутів виховного середовища, на Вашу думку, можуть бути залучені до патріотичного виховання Ваших учнів?

Міні-твір з теми:

„Сучасні технології патріотичного виховання дітей різних вікових категорій.“

II. Визначення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного критерію готовності педагогів до патріотичного виховання учнів

Анкета

1. Чи актуальна, на Вашу думку, проблема патріотичного виховання
  - на рівні держави (так – ні);
  - на рівні регіону (так – ні);
  - у Вашому навчальному закладі (так – ні);
  - у родині Ваших учнів (так – ні)?
2. Чи вважаєте Ви особисто за необхідне виховувати учнів як громадян, патріотів, гуманістів? (обґрунтуйте свою відповідь)
3. Якщо ви здійснюєте патріотичне виховання, то які мотиви Вашої діяльності?
4. Назвіть демократичні цінності суспільно-політичного життя у країні.
5. Назвіть гуманістичні цінності особистості як члена українського суспільства.

	конфліктні ситуації																		
9.	Вміння організувати суспільно корисну діяльність учнів																		
10	Вміння формувати в учнів суспільно цінні мотиви навчання і праці																		

Анкета для з'ясування рівня усвідомлення педагогами змісту процесуально-технологічних вмінь і навичок

1. Як ви розумієте зміст вислову „співпраця з учнівським самоврядуванням на паритетних засадах”?
2. Наведіть приклади здійснення Вами індивідуальної роботи у патріотичному вихованні учнів.
3. Яким чином Ви стимулюєте активність учнів у патріотично спрямованій діяльності?
4. Які методи діагностики Ви використовуєте для визначення рівня розвитку патріотизму у дітей?
5. У чому, на Вашу думку, полягає процес моделювання патріотичного виховання учнів?
6. Яким чином Ви організуєте суспільно корисну діяльність учнів?
7. Що, на Вашу думку, означає вислів „суспільно цінні мотиви навчання і праці”?

IV. Визначення рівня сформованості рефлексивно-особистісного критерію готовності педагогів до патріотичного виховання учнів

Анкета визначення рівня оцінки педагогом себе як суб'єкта процесу патріотичного виховання учнів

№	Зміст судження	Погоджуюсь	Частково погоджуюсь	Не погоджуюсь	Важко відповісти
1.	Я вважаю себе патріотом своєї країни				
2.	Я здійснюю педагогічну діяльність на засадах гуманістичної етики				
3.	Я роблю все залежне від мене задля виховання у моїх учнів патріотизму				
4.	Я досконало володію методикою та технологіями патріотичного виховання				
5.	Я маю значні напрацювання з проблеми патріотичного виховання учнів				
6.	Я можу поділитися своїми напрацюваннями з колегами				
7.	Мої колеги вважають мене гідним громадянином- патріотом України				
8.	Адміністрація школи і колеги вважають, що я володію технологіями патріотичного виховання				
9.	Адміністрація школи і колеги вважають, що				

1.10. гідна праця на користь країні																				
-------------------------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

**Твір-мініатюра з теми:
„Особливості мого характеру”
(самооцінювання власного характеру)**

Розкрийте, будь ласка, особливості свого характеру, висвітливши важливі аспекти у контексті патріотичного виховання:

- ставлення до Батьківщини”
- ставлення до людей;
- ставлення до професії;
- ставлення до довкілля.

Творча робота з теми:

„Як методична робота у моєму навчальному закладі, районному методичному об'єднанні та в обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників може допомогти мені стати більш компетентним з проблеми патріотичного виховання учнів?”